

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ ШТИП

ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

Финансии и банкарство

Штип

ГОРАН ДИМОВ

**МЕНАЏИРАЊЕ СО РИЗИКОТ ВО ДЕЛОВНИТЕ БАНКИ СО ФОКУС
НА КРЕДИТНИОТ РИЗИК**

- МАГИСТЕРСКИ ТРУД –

Штип, ноември 2018

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ ШТИП

ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

Финансии и банкарство

Штип

МАГИСТЕРСКИ ТРУД

**МЕНАЏИРАЊЕ СО РИЗИКОТ ВО ДЕЛОВНИТЕ БАНКИ СО ФОКУС НА
КРЕДИТНИОТ РИЗИК**

Ментор:

проф. д-р Трајко Мицески

Кандидат:

Горан Димов

Штип, ноември 2018

Комисија за оценка и одбрана

Претседател: Доц. д-р Љупчо Давчев

Член: Доц. д-р Златко Бежоски

Член: Проф. Д-р Трајко Мицески, ментор

Апстракт

Трудот ги обработува прашањата за менаџирање со ризикот во деловните банки со фокус на кредитниот ризик. Еден од најважните ризици во работењето на банките е кредитниот ризик, на кој е ставен акцентот во овој магистерски труд.

Кредитниот ризик е ризик кога побарувањата не можат да бидат реализирани на денот на нивното достасување во нивната целосна сметководствена вредност. Од тука менаџирањето со ризиците особено кредитниот ризик во банките подразбира ефикасен и ефективен менаџмент.

Во таа смисла, квалитетното управување со банкарските ризици иницира континуирана обука на менаџерите на банките, но и на сите вработени, креирање на политика и процедури на управување со кредитниот ризик.

Клучни зборови: ефективност, квалитет, банка, кредит, ризик.

Abstract

The paper deals with risk management issues in business banks with a focus on credit risk. One of the most important risks in the operation of banks is the credit risk, which emphasizes this master's thesis.

Credit risk is a risk when the receivables can not be realized on the day of their maturity at their full carrying amount. From here, risk management in particular credit risk in banks implies efficient and effective management.

In that sense, the quality management of banking risks initiates continuous training of the managers of banks and all employees, creating a policy and procedures for managing the credit risk.

Key words: effectiveness, quality, bank, credit, risk.

Содржина

Вовед	9 стр.
-------------	--------

Прв дел – Општ пристап кон дефинирање на ризиците во банкарското работење

1. Поим и дефинирање на ризиците во банкарското работење	12 стр.
1.1. Определување на поимот ризик	12 стр.
1.2. Видови на банкарски ризици	13 стр.
1.2.1. Кредитен ризик	16 стр.
1.2.2. Пазарен ризик	18 стр.
1.2.3. Оперативен ризик	20 стр.
1.2.4. Девизен ризик	24 стр.
1.2.5. Каматен ризик	25 стр.
1.2.6. Ризик на ликвидност	27 стр.
1.2.7. Ризик на земјата	31 стр.

Втор дел – Посебен осврт на кредитниот ризик и Базелските стандарди

2. Кредитен ризик	36 стр.
2.1. Определување на поимот кредитен ризик	36 стр.
2.2. Мерење на кредитниот ризик	37 стр.
2.3. Квантитативно мерење на кредитниот ризик (основни принципи на VaR)	44 стр.
2.3.1. Предности и недостатоци на VaR моделот	47 стр.
2.4. Европски банкарски директиви	48 стр.
2.5. Базелски стандарди	49 стр.
2.5.1. Базел I	50 стр.
2.5.2. Базел II	52 стр.
2.5.3. Разлики помеѓу Базел I и Базел II	54 стр.
2.5.4. Базел III	55 стр.

Трет дел – Фактори и методи за анализа на кредитните способности

3. Финансиска анализа на претпријатијата како основа за управување со кредитниот ризик	58.стр.
3.1. Анализа на бонитетот и кредитната способност на претпријатието ..	59 стр.
3.2. Фактори за определување на кредитната способност на претпријатието (5C)	61 стр.
3.2.1. Карактер на кредитобарателот	61 стр.
3.2.2. Капитал на кредитобарателот	61 стр.
3.2.3. Капацитет на кредитобарателот	62 стр.
3.2.4. Колатерал	63 стр.
3.2.5. Услови на работење на кредитобарателот (конјуктура)	63 стр.
3.3. Методи за анализа на кредитните способности	64 стр.
3.3.1. Методот на компаративна анализа	65 стр.
3.3.2. Методот на анализа на трендот	65 стр.
3.3.3. Racio анализа	65 стр.
3.3.3.1. Racio на ликвидност	66 стр.
3.3.3.2. Racio на активност	68 стр.
3.3.3.3. Racio на финансиската структура	69 стр.
3.3.3.4. Racio на профитабилност	70 стр.
3.3.4. Cash flow анализа	70 стр.
3.3.5. Funds flow анализа	72 стр.
3.3.6. Анализа со помош на нето обртниот фонд	74 стр.
3.3.7. Анализа за предвидување на финансиските потешкотии	75 стр.
3.4. Биланс на состојба и биланс на успех	77 стр.
3.4.1. Показатели на билансот на состојба и билансот на успех	78 стр.

Четврт дел – Емпириско истражување

4. Емпириско истражување во банките во Р. Македонија	83 стр.
4.1. Методологија на емпириското истражување	83 стр.
4.1.1. Оправданост на емпириското истражувањето	83 стр.
4.1.2. Предмет и цел на емпириското истражување	84 стр.
4.2. Хипотетичка рамка на емпириското истражување	87 стр.

4.3. Користени методи при емпириското истражување	88 стр.
4.4. Обработка и анализа на собраните информации	89 стр.
4.5. Резултати од истражувањето, коментирање и резимирање по истите	89 стр.

Петти дел – Менаџирање со кредитниот ризик

5. Управување со кредитниот ризик	117 стр.
5.1. Негативната селекција и моралниот hazard	117 стр.
5.1.1. Проверка на клиентите и нивно следење	119 стр.
5.1.2. Долготрајна врска со клиентот	122 стр.
5.1.3. Рамковен кредити	123 стр.
5.1.4. Инструменти за осигурување	124 стр.
5.1.5. Компензациско салдо	124 стр.
5.1.6. Кредитно рационализирање	125 стр.
5.2. Функции на управување на кредитниот ризик и кредитно работење	126 стр.
5.2.1. Одбор за управување со кредитниот ризик	127 стр.
5.2.2. Одделение за управување со кредитниот ризик	128 стр.
5.2.3. Одделенија за комерцијално банкарство/кредитно работење	130 стр.
5.3. Политика и процедури на управување со кредитниот ризик	131 стр.
5.4. Континуирано следење на состојбите на ризиците во деловните банки во Р. Македонија и во земјите во опкружувањето и пошироко	133 стр.
5.5. Континуирано унапредување со менаџирањето на ризиците во деловните банки преку постојано оспособување на менаџерите	135 стр.

Шести дел

Заклучок	137 стр.
Користена литература	151 стр.
Прилози	157 стр.

Вовед

Управувањето со финансиските институции отсекогаш било тешка задача. Сепак, во последно време стана уште потешко, поради честите несигурности во опкружувањето кои се однесуваат на промените во политичката, економската и финансиската сфера.

Банките и другите финансиски институции се соочуваат со бројни тешкотии при своето работење. Современото банкарско работење секојдневно е изложено на тековни и нови ризици. Ризиците како веројатност за апсолутна или релативна загуба во споредба со очекувањата на банките, се карактеристиките на секое банкарско работење. Преку развивање на нови инструменти, техники и стратегии, финансиски инженеринг и нови банкарски производи, листата на ризици постојано се шири. Неизвесноста се зголемува со промени во каматните стапки, промена во депозитите и неспособноста на должникот да го отплати кредитот, но исто така, под влијание на фактори како што се дерегулација, морален хазард, како и учество на банките во работи кои претходно не беа дел од традиционалното банкарство. Поради природата на своето работење банките се изложени на влијание од различни ризици, не само на поголем број ризици, туку и на ризици со посилно влијание.

Во овој труд, вниманието е насочено на ризиците на кои се изложени банките во своето работење бидејќи менаџментот треба да има јасна слика за ризичните вложувања и пласмани. Глобализацијата на банкарството и трендови на спојување и преземање на големи банки, го принуду менаџментот на банката да ги утврди најважните ризици. Идентификацијата на ризикот претставува прв чекор на успешното работење на деловните банки.

Еден од најважните ризици во работењето на банките е кредитниот ризик, на кој е ставен акцентот во овој магистерски труд. Кредитниот ризик е ризик кога побарувањата не можат да бидат реализирани на денот на нивното достасување во нивната целосна сметководствена вредност. Ја изразува постојаната или привремената неспособност на должникот да ја исполни обврската во договорениот рок во целост или делумно. Кредитниот ризик може да се однесува на кредити и други кредитни инструменти (хартии од вредност). Притоа, ризичноста на одредени финансиски операции зависи од развиеноста на финансискиот пазар на земјата, бројот и структурата на финансиските

посредници, законските регулативите и слично. Кредитниот ризик за нашето банкарство е особено важен, поради бројните проблеми во економијата. Неусогласеноста во развојот на економијата и банкарскиот сектор го потврдува фактот дека инвестициите во економијата сè уште се доста ризична работа. Во согласност со Законот за банките е донесен цел сет на одлуки, кои меѓу другото, го регулираат кредитирањето и ризиците поврзани со него. Со цел да се избегне ризикот или барем да се сведе до разумни граници е потребно да се анализира и управува со истиот. Минатата деценија беше многу тешка за банкарскиот сектор. Дури и финансиските институции кои беа стабилни до тогаш искажаа големи загуби поради големата изложеност на ризични кредити. Како одговор на тоа, банкарскиот сектор пристапи кон усовршување на системот за управување со кредитниот ризик, негова анализа и контрола. Анализата на ризикот треба да укаже на важните моменти во процесот на настанувањето на ризикот.

На ризици можат да бидат изложени целокупните банкарски ресурси и тоа во вид на директна и индиректна изложеност на ризикот, преку одговорноста кон трети лица, пазарни и други видови на изложеност на ризикот. Управувањето претставува дел од деловната политика на банката, а согласно со тоа управувањето со ризикот може да се дефинира како банкарска функција за осигурување од ризик. Управувањето со ризикот претставува проект на менаџментот кое се врши во континуитет преку следење и проценка на истиот. Управувањето со ризикот е релативно нова дисциплина која се развива од осигурувањето со оглед на тоа дека со традиционалните процеси не можат ефективно и економично да ги решаваат проблемите на ризикот во сите ситуации. Главна цел на управувањето со банкарскиот ризик е оптимизирање на односот помеѓу ризикот и приходот. Во таа смисла во фокусот на банкарските ризици е управувањето со пазарните и кредитните ризици, од кои пресудно значење има ризикот на солвентност како краен ризик на банката. Валутниот и каматен ризик се вклопуваат во пазарниот ризик како составни компоненти. На страна останува ризикот на ликвидност, како специфичен банкарски ризик со кој современите банки во крајна линија можат да управуваат преку финансиските пазари, под услов да имаат цврста позиција на солвентност и висок кредибилитет на таа основа. Управувањето со ризикот во банкарството има две основни цели: да се избегне несолвентност на

банката и да се максимизира стапката на приходот на капиталот со корекција на ризикот.

Сите фактори кои влијаат за појава на ризикот се истражуваат во процесот на финансиската анализа, односно анализа на кредитната способност на претпријатието. Целта на анализата е опис и мерење на неизвесноста на кредитното работење. Постапката на финансиската анализа ја опфаќа анализата на работењето на претпријатието во минатото и сегашноста со цел посигурно да се прогнозира неговата идна работна активност. Постапката за анализа на кредитната способност на претпријатието варира од земја до земја, па и од банка до банка. Некаде ова е задача која се врши во самата банка, додека пак други банки за оваа цел ангажираат специјализирани агенции кои се занимаваат со финансиска анализа.

Банките во согласност со Базел II, имаат право да развијат сопствена интерна методологија за мерење на ризикот. Главна цел на секоја банка е оптимизација на односот (trade-off) помеѓу ризикот и приходот. Врз основа на него банките можат да ги изберат најпрофитабилните производи и банкарски гранки, како и најдобар начин за одредување на цената на производот. Па така, банките ќе мораат да вложат значајни материјални и човечки ресурси за да го постават управувањето со ризиците на повисоко квалитативно ниво. Современата финансиска теорија и пракса потврди дека опстанокот, добитното работење и развојот во услови на зголемени финансиски трансакции се со поголем ризик и бараат менаџерски тим на високо ниво.

Прв дел – Општ пристап кон дефинирање на ризиците во банкарското работење

1. Поим и дефинирање на ризиците во банкарското работење

1.1. Определување на поимот ризик

Ризикот е постојано присутен и тоа во различни форми во банкарското работење. Но, кога е во дозволени рамки и прифатливи граници тогаш загубата за кредиторите, акционерите и останатите депоненти ќе биде помала, а и довербата во финансискиот систем ќе биде на едно одржливо нормално ниво.

Нема точна дефиниција или синоним со кој би определиле што е ризик, но во економската сфера говориме за ризикот како: неизвесен факт во финансиското работење или веројатност за загуба на поради дејство на неизвесни фактори или случувања.¹

Па така поимот ризик може да се дефинира како:²

- можност за загуба,
- неизвесност или
- секој неочекуван можен резултат.

Заедничко за сите видови на ризици е неизвесноста и загубата. Неизвесност постои секогаш кога не може со сигурност да се знае резултатот на одреден настан. Кога постои ризик, секогаш постојат најмалку две решенија (доколку сме сигурни дека ќе има загуба, тогаш не постои ризик). Најмалку едно од можните решенија мора да биде непосакувано. Тоа може да биде загуба, во смисла да се загуби нешто што веќе го имаме, или може да биде добивка помала од очекуваната.

Иако ризикот е стар колку и самото банкарско работење, еволуцијата на методите за управување со ризиците е резултат од поновата историја од неговиот развој. Поимот финансиски ризик означува негативно отстапување од очекуваните резултати поради променливоста на можните решенија. Финансиските ризици најчесто се однесуваат на можни загуби на финансиските

¹ P. Petrović, Menadžment rizicima na tržištu kapitala, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2000, стр. 24.

² M. Crouhy, D. Galai, Risk Management, McGraw Hill, New York, 2001, стр. 34.

пазари поради промена на каматната стапка, девизните курсеви и сл. Кредитното портфолио најчесто претставува најголемото вложување на банките и е нејзин доминантен извор на приходи. Како такво тоа е најголем извор на ризик и најчеста причина за загубите кои се јавуваат кај банките. Ризикот, како можна загуба т.е. трошок мора да се процени во однос на очекуваната добивка. Факт е дека некои комбинации на фактори на ризикот доведуваат до негативно отстапување на идните вредности на портфолиото од сегашните референтни вредности на портфолијата. На менаџерите на ризикот им се потребни сигурни мерки поради насочување на инвестициите во оние позиции кои ќе обезбедат најдобар однос помеѓу ризикот и добивката. Со оглед на специфичноста на карактерот на банките и фактот дека работат со специфична стока т.е. пари, одредувањето на ризикот мора да биде конкретно поставено. Имено, ризикот може да се одреди како можна загуба (намалена добивка) настаната како резултат на неизвесноста во банкарското работење.

Според одредбите на новиот базелски договор банките треба да го заменат формалниот пристап на управување со новите видови на управување со ризикот. Потребно е да се развијат системи на квантификација на ризикот со цел да се подобри процесот на селекција и оценка на кредитните трансакции.

Земајќи ја во предвид динамиката на денешните пазари системите на квантификација на ризикот мораат да бидат доволно прецизни, а од друга страна доволно прилагодливи за да излезат во пресрет на потребите на индивидуалните институции. На финансиските институции кои ги инвестираат средствата на своите клиенти им се поставуваат законски ограничувања во поглед на адекватноста на капиталот кои секој инвеститор мора да ги прифати за да го минимизира ризикот за своите клиенти. Воспоставени се и обврски за известување на надлежните регулаторни институции за проценка на ризикот при инвестирање. Од тие причини финансиските институции имаат голем интерес за точна проценка на ризикот.

1.2. Видови на банкарски ризици

Управувањето на финансиските институции никогаш не било лесна работа. Меѓутоа, во последно време стана уште потешко поради честите несигурности во нашето опкружување. Каматните стапки се понестабилни од

порано. Поради тоа настанала значајни флукутации во приходот на вредноста на активата и пасивата на финансиските институции. Забележан е зголемен пораст на бројот на случаи на неплаќање на кредити и други должнички инструменти, заради што финансиските институции трпат големи загуби. Поради изразените осцилации на каматните стапки и поголемиот број на неплатени долгови нè изненадува фактот дека сè поголемо внимание се посветува на управувањето со ризиците со кои се среќаваат финансиските институции.

Секоја банка во своето работење неизбежно се соочува со различни видови на ризици од кои можат да произлезат негативни ефекти на нејзиното работење. Поради разновидноста и сложеноста во работењето на современите банки во стручната литература се јавуваат бројни класификации и видови на банкарски ризици. Поделбата и групирањето на ризиците воопшто не е едноставна, со оглед на изворите на ризици чиј број е неисцрпен.

Во принцип, банкарските ризици можат да се поделат во четири основни категории³:

- *финансиски* (опфаќа два вида на ризик: основни ризици - вклучувајќи го и ризикот на ликвидност, ризикот на солвентност и кредитниот ризик - можат да предизвикаат загуба во банката ако со неа не се управува соодветно и спекулативен ризик – интересниот-каматен, девизниот и ценовниот ризик);
- *оперативен* (поврзани се со организираноста на самите банки и функционирањето на внатрешниот систем вклучително информатичките и останатите технологии, усогласеноста на банкарските политики и процедури, мерки за заштита од грешки при работењето и измами);
- *деловни* (се поврзани со банкарското деловно опкружување, вклучително макроекономските и политички фактори, законското опкружување и вкупна инфраструктура на финансискиот систем и платниот промет);
- *случајни ризици* (ги вклучува сите видови на надворешни ризици кои ако се остварат можат да го нарушат банкарското работење или да ја

³ H. Greuning, S. Bratanović, Analiza i upravljanje bankovnim rizicima, Mate, Zagreb 2006, стр. 3-4.

влошат финансиската стабилност или адекватноста на капиталот).

Најчести ризици на кои е изложена банката при своето работење се: кредитниот ризик, ризик на ликвидноста, пазарните ризици (каматен ризик, девизен ризик и ризик од промена на пазарните цени на хартиите од вредност, финансиски деривати и стока), ризик на изложеност на банката, ризик на банкарските влогови, ризик земја, оперативен ризик, правен ризик, авторитетен (углед, репутација) ризик и стратегиски ризик.

Кредитен ризик е ризик од можноста да настанат негативни ефекти врз финансискиот резултат и капитал на банката, заради неисполнување на обврските на должникот кон банката.

Ризик на ликвидност е можноста да настанат негативни ефекти врз финансискиот резултат и капитал на банката заради неспособноста на банката да ги исполнува своите доспеани обврски.

Пазарниот ризик ги опфаќа интересниот - каматен и девизниот ризик. Интересниот - каматен ризик е ризик од можноста да настанат негативни ефекти врз финансискиот резултат и капиталот на банката, заради промена на каматните стапки. Девизниот ризик е ризик од можноста да настанат негативни ефекти врз финансискиот резултат и капиталот на банката, заради промена на девизниот курс.

Посебен вид на пазарен ризик претставува *ризикот од промена на пазарните цени на хартиите од вредност, финансиските деривати и стоки* со кои се тргува или може да се тргнува на пазарот.

Ризикот на изложеноста на банката ги опфаќа ризиците на изложеност на банката кон едно лице или кон група на поврзани лица, како и ризикот на банката кон лица поврзани со банката.

Ризиците на банкарски вложувања ги опфаќаат ризиците на нејзините вложувања во лица кои не се во финансискиот сектор и вложувањето во основни средства.

Ризикот на земјата е ризик кој се однесува на земјата на потекло на лицето кон кое е изложена банката. Овде се подразбираат можните негативни ефекти врз финансискиот резултат и капиталот на банката заради неможноста да ги наплати побарувањата од ова лице поради последици предизвикани од политички, економски или социјални настани во земјата од која потекнува. Овој вид на ризик го опфаќа политичко-економскиот ризик и ризик на трансфери.

Оперативниот ризик се однесува на можноста за настанување на негативни ефекти врз финансискиот резултат и капитал на банката кои се последица на пропустите на работењето на вработените, неадекватни интерни процедури и процеси, неадекватно управување со информациските и другите системи, како и од други непредвидливи надворешни случувања.

Правниот ризик ја претставува можноста за настанување загуба поради казни и санкции произлезени од судски спорови врз основа на неисполнети договорни и законски обврски, како и поради казни и санкции изречени од страна на регулаторните тела.

Авторитетниот (углед, репутација) ризик се однесува на можноста за настанување на загуба поради негативното влијание на пазарното позиционирање на банката.

Стратегискиот ризик се однесува на можноста за настанување на загуба поради непостоење на долгорочни развојни компоненти во управувачкиот и раководниот тим на банката.

Сепак најзначајните ризици во банкарското работење се: кредитен ризик, пазарен ризик, оперативен ризик, девизен ризик, каматен ризик, ризик на ликвидноста и ризик земја. Затоа овие ризици ќе бидат детално обработени.

1.2.1. Кредитен ризик

Кредитот е финансиско средство кое настанува како резултат на давање на готови пари или други средства од страна на кредиторот со обврска за враќање на точно одредена дата или на барање најчесто со камата⁴.

Секое позајмување на средствата со себе носи и определен ризик, т.е. ризик по кредити или кредитен ризик. *Кредитниот ризик* се дефинира како ризик од неисполнување на обврската врз основа на настанатиот долг, т.е. неплаќање на главницата, односно ризик кој произлегува од неисполнување на обврската во полна вредност од спротивната страна или во моментот на доспевање или во било кој момент по доспевање. Тој ја изразува привремената или постојана неможност на должникот во договорениот рок да ја исполни

⁴ Bank for International Settlement, Basel Committee on Banking Supervision, 1996., *Settlement risk in foreign exchange transactions: Report prepared for the committee on payment and settlement systemes of central banks of the group of ten countries*, Bazel, Switzerland.

обврската или во тој рок само делумно да ја исполни. Меѓу ризиците со кои се среќава банката овој е најважниот ризик.

Постојат повеќе причини за настанување на кредитниот ризик, од одобрување на кредити на населението и малите претпријатија, обезбедени (секуритизирани) хипотекарни кредити преку трговија со корпоративни и државни должнички хартии од вредност до трговија со деривати на финансиските пазари. Висината на кредитниот ризик зависи од структурата на договорот помеѓу банката и нејзините клиенти. Кредитниот ризик може да се диверзифицира и минимизира, но тешко може да се покрие во целост (да се изврши хеџирање). Причината за тоа е што најголем дел од ризикот кој произлегува од неисполнување на обврските може да се јави како резултат на системскиот ризик.

Кредитниот ризик најмногу од сите други ризици зависи од несигурните околности поврзани со работењето на клиентите. Како резултат на тоа тој има потреба од контрола на голем број на параметри во работењето и на клиентите и на банката. Банката мора да ги има во предвид ризиците со кои се среќава клиентот во своето работење, тргнувајќи од карактерот на неговото работење и пазарот на кој работи. Изложеноста на кредитниот ризик во современото банкарско работење се мери со проценка на очекуваната загуба на одредени инвестиции врз основа на квантитативна анализа. Притоа очекуваната загуба зависи од три фактори⁵:

- веројатноста дека спротивната страна нема да ги подмири обврските на договорениот начин и во договореното време,
- загубата која би се остварила во случај на неисполнување на договорот од спротивната страна,
- потенцијалната изложеност на банката од неплаќање на одредена дата во иднина.

Мониторинг на кредитниот ризик во банката се врши преку класични банкарски процедури, а една од основните „алатки“ е ALM (Asset and Liability

⁵ Basel Committee On Banking Supervision International Organization Of Securities Commissions International Association Of Insurance Supervisors C/O Bank For International Settlements Ch-4002 Basel, Switzerland, *Credit Risk Transfer* преземено од <https://www.bis.org/publ/joint10.pdf> прочитано на 01.04.2017.

Management) концепт или управување со актива и пасива при работењето на банките. Овој процес подразбира⁶:

- идентификација и анализа на ризиците и воспоставување на системи на лимит на задолжување,
- контролирано следење на лимитот на ризиците преку современи информациски системи.

Освен преку класичното кредитно работење, кредитниот ризик настанува и при тргувањето со различни финансиски инструменти на пазарот. Загубата која ќе настане во случај на неисполнување (подмирување) на обврските на должникот зависи од пазарната вредност на финансиските инструменти и степенот на нивната ликвидност.

1.2.2. Пазарен ризик

Пазарно ориентираните економии, пазарната вредност на активата, пасивата и нето вредноста на банката и другите финансиски институции постојано се во нестабилна состојба, предизвикувајќи го пазарниот ризик. Пазарниот ризик е ризик кој може да го сноси некоја банка поради неповолни движења на пазарните цени. Изложеноста на таквиот ризик може да настане заради преземањето на намерни шпекулативни позиции од банката или можат да произлезат од активностите при тргувањето со девизи од страна на банката⁷.

Пазарниот ризик е веројатноста да се оствари загуба од финансиските инструменти евидентирани билансно и вон билансно, предизвикано од промената на каматните стапки, девизните курсеви, цените, индексите и/или останатите пазарни фактори кои влијаат на останатите финансиски инструменти, како и на ризиците поврзани со тргувањето со финансиски инструменти на пазарот (ризикот на другата договорена страна, емитент и пласман). Пазарните ризици произлегуваат од нестабилноста на позициите во четири основни економски пазари: интересно (каматен) чувствителниот пазар на должнички хартии од вредност, пазарот на акции, валутниот и пазарот на стоки. Непостојаноста на секој од наведените пазари ја изложува банката на

⁶ N.Vunjak: *Finansijski menadžment*, Proleter Bečej, Subotica, 2005, стр. 340.

⁷ H.Greuning, S.Bratanić, *Analiza i upravljanje bankarskim rizicima*, 2. izdanje, Mate, Zagreb, 2006, стр. 231.

промена на цените или вредноста на финансиските инструменти. Во развиените пазарни економии банките со доволна ликвидност можат нормално да се заштитат од неизвесноста на пазарот. Резултатот на нето ефективната отворена позиција го одредува износот на портфолиото кој останува изложен на пазарниот ризик.

Капиталот мора да се сочува како заштита од потенцијалните загуби предизвикани од пазарниот ризик. Таквиот капитал се нарекува дополнителен капитал II.

Најважни индикатори на пазарниот ризик во управувањето со банкарските и финансиските институции се⁸:

- односот помеѓу книговодствената вредност на активата и проценетата пазарна вредност на истата актива,
- односот помеѓу книговодствената вредност на акцискиот капитал и пазарната вредност на истиот,
- пазарната вредност на обврзниците и други фиксни приходи на активата во релативен однос со нивните вредности, евидентирана во книговодството на банката или други финансиски институции,
- пазарната вредност на обичната и приоритетна акција по единица која ја одразува перцепцијата на инвеститорот за изложеност на ризикот на банката или други финансиски институции, како и можната добивка.

Пазарниот ризик се јавува како резултат на промена на цената на акциите, стоките, каматните стапки и валутите. Заради тоа, негови најважни делови се ризикот на сопственичката позиција, стокови, каматни и валутни ризици. Секој составен дел на ризикот вклучува општ пазарен ризик и специфичен ризик кој настанува поради специфичните структури на портфолиото на некоја банка. Освен стандардните инструменти, пазарниот ризик се однесува и на дериватните инструменти, како што се опции, акциски деривати или деривати врзани за валута и каматна стапка. Нестабилноста на цената на поголемиот дел на активата која се чува во инвестициското портфолио за стабилна ликвидност или во комерцијалното портфолио е значителна. Нестабилноста се јавува дури и на развиените пазари, иако е

⁸ H.Greuning, S. Bratanović, *Analiza i upravljanje bankarskim rizicima*, Mate, Zagreb 2006, стр. 233.

значително поголема во новите или неликвидни пазари. Присуството на големи институционални инвеститори, како што се пензиските фондови, осигурителните друштва или инвестициони фондови, исто така имаат влијание на структурата на пазарот и на пазарниот ризик. Институционалните инвеститори го усогласуваат своето големо инвестиционо портфолио на стабилна ликвидност и комерцијално портфолио за трговија во големи размери, а на пазарите со растечки цени на набавките има тенденција да ги зголеми цените. Обратно, пазарите со тенденција која паѓа стануваат нестабилни при продажба на големи пакети на акции. На крај, тоа доведува до ширење на амплитудата на цените, како резултат на што доаѓа до зголемување на пазарниот ризик. Се поголемата изложеност на банките на пазарниот ризик е предизвикана од тенденцијата на разновидност во банкарското работење.

Портфолиото на сопствено тргување мора да се разликува од инвестиционото портфолио на стабилната ликвидност. Целта на спекулативното тргување е насочено на искористување на пазарните прилики (на пр.: користење на договорот за откуп), додека со инвестиционото портфолио на стабилна ликвидност се тргува како амортизер за осигурување на стабилна ликвидност.

Шпекулативното тргување и инвестиционото портфолио на стабилна ликвидност се изложени на пазарниот ризик. По својата природа, пазарниот ризик бара трајно внимание на менаџментот на банката како и соодветни анализи. Намалувањето на изложеноста од ризикот на максимална загуба треба да се одреди со оглед на структурата на капиталот на некоја банка и трендот на заработувачка како и нејзиниот целокупен профил на ризик. Кога губењето на позициите на некоја банка достигнат неприфатливо ниво, позициите треба автоматски да се затворат или да се започнат консултации со службениците задолжени за управување со ризиците или ALCO одборот за да се утврди или потврди стратегијата на ограничување на максимална загуба.

1.2.3. Оперативен ризик

Повеќе теоретичари потенцираат дека сегашното управување со банката е всушност управување со ризиците на кои е изложена при своето работење. Децении наназад предмет на анализи на ризикот во банкарското работење

биле традиционалните банкарски ризици: кредитен ризик, пазарен ризик, ризик на ликвидноста и ризик на солвентност. Меѓутоа, глобализацијата, дерегуларизацијата на финансиските пазари, мерџерите и аквизициите, совршената технологија, зголемената конкуренција, избегнувањето на посредници, зголемувањето на електронската трговија, високиот степен на спојување, раздвојување и консолидација, зголемување на внатрешните и ино - договори, учеството во клиринг итн. значително ја зголемија изложеноста на банките на потполно нови ризици во работењето. Па така, пред финансиските институции се поставија сосема нови предизвици кои се однесуваат на подобрувањето на еластичноста на финансискиот систем. Последните години банките сфатија дека нејзината стабилност, пазарното учество и резултатот од работењето најмногу зависи од квалитетните проценки и системи на управување со оперативниот ризик. На овој начин целиот фокус е насочен кон оперативните ризици, кои и не се потполно нови ризици. Тие всушност отсекогаш биле дел од банкарското работење, но до сега не им било посветено соодветно внимание.

Оперативниот ризик претставува веројатност од остварување на загуба во работењето на банката, како последица на неадекватни внатрешни системи, процеси и контроли, слабости и пропусти во извршување на работните задачи, незаконско работење и надворешни случувања кои можат да ја изложат банката на загуба⁹. Оперативниот ризик е ризик на штета, која банката може да ја претрпи поради пореметување на интерните или екстерните фактори при работењето. Преку пропишаните политики и процедури за управување со ризиците банката треба да обезбеди:¹⁰

- политики и процедури за управување со оперативниот ризик;
- дефинирање на овластувањата и одговорностите во процесот на преземање и управување со оперативниот ризик;
- систем за известување и информирање на управниот одбор и раководството на банката за управување со оперативниот ризик.

Во праксата управниот одбор најмалку еднаш годишно ја преиспитува адекватноста на воспоставениот систем за управување со оперативниот ризик.

⁹ N. Đoković. *Operativni rizici u bankarskom poslovanju, Vjerovatnoća ostvarivanja gubitaka*, преземено од www.cgekonomist.com/?broj=10&clanak=509 прочитано на 15.05.2017.

¹⁰ Исто.

Со наведените политики и процедури се обезбедува:¹¹

- идентификација на постојните извори на оперативен ризик и извори кои можат да настанат со воведување на нови системи, деловни производи и активности;
- мерењето на оперативниот ризик, неговата точна и навремена проценка;
- следење на оперативниот ризик, анализирање на состојбата, промена и трендови на изложеност на ризикот и
- контролирање на оперативниот ризик, негово одржување на ниво прифатливо за ризичниот профил на банката, негово намалување или елиминирање.

Во повеќето банки, со оперативниот ризик управува ALCO (Комитет за одговорност на средствата) и го следи извршувањето на преземаните мерки за негово отстранување. Овој комитет ги информира вработените во банката за нивните обврски во процесот на управување со оперативниот ризик, мерките кои треба да се преземат за негово намалување или елиминирање. Најчесто еднаш годишно го преиспитува планот по кои постапува банката во вонредни ситуации, сценарија на случувања кои можат да доведат до прекинување на важните работи во банката, утврдување на преодните решенија за зачувување на важните активности како и систем за воспоставување на редовен начин на работење. Планот на постапувањето на банката во вонредна ситуација се поднесува до Управниот одбор кој го усвојува. Во зависност од нивото на оперативниот ризик во банката, се задолжуваат директорите на сектори и информациско-технолошкиот сектор за негово следење и навремено информирање на банкарскиот менаџмент, Комитетот за одговорност на средствата и управниот одбор за вкупната изложеност на овој ризик, како и висината на потребните резерви за потенцијални загуби.

Важна компонента на стратешкото управување е одобрување на толериран ризик од страна на организацијата, одобрување на стратегиите кои ги поставуваат пишани стандарди. Во праксата интерниот ревизор и Комитетот за одговорност на средствата вршат интерно известување за

¹¹ N. Đoković. *Operativni rizici u bankarskom poslovanju, Vjerovatnoća ostvarivanja gubitaka*, преземено од www.cgekonomist.com/?broj=10&clanak=509 прочитано на 15.05.2017.

функционирањето на системот за управување со оперативниот ризик и неговото периодично испитување. Интерниот ревизор во своите извештаи го констатира износот и причините за настанување на загубата од оперативниот ризик, дава препораки за преземање на одредени мерки за отстранување на истите, работите кои банката ги преземала за санирање на загубата, како и мерките кои ги презела да ги спречи загубите по овој основ за во иднина. Сите забелешки за случаите кои се идентификувани како потенцијално ризични случаи се документираат во посебна база на извештаи. Во врска со загубите кои произлегле од оперативниот ризик, а кои надминуваат 1% од ризичниот капитал на банката, интерниот ревизор и менаџментот на банката ја информираат централната банка, најдоцна во рок од осум работни дена од настанувањето на загубата (според актуелните прописи). Извештајот содржи причини и износ на загубата, работи кои банката ги презела за санирање на загубата, како и работи кои ги презела или мисли да ги преземе со цел за спречување на појава на слични загуби во иднина.

Политиката на управување со оперативниот ризик на банката овозможува лесна идентификација, мерење, контролирање и следење на оперативниот ризик. Една од клучните работи поврзани со управувањето на оперативните ризици е идентификација на нивните извори. Помеѓу останатите, тука спаѓаат:¹²

- незаконско и несоодветно постапување на вработените во банката, како што е проневера, перење пари, неовластен пристап на банкарските сметки на клиентите, злоупотреба на доверливи информации, давање на лажни или погрешни информации за состојбата на банката, неажурност во извршувањето на работите, грешки при внесување на податоци, непридржување кон добра деловна пракса во работата, роднински врски на клучните позиции во банката и сл.;
- неадекватен информационен и други банкарски системи;
- пореметување во работењето и дефект во системот (на пр. дефект на хардверот или софтверот);

¹² N. Đoković. *Operativni rizici u bankarskom poslovanju, Vjerovatnoća ostvarivanja gubitaka*, преземено од www.cgekonomist.com/?broj=10&clanak=509 прочитано на 15.05.2017.

- надворешни незаконски работи како што е кражба, неовластен пренос на средства, неовластено влегување во базата на податоци, незаконско придобивање на банкарски документи и др.;
- непримерна деловна и пазарна пракса, лош избор на клиенти (непочитување на интерните процедури);
- непредвидливи случувања, како што се елементарни и други незгоди, тероризам и сл.

Според веќе наведениот модел, извештаите за оперативните ризици секој месец, ги испраќаат сите организациони единици на банката на организационата единица задолжена за управување со ризиците, која ги сумира извештаите и го утврдува нивото на резервација.¹³

По идентификацијата на конкретните извори на оперативниот ризик единицата применува адекватни методи на мерење, кои ќе ги поддржат постојните технолошки решенија. После тоа се врши пресметка на резервите за потенцијалните загуби по овој основ, во согласност со ризичниот профил на банката и воспоставените лимити на изложеност.

1.2.4. Девизен ризик

Овој ризик е многу реален особено на оние простори каде не постои развиен пазар кој им овозможува на банките или претпријатијата да се заштитат од него. Девизниот ризик настанува кога претпријатијата располагаат со средства и приходи во една валута, а нивните обврски се во други валути. Многубројни се примерите во светот во кои девизниот ризик бил причина за пропаѓање на квалитетни претпријатија и банки.

Иако постојат развиени инструменти (термински и опциони договори) кои можат да се користат заради намалување на нивото на ризик, тие кај нас сè уште не се применуваат. Затоа банките треба да водат сметка секое валутно несогласување да се идентификува со редовно известување на раководството, така што ќе може да се неутрализира доколку курсот се движи на начин кој не одговара на банката. Банките треба да водат сметка за ситуациите кога нивните клиенти кои се корисници на кредити се изложени на девизниот ризик.

¹⁴ Последниве години донесени се низа прописи кои ги следат оперативните ризици, а тоа се: The Bank Secrecy Act, USA Patriot Act Gramm-Leach-Bliley Act, Basel II, Sarbanes-Oxley и Federal Financial Institution Examination Council (FFIEC).

Ова е особено значајно во случаите кога клиентот добие кредит од банка во една валута (најчесто причините за тоа се ниските каматни стапки) при што неговите средства или остварен приход се во друга валута. Негативни курсни разлики ќе бидат остварени кога е отворена позитивна позиција, а дојде до пад на вредноста на странската валута во однос на домашната и при ситуација на негативна отворена валутна позиција вредноста на странската валута изразена во домашна се зголеми.

1.2.5. Каматен ризик

Еден од најголемите и најопасните облици на ризик со кој се соочуваат банките и другите финансиски институции е интересниот - каматен ризик. Изложеноста на банките на овој вид на ризик произлегува од тоа што повеќето од билансните ставки генерираат приходи и трошоци кои се усогласуваат со каматните ставки. Интересниот ризик ја претставува чувствителноста на капиталот и приходите од промената на каматните стапки. На пр. банката која што има склучено договор за кредит со клиентот по варијабилна каматна стапка е изложена на ризик од намалување на приходот ако настане пад на пазарот на каматни стапки. Спротивно на тоа, корисникот на кредитот доаѓа во неповолна позиција, т.е. има поголеми трошоци доколку дојде до зголемување на каматните стапки на пазарот. Основна мерка за обезбедување од вакви видови на ризик е утврдување на коефициенти кои го покажуваат односот помеѓу ставките на активата и пасивата, кои се чувствителни на промените на каматните стапки. Тој ја претставува подготвеноста на банката да го прифати ризикот во смисла на предвидување на идните движења на каматните стапки на пазарот.

Кога доаѓа до промена на каматните стапки на пазарот изворот на приходите на банките и нивните конкуренти (особено приходите од каматата по основ на заеми и хартиите од вредност) како и најважните извори на трошоци (трошоци по основ на камати од недепозитни и други задолжувања) исто така мораат да претрпат измени. Променливите пазарни каматни стапки исто така ја менуваат пазарната вредност на активата и пасивата и со тоа ја менуваат нето вредноста на финансиската институција, т.е. вредноста на инвестициите на сопственикот на компанијата. Променливите пазарни каматни стапки имаат

влијание и на билансот на состојба и успехот и на другите финансиски институции.

Целта на управување со каматен ризик е одржување на изложеноста на каматни стапки во рамките на дозволените граници. Високите каматни стапки доведуваат до намалување на цените на акциите. Тие ги стимулираат инвеститорите слободните парични средства да ги насочат во банкарскиот систем што доведуваат до помала побарувачка на пазарот на акции и намалување на нивните цени. Во обратен процес доаѓа до намалување на каматните стапки. Исто така, ниските каматни стапки, односно евтините пари, создаваат слободни средства за настап на шпекулантите на пазарот на капитал, што доведува до зголемување до цената на акциите¹⁴.

Во спротивно, недостатокот на парични средства генерирани од банкарскиот сектор ја намалуваат шпекулативна побарувачка на берзите што доведува до намалување на цената на акциите. Исто така, високите каматни стапки претставуваат проблем на компаниите кои се финансираат со кредити. Затоа немаат доволно средства за вложувања и зголемување на вредноста на претпријатието, а со тоа и цените на нејзините акции.

Ризикот на каматните стапки (interest rate risk) настанува поради промена на нивото на каматните стапки на пазарот и тој е во главно недиверзифициран ризик, затоа што сите нивото на сите каматни стапки тежнее да се менува заедно и влијае на вредноста на сите хартии од вредност истовремено.

Каматните стапки за секој поединечен заем или хартиите од вредност го одредуваат финансискиот пазар на кој кредитодавателите (кредит), доаѓаат во контакт со оние на кои им се потребни тие средства. Така каматните стапки (цена на кредитот) имаат тенденција да достигнат ниво на кое доаѓа до изедначување на износот на средства на кредитот кои се бараат и износ на средствата кои се обезбедуваат¹⁵. Кога е во прашање одобрување на кредити банките и нивните конкуренти обезбедуваат средства за одобрување на кредити на пазарот. При тоа секоја од овие кредитни институции е една од многубројните институции кои обезбедуваат средства за кредити на меѓународниот пазар на средства. Банките се јавуваат на пазарот и кога им е

¹⁴ V. Jazić, *Rizici u bankarskom poslovanju*, Stubovi kulture, Beograd, 2008, стр. 17.

¹⁵ S. P. Rose, S.C.Hudgins, *Bankarski menadžment i finasnijske usluge*, Data status, Beograd, 2005, стр. 33.

потребен кредит за да понудат свои депозитни услуги со цел да ги зголемат средствата за одобрување на заеми и инвестиции. Без оглед на тоа дали банките и нивните конкуренти на пазарот се најдат на страната на овие кои обезбедуваат средства или оние кои бараат средства за кредит во било кој момент тие не можат да го одредат нивото, ниту да бидат сигурни во поглед на тенденцијата на движењето на пазарните каматни стапки. Финансиската институција може да реагира на постигнатото ниво или тенденцијата на движењето на каматните стапки само на начин кој ќе и овозможи најдобри можности за постигнување на нејзините цели.

Банкарите се обидуваат да ги предвидат идните движења на пазарните каматни стапки заради елиминирање на интересниот каматен ризик. Меѓутоа, фактот дека каматните стапки се формираат врз основа на интеракција на илјадници даватели и баратели на кредит го прави предвидувањето на прецизноста на каматните стапки невозможно. Затоа, банкарите мора да ги прифатат каматните стапки како такви и врз основа на тоа да прават свои планови.

1.2.6. Ризик на ликвидност

Ликвидност претставува способноста на банката во секој момент да располага со адекватен износ на средства неопходни за финансирање на зголемувањето на активата и навремено подмирување на сите доспеани обврски. Ликвидноста на банките е потребна за компензација на очекуваната и неочекувана нестабилност во билансите и за осигурување на средства за раст. Преку ликвидноста се одржува довербата кај депозитарите, со што се избегнува „домино ефектот“ што овозможува опстанок на банката во неизвесни пазарни услови¹⁶. Таа ја претставува способноста на банката ефикасно да го врши откупот на депозитите, да го покрие поголемиот дел од финансирањето на кредитното и инвестиционото портфолио. За поголемиот дел од банките и другите депонентни институции, најголемиот притисок на побарувачката на расположливи средства доаѓа од страна на клиентите кои ги повлекуваат своите парични средства од депозитните сметки како и во вид на барања за одобрување на кредити од страна на клиентите кои одредена институција сака

¹⁶ S. Jović, *Bankarstvo*, Naučna knjiga, Beograd, 1990, стр. 246-247.

да ги задржи како свои клиенти, било во форма на обновување на договорите кои истекле за кредити или повлекувања по основ на постојните кредитни линии.

За да се излезе во пресрет на споменатата побарувачка за ликвидност, банките и другите финансиски институции се повикуваат на неколку потенцијални извори на средства. Најважни извори на средства на депонентните институции се нови депозити на клиентите (било да се тоа ново отворени сметки или нови депозити на веќе постојните сметки). Приливот на депозити е најголем кога се исплаќаат месечните плати и во средината на месецот кога се плаќаат сметки и вршат други плаќања. Друг важен извор на ликвидни средства е отплатата на кредити од страна на клиентите со што се обезбедуваат свежи средства за задоволување на новите потреби за ликвидност, што се постигнува и со продажба на активата, посебно со продажбата на хартиите од вредност од портфолиото на хартии од вредност. Ликвидноста исто така се обезбедува од приходите остварени од продажбата на недепозитни услуги, како и од задолжувањето на пазарот на пари.

Кога вкупната побарувачка за ликвидност е поголема од вкупната понуда, менаџментот мора да се подготви за дефицит на ликвидноста и да одлучи кога и од каде ќе обезбеди дополнителни ликвидни средства. Од друга страна, ако во било кој момент вкупната ликвидност е поголема од вкупната побарувачка за ликвидност раководството треба да се подготви за суфицит на ликвидноста и да одлучи кога и каде рентабилно ќе го инвестира суфицитот на ликвидни средства сè додека истите не бидат потребни за покривање на идните потреби за ликвидност.

Ризик на ликвидноста е ризик кој настанува од негативниот ефект на финансискиот резултат и капиталот на банката заради неспособноста на банката да ги исполнува своите доспеани обврски.

Суштината на проблемот на управување на ликвидноста на финансиската институција може да се опише во две реченици: ретко се случува побарувачката за ликвидност да е еднаква на понудата на ликвидни средства во било кој одреден временски период. Финансиската компанија постојано се соочува со дефицит или суфицит на ликвидноста¹⁷.

¹⁷ S. P. Rose, S.C.Hudgins, *Bankarski menadžment i finansijske usluge*, 6 izdanje, Data status,

Управувањето со ликвидноста подлежи на ризикот на промената на пазарните каматни стапки како и ризикот од достапност во потребниот обем на ликвидни средства. Доколку каматните стапки се зголемат, финансиските средства кои институцијата планира да ги продаде за да го зголеми обемот на ликвидни средства (како што се државни обврзници) ќе изгубат на вредност, а некои ќе мора да се продадат со загуба. Не само што зголемувањето на ликвидни средства кои потекнуваат од продажба на овие средства ќе биде мало, туку и загубите кои ќе настанат исто така ќе придонесат за намалување на приходот. Исто така и зголемувањето на средствата по пат на позајмица ќе биде поскапо поради зголемување на каматните стапки.

Сериозната изложеност на притисоците во поглед на ликвидноста настанува од неколку причини: проблемот поврзан со неусогласеноста на доспеаните обврски произлегува од фактот дека банките и штедните институции имаат големи износи на финансиски обврски кои мораат веднаш да ги подмират (како што се депозитите по видување и задолжување на пазарот на пари). Овие институции мораат секогаш да бидат спремни да им излезат во пресрет на барањата за готови пари (кои можат да бидат многу почести во некои периоди, посебно кон крајот на неделата, почетокот на месецот и во некои сезони во текот на годината). Друг проблем поврзан со ликвидноста е чувствителноста на промените на каматните стапки. На пр. кога каматните стапки ќе се зголемат некои депоненти на банките и штедни институции ќе ги повлечат своите средства во потрага за поголеми приходи на некои други места. Многу клиенти можат да го одложат поднесувањето на нови барања за одобрување на кредити или да го забрзаат своето повлекување по оние кредитни линии кои носат пониска каматна стапка. Затоа една од најголемите задачи на менаџерите за ликвидност е да одржуваат постојана врска со најголемите депоненти и иматели на големи неискористени кредитни линии со цел да се донесе одлука дали и кога можат да се повлечат средствата, како и адекватните средства да бидат на располагање кога ќе дојде до нивна побарувачка. Значењето на управувањето на ризикот на ликвидноста се гледа во следното:

- банките имаат специфична улога на трансформирање на краткорочните

извори на средства во долгорочна актива. Ефективното и ефикасното управување со ризикот на ликвидноста преку проценка на неопходниот паричен тек како во редовното работење, така и во случај на вонредни околности, овозможува банката навремено да ги исполни обврските кои достасуваат, а кои се под влијанието на интерни (деловни одлуки на банките) и екстерни случувања и однесувањето на сите учесници на финансискиот пазар;

- управување со ризикот на ликвидноста има влијание не само на добивката и краткорочната способност на банката да ги подмирува доспеаните обврски, туку и на капиталот и долгорочната способност на банката да ги подмирува своите обврски. Од друга страна, долгорочната позиција на банката во смисла на нејзината солвентност и капиталот со кој располага, спротивно влијае на можноста на банката да ги добие неопходните ликвидни средства, особено во услови на нестабилност на финансискиот пазар;
- меѓусебната зависност на ризикот на ликвидноста и другите ризици на кои банката може да биде изложена (на пр. кредитен, пазарен, оперативен, угледен и стратешки, ризик на концентрација и сл.) е многу голема. Заради тоа е неопходно банката да го анализира севкупното влијание на другите ризици врз ризикот на ликвидноста и да воспостави адекватен систем за управување со ризикот на ликвидноста, како дел од единствениот систем за управување со ризиците;
- проблемот на ликвидноста на една банка може да има пошироки последици на банкарскиот сектор и финансискиот систем. Актуелната криза на меѓународниот финансиски пазар е сведок за поголемото влијание кое ликвидноста на банките и банкарскиот систем ја имаат на целокупниот финансиски систем и економијата како на национално, така и на меѓународно ниво.

Па така, според погоре наведеното може да се каже дека ефективното управување со ризикот на ликвидност овозможува навремено исполнување на доспеаните обврски на банката, и тоа не само краткорочната, туку и долгорочната способност. Но, и покрај тоа неопходно е да изгради свој систем

за анализа и управување на ризици за да ги намали негативните последици во работењето.

1.2.7. Ризик на земјата

Ризик на земјата е кредитен ризик на кредитобарателот во земјата, како целина набљудуван од специфична перспектива на земјата. Тој се разликува од суверениот ризик кој е кредитен ризик на суверена држава на кредитобарателот. Ризикот на земјата треба да се третира како одвоен ризик, различен од кредитниот ризик на индивидуалните кредитобаратели затоа што кредитобарателите немаат контрола над овие фактори. Ризикот на земјата е ризикот на извршувањето на трансакцијата со една одредена земја или поседување на имот и ентитет во неа¹⁸. Овој ризик ја претставува неможноста на должникот да ги подмири своите обврски кон странските кредитори поради политички, социјални, правни и економски нарушувања во неговата земја. Тој се јавува од веројатноста кога земјата должник или должник од некоја земја не може или не сака да ги подмири своите обврски поради постоење причини кои не се вклучени во рамките на вообичаениот кредитен ризик. Банката е должна да ги одреди лимитите на изложеност на ризикот на земјата поединечно по земјите должници, да ја следи концентрацијата на изложеноста на ризик на земјата на регионална основа, а по потреба да ги утврди и лимитите на изложеност спрема одредени географски региони. Банката е должна да врши класификација на активата и да издвојува резерви за потенцијални загуби во ставките на активата по основ на кои банката е изложена на ризикот земја. За класификација на активата и издвојување на резерви по основ на ризикот на земјата, банката го користи долгорочниот кредитен рејтинг на земјата должник, утврден од страна на повеќе меѓународни признати агенции за утврдување на рејтингот. Во случај кога рејтингот на земјата должник се разликува, банката е должна при класификацијата на активата да користи најстрог рејтинг. Кога рејтингот на земјата должник не е утврден од страна на меѓународно признати рејтинг агенции, банката е должна да го утврди во согласност со претходно усвоените методологии прифатливи за централната банка и во потполност со документи да ја докаже точноста на така утврдениот рејтинг. Централната

¹⁸ *Oxford Dictionary of Finance and Banking*, (Third Edition), Oxford University Press, New York, 2005, стр. 95.

банка може да бара од банката да постави построги класификации или да издвои поголем процент на резерви за потенцијалните загуби по основ на ризик на земјата, доколку оцени дека банката не извршила адекватна класификација. Честопати под ризик на земјата се подразбира политички ризик кој подразбира дека во одредена земја постои мешање на политички фактори во работата на приватниот банкарски сектор. Политичкиот ризик е потесен поим од ризикот на земјата и се однесува на ризикот кога владата на земјата во која ќе се инвестира неочекувано воведи специфични прописи кои можат да доведат до дисконтинуитет и притисок на инвестициските активности на компаниите во земјата домаќин на капиталот.¹⁹ Политичкиот ризик може да има големо влијание на приливот на некоја меѓународна инвестиција и затоа тој мора реално да се процени. Инвеститорите во развиените земји, сметаат дека постои поволна инвестициона клима, односно дека политичкиот ризик е мал кога во одредени земји:²⁰

- постојат стабилни услови за стопанисување,
- постојат поволни царински, надворешно трговски и девизни третмани на странските инвестиции,
- постои политичка и социјална стабилност,
- кога владата на таа земја има позитивен став кон странските инвестиции,
- кога има развиена инфраструктура во земјата.

Начините за намалување на политичкиот ризик можат да бидат:

- земање на кредити на локалниот (домашен) пазар,
- одржување на фиксна актива на минимално ниво за користење на лизинг аранжмани,
- истражување и развој во врска со странските проекти извршувани во матичната земја,
- договарање на сите плаќања во конвертабилни валути,
- основање на институции за обезбедување на осигурувања кои приватниот сектор не може адекватно да ги покрие.

¹⁹ S. Gitman, *Modern Banking in Theory and Practice*, John Willy & Sons, Ltd Chichester 1996, стр. 22.

²⁰ Ѓ. Попов, *Metodi procene rizika investiranja u inostranstvu*, Knjigovodstvo, Beograd 1996, бр.11, стр.17.

Проценката на ризикот земја има свој микро и макроекономски аспект. Во првиот случај се работи за проценување на ризичноста на одредени финансиски трансакции или инвестиции, каде како кредитобарател (должник) или предмет на инвестирање се појавува макроекономски субјект (претпријатие, компанија) од одредена земја, додека во другиот случај се одредува ризичноста на вложувањата во одредени земји или кредитната способност и сигурноста на самата земја како должник. Основна цел на проценка на ризикот на вложувањата во одредени земји е да се обезбеди што по сеопфатни и точни сознанија за земјата во која ќе се пласираат позајмениот капитал или да одобри извозни кредити и директни инвестиции. Во врска со тоа, кога се набљудува ризичноста на кредитните трансакции помеѓу резиденти на различни држави треба да се направи суштинска разлика помеѓу: кредитниот ризик, ризикот земја, суверениот ризик и ризикот на трансфер.²¹ Ризикот на земјата е поврзан со веројатноста и можноста кога една одредена земја не е во можност или не е подготвена да ги подмири своите обврски (долгови). Ризичноста на земјата не е во директна врска со непосредната намена на вложувањата и кредитите, туку со цела низа на економски, финансиски, политички, социјални и други услови во дадената земја. Ризикот земја е изложеноста на загуба и прекугранично кредитирање предизвикано од случувањата во одредена земја кои се под контрола на владата, но кои дефинитивно не се под контрола на приватните претпријатија или поединци. Според оваа дефиниција се вклучени сите форми на прекугранично кредитирање (cross-border lending) на некоја земја, било да е тоа влада, банка, приватно претпријатие или поединец. Па затоа ризикот земја е поширок концепт од ризикот на сувереност. Вториот е ограничен на кредитирање на владите на суверени држави. Меѓутоа, суверениот ризик и ризикот земја се во голема корелација бидејќи владите се главни актери при двата ризика. Поретки се случаите кога должничкиот рејтинг на компанијата или банка од некоја земја не може да го надмине суверениот рејтинг на таа држава, но сепак се случуваат.²²

²¹ J. M. Oetzel, R. A. Bettis and M. Zenner, *Country Risk Measures: How Risky Are They?* *Journal of World Business*, 2001, 36(2), стр. 128-145, достапно на [http://citeseerx.ist.psu.edu/view doc/download?doi=10.1.1.321.6116&rep=rep1&type=pdf](http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.321.6116&rep=rep1&type=pdf), прочитано на 22.03.2017.

²² M. Elikhory, *Credit Rating Agencies and their Potential Impact on Developing Countries*, UNCTAD, Discussion Papers No. 186, Geneva, 2008, стр. 2.

Целта на проценка на ризикот на земја е да се процени финансиската и економска оправданост на пласирање средства во некоја земја, но имајќи ги во предвид алтернативните можности за вложување на средства. Затоа и проценка на ризикот на земја мора да се темели на системи на перманентно следење, евалуација и предвидување на промена во економска, финансиска и политичка позиција на земјата, како сега, така и во наредните неколку години. На таа основа ризичноста на земјата може да се процени на краток, среден и долг рок, а во одредени ситуации очекуваната добивка на долг рок може да ги оправда вложувањата во краткорочен ризик. Временскиот хоризонт за кој се врши оценка на ризикот на земјата е многу важен бидејќи ризикот временски гледано не е константен. Краткорочното и долгорочното проценување на ризикот земја може да доведе до различни заклучоци. Кога е во прашање временскиот хоризонт за оценка на ризикот земја меѓународните и мултинационалните развојни институции во главно прават среднорочни и долгорочни проценки на ризикот, што е определено со карактерот на кредитите и инвестициите кои тие ги одобруваат. Од друга страна, најчесто комерцијалните банки тргнувајќи од краткорочни анализи, го проценуваат ризикот за наредната година или две, а пак агенцијата за кредитирање и осигурување на извозот кој претежно ги финансира и осигурува краткорочните и среднорочните работи, врши проценки за овој период. Агенцијата за проценка на кредитниот рејтинг, во принцип врши проценка на ризикот земја (пред сè кредитниот ризик земја) за сите временски хоризонти иако во главно се дава проценка на краткорочниот ризик (до една година) и долгорочен ризик (над една година)²³.

Рангирањето на земјите се врши врз основа на информации кои се добиваат од еминентните економисти и стручњаци за проценка на ризикот земја од најголемите 100 глобални банки и финансиски компании. Тие ги рангираат сите земји на скала од 0 до 100, каде што 100 претставува најмала шанса за неизвршување на обврските. Добиените резултати подоцна се

²³ Главни аналитичари на ризик на земјата и политички ризик се: Bank of America World Information Services, Bussines Enviroment Risk Intelligence (BERI); S.A.; Control Risk Group (CRG); Economist Intelligence Unit (EIU); Enviroment Magazine, Institutional Investor Magazine; International Country Risk Guide (ICRG); Moody's Investor Service; Political Risk Services; S.J. Randt& Associates Standard & Poor's Ratings Group. според J. M. Oetzel, R. A. Bettis and M. Zenner, *Country Risk Measures: How Risky Are They? Journal of World Business*, 2001, стр. 128-145.

пондерираат според вредноста на активата (имотот) со кои располагаат институциите од кои идат овие експерти и се собираат и врз основа на тоа се добива кумулативниот кредитен рејтинг на земјата.

Втор дел – Посебен осврт на кредитниот ризик и Базелските стандарди

2. Кредитен ризик

2.1. Определување на поимот кредитен ризик

Кредитниот ризик или ризикот на договорената страна е составен дел на банкарското работење. Банките го дефинираат кредитниот ризик како ризик кој настанува од неисполнување на обврските на клиентите кои не се во можност редовно да ги извршуваат обврските за сервисирање на својот долг утврден според договорот. Тоа значи дека плаќањето може да се одложи или воопшто да не се оствари. Позајмувањето на пари на друга договорена страна отсекогаш претставува опасност позајмените средства да не бидат вратени, па затоа може да се каже дека овој ризик е стар колку и самото банкарство. Овој вид на ризик е најзначајна причина за појава на стечај кај банките (повеќе од 80% билансот на состојба на банките се однесува на овој вид на управување со ризиците)²⁴.

Постојат три основни видови на кредитен ризик:²⁵

- поединечен (личен) или потрошувачки ризик,
- корпоративен или ризик на претпријатието,
- државен или ризик на земјата.

Постојат различни извори за настанување на кредитниот ризик, од одобрување кредити на населението и малите претпријатија, секјуритизирани, хипотекарни кредити, преку трговија со корпоративни или државни должнички хартии, до трговија со деривати на финансискиот пазар. Висината на кредитниот ризик зависи од структурата на договорот помеѓу банката и нејзините клиенти. Кредитниот ризик повеќе од сите други е условен од неизвесни околности поврзани со работењето на клиентите. Затоа е потребна контрола на голем број параметри во работењето и на клиентите и на банките. Банката мора да има претстава за ризиците со кои се среќава клиентот во своето работење, тргнувајќи од карактерот на неговата работа и пазарот на кој работи. Изложеноста на кредитниот ризик во современото банкарско работење

²⁴ H. Greuning, S.B. Bratanović, *Analiza i upravljanje bankovnim rizicima*, 2. Izd. Mate, Zagreb 2006, стр. 135-136.

²⁵ Исто.

се мери со проценка на очекуваната загуба на одредена инвестиција врз основа на квантитативна анализа. При тоа, очекуваната загуба зависи од три фактори:

- веројатноста дека спротивната страна нема да ги подмири обврските на договорениот начин и во договореното време,
- износот на загубата кој ќе се оствари во случај на неисполнување на договорот од спротивната страна,
- потенцијална изложеност на банката од неплаќање на одредени дати во иднина.²⁶

Освен околностите од кои зависи ризикот, клиентите и самата структура на кредитот која го одобрува банката го условуваат степенот на изложеност на ризик на банката, а квалитетот на одделни кредити влијае на различни нивоа на ризикот. Со оглед на тоа дека целта на банката е да оствари добивка (профит) квалитетот на активата ќе биде една од основите за одредување на степенот на прифаќање на ризикот, за да не биде загрозена целта на банката. Уште еден важен фактор кој ја условува сложеноста на анализата на кредитниот ризик е постојаниот раст на бројот на кредитни операции, кои како понови исто така носат висок степен на ризичност.

2.2. Мерење на кредитниот ризик

Мерењето на кредитниот ризик се соочува со повеќе проблеми од типот на: податоци за изложеноста, веројатноста за настанување, неможноста за наплата на побарувањата, веројатноста за влошување на кредитниот рејтинг и потенцијална наплата по дифолт.²⁷

Класичните начини преку кои се изразува кредитниот ризик се интерни и екстерни рејтинзи. Интерните рејтинзи се производ на самите банки па зависат од критериумите кои тие ги поставуваат. Екстерните рејтинзи ги обезбедуваат посебните агенции на кои тоа им е основна дејност.

Според Базелскиот комитет за банкарска супервизија за потребите за пресметување на потребниот банкарски капитал е предвидена можност за избор помеѓу два пристапи:

²⁶ Basel Committee of Banking Supervision, 2004, стр. 62-65.

²⁷ default (англ. стандардно).

A) Стандардизиран пристап Овој пристап овозможува врз основа на пресметаната изложеност на банката на ризик да се применуваат пондери на ризик во склад со оценката на рејтингот на екстерните агенции. Но, бидејќи станува збор за агенции кои работат на глобално ниво и оценуваат „големи играчи“ нивната помош не е адекватна за домашните потреби. Сепак, ќе споменеме некои од елементите на овој пристап како:

а) Побарувања од државата

Пондерирањето на побарувањата од државата и нејзините централни банки се врши спрема следната табела:

<i>Оценка на рејтинг</i>	<i>Пондер на ризикот</i>
AAA до AA-A+	0%
до A-	20%
BBB+ до BBB-	50%
BB+ до B-	100%
Под B-	150%
Нерангирано	100%

Дозволено е да се применуваат и помали пондери, но оваа одлука е во дискреција на националниот регулатор и одредени критериуми мора да бидат задоволени. Доколку националниот регулатор дозволи намалување на пондерот, можно е и другите национални влади да дозволат примена на пониски вредности при пондерирањето. Како оценка на кредитниот рејтинг на државата може да се користат резултатите кои ги дава Агенцијата за извозни кредити (Export Credit Agencies-ECA). За прифатлива агенција се смета онаа институција која со своето постигнување објавува и применува методологии OECD. Банките имаат избор: дали да земат една од агенциите кои ги препорачуваат националните супервизори или да ги оценат ризиците кои се усвоени со консензус од ECA, кои се учесници на спогодбата за официјално поддржани извозни кредити?!. Спрема OECD методологијата воспоставени се осум категории на рејтинг во зависност од минималната премија за осигурување на извоз. Категориите се групирани и на секоја група се доделени адекватни пондери:

<i>ECA бодови на ризикот</i>	<i>Пондер на ризикот</i>
0-1	0%

2	20%
3	50%
4-6	100%
7	150%

Побарувања од Банката за меѓународно порамнување (BIS), Меѓународен монетарен фонд (IMF), Европска централна банка (ECB), Европска заедница (EC) можат да бидат пондерирани со 0%.

б) Побарувања од субјектите на јавниот сектор кои не се под централната влада (Public Sector Entities-PSEs)

На побарувањата од домашните PSE ќе се применуваат пондери на ризикот дефинирани според правилата за пондерирање на побарувањата од банките (и двете опции се можни) според национална дискретност. Првата опција подразбира одредување на кредитниот рејтинг на субјектот врз основа на кредитниот рејтинг на државата во која субјектот има седиште. По правило на субјектот кој се оценува му се доделува пондер за ризик за една категорија помалку поволна од ризичната категорија на државата. Другата опција подразбира доделување на пондер на ризик во склад со оценката на кредитниот рејтинг на самиот PSE.

в) Побарувања од мултилатерални развојни банки (Multilateral Development Banks-MDB)

За овие институции се користат пондери на ризикот кои се применуваат кај побарувањата од банките исклучиво по опцијата 2, односно пондерите ќе се доделуваат врз база на оценка на кредитниот рејтинг на конкретната MDB. Комитетот го задржува правото да ги оценува институциите одделно и да им доделува адекватни пондери на ризик. Добивањето на поединечните оценки од страна на комитетот, во согласност со тоа и пондер од 0%, е условено од следните барања:

- повеќето од надворешните оценки на MDB би требало да бидат AAA,
- во акционерската структура постои значително учество на државата со долгорочна оценка како емитент на кредити од AA- или подобра или повеќето од средствата на MDB се во форма на уплатен акциски капитал без или со мал износ на долг,

- адекватното ниво на капиталот и ликвидноста со кои располага секоја MDB,
- строгите статусни услови за одобрување на кредити и конзервативна финансиска политика, која подразбира постоење на структуриран процес за одобрување на кредит, интерна оценка на кредитната способност и лимити на концентрација на ризикот во различни категории (земји, сектори, поединечна изложеност...), одобрување на управниот одбор или комитетот на управниот одбор за голема изложеност, фиксни планови на отплата, ефективен надзор на користење на средствата, процес на надгледување на статусот, строги оценки на ризикот и обезбедување на резерви за загуби од кредитите.

г) Побарувања од банките

За побарувања од банките постојат две можности, но на националниот регулатор е да одбере една од нив и да ја примени на сите банки кои се наоѓаат во негова надлежност. Следат табели со пондери на ризикот кои се доделени според две можности.

<i>Кредитна оценка на државата</i>	<i>Пондер на ризикот според можност 1</i>
AAA до AA-	20%
A+ до A-	50%
BBB+ до BBB-	100%
BB+ до B-	100%
под B-	150%
Нерангирано	100%

Во првата опција пондерот се доделува во зависност од оценката на државата на тие банки.

<i>Кредитна оценка на банката</i>	<i>Пондер на ризик според опција 2</i>	<i>Пондер на ризик за краткорочни побарувања според опција 2</i>
AAA до AA-	20%	20%
A+ до A-	50%	20%
BBB+ до BBB-	50%	20%

BB+ до B-	100%	50%
Под B-	150%	150%
Нерангирано	50%	20%

Втората опција покажува можност за различен третман на краткорочните и долгорочните побарувања. Под краткорочни побарувања се подразбираат побарувањата со рок на доспевање до три месеца или помалку. Доколку банката не е рангирана, не е можно да се додели пондер ризик понизок од оној кој е доделен на побарувањата на нејзината држава.

д) Побарувања од фирми за хартии од вредност

Побарувањата од фирми за хартии од вредност се третираат како побарувања од претпријатијата, освен во случај кога дадената компанија подлежи на супервизиски и регулаторни аранжмани споредени со аранжманите кои ги пропишува Базел II стандардите. Тогаш е дозволено наведените побарувања да се третираат како побарувања од банките.

ѓ) Побарувања од претпријатија

Побарувањата од претпријатија ги опфаќаат и побарувањата од осигурителните компании. Посебно внимание се посветува на третманот на компаниите кои не се рангирани.

<i>Кредитна оценка</i>	<i>Пондер на ризик според опција 1</i>
AAA до AA-	20%
A+ до A-	50%
BBB+ до BB-	100%
Под BB-	150%
Нерангирано	100%

Дадениот пондер на ризик за компании кои не се рангирани може да биде зголемен доколку за тоа постои оправдување (во согласност со она што го покажува искуството). Националниот регулатор остава можност да им дозволи на банките сите побарувања да ги пондерира со 100%, без оглед на екстерниот рејтинг. Кога ова право ќе се искористи мора да се почитуваат принципите на конзистентност, односно рејтинзите мораат да се користат за сите категории кои се на располагање или никако. Со други зборови, не е дозволено да се мешаат критериумите за избор со цел да се применат помали пондери на ризик

каде што е можно. Со цел заштита од такви ситуации, за употребата на овие можности е неопходно да се добие дозвола од националниот регулатор.

е) Побарувања вклучени во пропишаните мали портфолија

Доколку побарувањата ги задоволат одредените критериуми можно е да им се додели пондер на ризик од 75% со тоа што супервизорот го задржува правото да бара да се зголеми пондерот на ризик, ако врз основа на претходното искуството оцени дека со неисполнувањето на обврските тоа е неопходно. Од наведените правила се иземаат неотплатените заеми кои посебно ќе бидат обработени. За вклучување на побарувањата во пропишаните мали портфолија треба да бидат задоволени следниве критериуми:

- критериум на ориентација - изложеност кон едно лице или лица или мали претприемачи,
- критериум на производ - во оваа категорија може да се најдат револвинг кредитите и кредитните линии (вклучени се и кредитните картички и пречекорувања), краткорочни кредити и лизинг, кредитни линии на мали претприемачи и преземени обврски за давање на кредити. Од оваа група треба да се исклучат хипотекарните кредити во онаа мерка во која тие одговараат на побарувањата обезбедени со недвижен имот, што е следен чекор и категорично се исклучуваат хартиите од вредност (на пр. обврзници и акции),
- критериум на гранулација - пропишаното мало портфолио мора да биде доволно диверзифицирано за да ја оправда ниската вредност на пондерот и тоа мора да биде и официјален став на супервизорот. Диверзификацијата може да се постигне со поставување на ограничувања ниту една вкупна изложеност кон еден партнер да не смее да помине 0,2% вредност од вкупната вредност на портфолиото,
- критериум на ниска вредност на одделна изложеност – е поставен и апсолутен лимит на изложеност кон еден партнер на ниво од 1.000 000,00 EUR.

Овие критериуми се неопходни за вклучување на побарувањата во малите портфолија и се неопходни за да може да се додели пондер на ризик.

ж) Побарувања обезбедени со станбен имот

Кредитите кои во целост се обезбедени со хипотека на станбен имот која настанала или ќе настане или е изнајмена, добиваат пондер од 35%. Националниот супервизор мора да оцени, во согласност со состојбата и праксата по повод обезбедување на финансирањето на станбената изградба во конкретната земја, дали дадениот пондер ризик е рестриктивен и одговара за манифестирани ризици. Може да се бара употреба на построги пондери.

з) Побарувања обезбедени со комерцијални недвижности

За комерцијални недвижности се применува строго пондер 100% затоа што овој вид на кредити може да биде извор на проблематична актива во билансите на банките и проблем во целокупниот банкарски сектор. Сепак, дозволени се некои отстапувања во добро развиени и стабилни пазари.

с) Доспеани неподмирени (неотплатени) кредити

Доколку се случи кредитот да (освен квалификуваниот станбен хипотекарен кредит) доспева, но не е отплатен повеќе од 90 дена, неговата вредност се намалува за сите резервирани и делумни отписи и се пондерира според следните правила:

- 100% пондер се применува ако посебните резервирања не се помали од 20% од неотплатениот износ на кредитот,
- 100% пондер се применува ако посебните резервирања не се помали од 50% од неотплатениот дел на кредитот, но со дискреција на супервизорот да се намали пондерот на ризикот на 50% и
- 150% пондер се применува ако посебните резервирања се помали од 20% од неотплатениот дел на кредитот.

Квалификуваните станбени хипотекарни кредити кои се со доцнење повеќе од 90 дена се пондерираат со 100% нето од посебните резерви. Ако посебните резерви не се помали од 20% од нивниот преостанат износ, на остатокот на кредитот може да се примени намален пондер од 50% по национална дискреција. При дефинирање на поволното обезбедување на овие кредити колатералот и гаранцијата се класифицираат во согласност со критериумите кои се применуваат за потребите за намалување на кредитниот ризик. Кога одобрените кредити од оваа група се обезбедени со колатерал кој не се признава по поставените критериуми за намалување на кредитниот ризик,

дозволено е да се користи пондер 100% кога резервите ќе достигнат ниво од 15% од преостанатиот неотплатен износ на кредитот.

и) Категории на висок ризик

Категориите на високиот ризик се пондерираат со 150% или повеќе, и тоа:

- побарувања од државата, PSE, банки и фирми за HOV рангирани под B-;
- побарувања од стопанството рангирани под BB-;
- доспеани неотплатени кредити (поедини категории) и
- транши за секјуритизација рангирани помеѓу BB+ и BB- (се применува коефициент 350%).

Во одлуката на националниот супервизор е можноста на некои други позиции да се примени пондер 150% или повисок доколку се воочи дека за тоа има потреба.

Б) Пристап на интерно мерење на рејтингот

Овој пристап на интерно мерење произлегува од претпоставката дека банката сама одбира начин на кој ќе го мери рејтингот на своите клиенти. Истиот мора да биде одобрен од страна на банкарскиот супервизор. Интерното мерење претставува напреден метод и предлага банките постепено да го развиваат и воведуваат. Според Базел II стандардите, националниот регулатор треба да утврди дали се исполнети пропишаните услови за признавање на екстерните институции за оцена на кредитот. Предвидено е секоја агенција да мора да задоволи шест критериуми за да добие дозвола од регулаторот за работа. Тоа се: објективност, независност, меѓународен пристап/транспарентност, обелоденување, ресурси и кредибилитет.

2.3. Квантитативно мерење на кредитниот ризик (основни принципи на VaR)

Современите финансии и истражувања од областа на ризикот овозможиле развој на софистицирани квантитативни пристапи за мерење на ризикот на пласмани и веројатноста од неизвршените случувања. Клучен фактор за управувањето со ризикот е VaR (Value at Risk), односно вредност на изложеност на ризик. Тој се пресметува најмногу за пазарниот ризик (но и за кредитниот, оперативниот и ризикот на ликвидноста) и во согласност со тоа се одредува висината на економскиот капитал. Системот се заштитува од ризик

усогласувајќи ја висината на ризикот и висината на капиталот и резервите на банката. Економскиот капитал на банката се дефинира како разлика на VaR и очекуваните загуби, за кои се подразбира дека се вградени во цената на производот (кредит) кои банката ги издава. Најголемо влијание на оваа идеја во текот на 90-тите години изврши базата на податоци на J. P. Morgan Risk Metrics со која ги обезбедија основните статистички податоци за калкулација на VaR со дериватни инструменти. Од објавувањето на J. P. Morgan-овиот Risk Metrics во 1994 година настана брза експанзија на истражувањата во подрачјето на VaR методологијата. Во 1997 година J. P. Morgan го разви Credit Metrics системот кој служи за мерење на кредитниот ризик во рамките на портфолиата на финансиските институции. Две години подоцна го развива и Corporate Metrics системот во кој Risk Metrics се применува на подолг временски период и првенствено е наменет за нефинансиските институции²⁸.

Базел II ги ориентира банките на следење на односот на ризикот и приходот. Кога банките ќе можат да го вклучат VaR-овиот измерен ризик во секоја поединечна трансакција, ќе бидат во можност да го дефинираат потребното ниво на економски капитал. Другата корисна употреба на VaR системот е дефинирање на очекуваниот приход за дадениот ризик. Врз основа на овие наоди банките можат да ги изберат најпрофитабилните производи и гранки на банкарството според критериумот за однос помеѓу очекуваниот приход и ризикот, како и најдобриот начин за одредување на цената на производот. Таквиот пристап им овозможува на банките да изберат техники за намалување на ризикот. VaR моделите се користат за предвидување на изложеноста на финансиските институции на ризиците во дефинираниот нареден период (ден, десет дена, месец дена, година) и на одредено ниво на статистичка сигурност. Со оваа мерка која им стои на располагање на финансиските институции истите можат да ја пресметаат адекватноста на капиталот и поставување на лимитот на ризик за поединечни видови на пласман. Што претставува вредност на изложеност на ризик, односно како се дефинира. Во делот што следи ќе се обидеме да дадеме неколку определби. Вредност на изложеност на ризик (*VaR или Value at Risk*) е:

²⁸ M. Cvetinović, *Upravljanje rizicima u finansijskom poslovanju*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008, стр. 97.

- глобален меѓународен стандард за мерење на пазарниот ризик. Тој претставува најголема загуба која може да се случи со одреден процент на доверба во времето од T денови;
- проценка на одреден износ на пари. Таа се базира на веројатноста дека не може да се прифати со сигурност туку со одредено ниво на доверба кое корисникот предвреме ќе го избере;
- мерка на колевливост на имотот на банката така што поголемата нестабилност води до поголема веројатност за загуба. Вредноста под ризикот служи за мерење на максималниот износ на загуба при дадена стапка на веројатноста (на пр. 99% степен на доверба) во дадениот временски период (период на траење). Изборот на овие два важни параметри (степенот на доверба и временскиот период) најмногу зависат од намерата за да се употребат броевите на VaR;
- најголема вредност на портфолијата, на даденото ниво на статистичка сигурност, која некое портфолио може да ја загуби во текот на еден ден (недели, месеци), доколку пазарот функционира нормално, односно VaR е еден број кој збирно опишува на колку голем ризик се изложуваме во нормални услови.

Вредноста на VaR зависи од временскиот интервал за кој се набљудува (холдинг периодот), како и од составот на портфолијата. VaR ја мери потенцијалната загуба на пазарот во портфолиото користејќи проценка на нестабилност и корелација. VaR е очекуваната загуба во портфолиото во рамките на специфичниот временски период за поставување на ниво на веројатноста, Тој се мери во рамките на дадениот интервал на доверба кој изнесува 95%, односно 99%. VaR ја зема во предвид корелацијата на сите облици на пазарен ризик. Така на пр. ако за дневен VaR е поставен износ од 100.000,00 евра со 95% интервал на доверба тоа значи дека во текот на денот постои веројатност, односно имаме 5% шанси за загубите да бидат поголеми од 100.000,00 евра односно, ако точноста од 95% на дневниот VaR портфолио е 10.000,00 евра тоа значи дека статистички гледано на доволно голем примерок можноста за загуба на вашето портфолио од над 10.000,00 евра во текот на еден ден е помала од 5% (=1-95%). Сепак VaR моделот не дава универзален одговор на проблемот со ризиците. Тој е неопходен но недоволен

облик за мерење и управување со банкарските ризици, па затоа треба да се дополни со контроли и поставување на лимити.²⁹

2.3.1. Предности и недостатоци на VaR моделот

Како секој модел така и овој модел има свои предности и недостатоци. Една од најголемите предности е овозможување на конзистентен и интегриран пристап за управување со ризиците со што се овозможува подобро работење. Овој модел обезбедува информации кои можат да се искористат на повеќе начини како:

- нуди информациите за максималниот износ кој може да се загуби во текот на определен нареден период, со одредено ниво на веројатност, па според тоа банките можат да го користат како мерка за издвојување на резерви за пазарот на ризик;
- освен на ниво на банки, дури и на ниво на одделни инвестициони банки и брокери може да послужи наместо класична мерка на ефикасноста на инвестирањето, како што е Sharpe, Treynor и Jensenov метод;
- сè повеќе се прикажува во годишните извештаи на големите претпријатија, со цел да им се презентирал ризичниот профил на фирмата на инвеститорите;
- може да се користи за предвремена оценка на одделни инвестициски прилики.
- информациите добиени од овој модел можат да се користат во имплементацијата на хеџинг стратегијата која го опфаќа целокупното портфолио на институцијата.³⁰

Недостатоците на VaR моделот произлегуваат од фактот дека експертите од областа на финансиите изразуваат сомнежи во примената и валидноста на статистичките и математички претпоставки поврзани со самиот VaR. Со оглед на тоа дека различните модели на VaR користат исти податоци честопати даваат многу различни проценки на ризикот, па се доаѓа до заклучок дека пресметките добиени со овој метод се многу непрецизни. Ова може да

²⁹ V. Jazić, *Rizici u bankarskom poslovanju*, Stubovi kulture, Beograd 2008, стр. 46-48.

³⁰ M. Cvetinović, *Upravljanje rizicima u finansijskom poslovanju*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008, стр. 98.

доведе до големи загуби доколку инвеститорите ги сфатат како едно релевантно мерило на ризик. Исто така, доколку брокерите бараат прилика за инвестирање во средства кои имаат мал износ на VaR во однос на вистинскиот ризик, може да дојде до трансфер на поголем износ на пари во ризични имоти во кои VaR моделите не даваат вистинска претстава за ризикот.

2.4. Европски банкарски директиви

Со цел да се постави рамнотежа во условите за работа е потребно да се осигури единствен пристап на пазарите во сите земји каде издадената дозвола во една земја ќе има важност на просторот на цела ЕУ. Тоа би значело дека ќе треба да се дефинираат минималните потреби кои треба да ги исполнува секоја финансиска институција за да може да работи на тие простори како и контрола на нејзиното работење. Инструментите за работа во земјите на ЕУ се следните:

- прва и втора банкарска директива,
- директивите кои претставуваат надополнување или измена на претходните,
- банкарски препораки и стандарди кои ги донесува европскиот парламент,
- упатствата кои се однесуваат за усвојување на практичната примена на одредени прописи, а кои ги донесуваат надлежните органи на заедницата.

Директивите³¹ се правен акт на ЕУ кои се обврзувачки за секоја земја членка. Тие имаат карактер на основни обврзувачки прописи за банките и другите финансиски институции на Европската Унија, а нејзините препораки и стандарди кои ги прогласува Европскиот парламент се обврзувачки. Првата банкарска директива е донесена кон крајот на 1977 год. врз основа на договорот за основање на ЕЕЗ, а на предлог на комисијата на ЕЕЗ и мислењето на Економскиот комитет на Европскиот парламент. Нејзините зачетоци се во одредбите на договорот за основање на ЕЕЗ (член 57) во кој е наведено дека е забранета секаква дискриминација на стопанските субјекти

³¹ англ. Guideline.

кои потекнуваат од други земји членки на заедницата. Целите на овој акт се: отстранување на разликите во правната регулатива на земјите членки, создавање на услови за функционирање на заедничкиот пазар во областа на финансиските институции како и овозможување на нивно заедничко функционирање на просторот на целата заедница.

Втората банкарска директива е донесена е во 1989 година, а претставува основен законски акт врз база на кој се врши работењето на кредитните институции во земјите членки. Оваа директива ја дополнува претходната директива, како и други прописи со кои до тогаш биле регулирани овие области. Таа ги третира следните елементи: усогласување на управувањето во работењето на кредитните институции, создавање на услови за основање и давање на услуги, обезбедување на финални услови за однесувањето на банките и во рамките на „односител со трети земји“. Оваа директива ги отстрани претходните рестрикции за слободно движење на капиталот помеѓу земјите членки.

2.5. Базелски стандарди

Во нашата јавност малку се зборува за меѓународните структури кои ги креираат стандардите во банкарското работење. Истото е и со механизмите за нивна примена. Институцијата која во светски рамки има најголемо значење во креирањето на меѓународните стандарди за контрола на банките е Базелското комитет за контрола на банките. Директно и индиректно тој се однесува и на минималните стандардите кои банките треба да ги применуваат во своето работење за да осигурат поголемо ниво на сигурност и стабилност. Базелското комитет е еден од комитетите на Банката за меѓународно порамнување (BIS – Bank of International Settlements) основан 1974 год. после нафтениот шок и банкротот на германската банка Bankhaus Herstatt. Основан е од страна на гувернерите на централните банки Група на десет земји (Г-10). Денес членство во Комитетот имаат тринаесет земји: Белгија, Холандија, Франција, Канада, Јапонија, Луксенбург, Германија, Италија, Шпанија, Англија, САД,

Шведска и Швајцарија. Сегашен претседател на комитетот е Стефан Ингвес, гувернер на централната банка на Шведска.³²

Базелскиот комитет за надзор е единствен меѓународен сојуз кој се занимава со банкарска супервизија. Тој е најважна финансиска институција која ја унапредува соработката помеѓу владите на земјите и ги регулира меѓународните банкарски активности. Основни цели на договорот се: унапредување на стабилноста на банкарскиот систем и воспоставување на рамноправни пазарни услови на работење за големите банкарски групации. Целта на Базелскиот комитет е да бара воспоставување на рамноправни пазарни услови насочени кон финансиската стабилност во светски размери. Од голем број на документи, студии и упатства важни за практична и научна вредност од областа на Базелските стандарди, посебно се издвојуваат: Основните принципи за ефикасна контрола на банките и методологијата на која им припаѓаат, Базелски договор за адекватноста на капиталот, односно *Базел I*, новиот договор за меѓународните стандарди за адекватноста на капиталот, познат како *Базел II* како и најновиот договор за зајакнување на квалитетот на капиталот, познат како *Базел III*.

2.5.1. Базел I

Целта на Базел I стандардот е воведувањето на единствен начин за пресметување на адекватноста на капиталот (т.н. соке *ratio*; односот на капиталот и ризикот на пондерираната актива), а сè со цел зајакнување на финансиската стабилност. Базел I ги дефинира елементите на капиталот на банката, пондерите за пресметување на кредитниот ризик по билансот на активата (пондери на ризик: 0%, 20%, 50% и 100%), фактори на кредитната конверзија за вонбилансни ставки (после кое се применуваат адекватните пондери на ризик), како и односот помеѓу капиталот и вкупната изложеност на банката (билансни и вонбилансни) пондерирани со кредитниот ризик, а со цел пресметување на показателите на адекватноста на капиталот. Показателот на адекватноста на капиталот на банката пресметан на овој начин, треба да изнесува најмалку 8%.³³

³² <http://shopina-bla.blogspot.mk/2012/03/bazelski-komitet-za-superviziju-banaka.html> пристапено на 03.03.2017.

³³ М. Стојановиќ-Тривановиќ, М. Врачар, М. Балабан. *Значај оперативног ризика у пословању банака*. Београд, SVAROG бр. 12, мај 2016. стр.119-134 достапно на <http://www.nbs.rs/internet>

Адекватниот капитал е од големо значење за стабилноста на банката, но не и најважно кога се управува лошо со ризиците. Поголемото задолжување на банките овозможи намалувањето на профитабилноста да се надомести со зголемено работење, на тој начин одржувајќи го проектираниот поврат на капитал. Во пракса тоа се покажа со почеста појава на финансиски кризи. Затоа Базел I дава прва меѓународно прифатлива дефиниција и минимална количина капитал која банката треба да ја има со цел поголема заштита на депонентите и обезбедување на поголема финансиска стабилност. Суштината на овој договор се состои во тоа што треба да ги хармонизира меѓународните банкарски стандарди за капиталот со цел јакнење на сигурноста и стабилноста на меѓународниот банкарски систем, како и да го намали изворот на конкурентска нееднаквост помеѓу меѓународните банки. Потребно е усвоените стандарди да ги поттикнат големите водечки банки во светот да одржуваат високи стапки на капиталот и да ја изедначат висината на стапката на капиталот во однос на активата помеѓу банките од различни држави, со што би се влијаело на подобрување на фер конкуренцијата. Но, понатамошниот развој на техниката и праксата на управување со ризиците предизвикан од ширењето на банкарските производи, како и поврзување на пазарите и зајакнување на конкуренцијата го надмина едноставниот пристап на Базел I. Со утврдувањето на резервации и поставувањето на барање за капитал преку нив врз основа на широко поставени класи за различен степен на изложеност на кредитниот ризик без доволно добра дистинкција помеѓу различниот степен на кредитна способност на кредитопримателот внатре во некоја класа (основен пристап по Базел I), Базел I стана недоволно усогласен со напредните практики на управување со ризиците. Неговата едноставност која во почетокот претставуваше неговата сила, со текот на времето стана негов хендикеп. Пондерите за ризик престанаа адекватно да го рефлектираат нивото на ризик кои го преземаат банките. Затоа што кредитот со висока камата одобрен на компанијата со висок ризик нема да биде вратен според договорот, бара исто ниво на резервирање како кредитот одобрен со ниска камата на компанијата која е квалитетна. Ова ги охрабри банките да влезат во т.н. регулаторна арбитража, односно да го шират кредитирањето кај ризичните клиенти, а во

исто време преку техниките на секјуритизација да ги отстранат работите со помали ризици на кредитопримателите од своите биланси. Како последица на тоа доаѓа до зголемување на просечното ниво на ризик во билансот на банката без адекватното зголемување на капиталот. Воспоставениот стандард на таков начин станува жртва на сопствениот успех. Негов најголем недостаток се смета тоа што адекватноста на капиталот зависи од кредитниот ризик и не се проценува во однос на вистинскиот ризичен профил на банката, додека останатите ризици (на пр. пазарни и оперативни) се изоставени од анализа, проценка на ризик на земјите не е соодветна, во оценката на кредитниот ризик нема разлика помеѓу должникот со различен квалитет и рејтинг, а акцентот е ставен на книговодствената, а не на пазарната вредност. Од друга страна пак не треба да ги заборавиме и предностите што ги донесоа Базел I стандардите, а тоа се: зголемување на адекватноста на капиталот на меѓународно активните банки, примена во различни земји ширум светот, јакнење на конкуренцијата на банките на меѓународно ниво, како и зголемување на дисциплината во процесот на управување со капиталот,

За да се излезе во пресрет на експанзијата на банкарските организации како и на целокупните финансиски пазари, мораше да се побара регулаторна рамка која ќе биде значајно пософистицирана во однос на досегашната. Новата регулаторна рамка би требало да содржи: поблиска врска помеѓу ризикот и капиталните барања, различни правила за банките во однос на нивната изложеност на ризикот, така што банките кои се соочуваат со мал комплекс на ризик би требало да користат едноставни модели и правила и обратно, како и експлицитни капитални барања и за оперативниот ризик како додаток на пазарниот и кредитниот ризик.

2.5.2. Базел II

Се покажа дека дека едноставноста која го карактеризираше Базел I е надмината. Следниот чекор кој произлезе од таквата состојба е дополнувањето на регулативата на стандардите кои се однесуваат на пазарниот ризик. Базел II се состои од збир на три меѓусебно поврзани правила кои уште се нарекуваат столбови:

I столб: барање за минимален капитал,

II столб: процес на контрола (испитувања кои ги врши супервизор) и

III столб: пазарна дисциплина.

Овие стандарди преставуваат дополнување на амандманите од 1995/96 год. со три важни измени. Првата измена истакнува дека покрај кредитниот и пазарниот ризик се воведува сè повеќе изразениот оперативен ризик. Втората се однесува на стандардизиран пристап каде важно место се дава на екстерните кредитни агенции чии извештаи служат за класификација на сите компании од портфолија на банките, што во крајна мера влијае на нивото на капиталните барања. Со третата измена се овозможува банките сами да воспостават модели за мерење на ризикот во нивното работење и во согласност со тие резултати да издвојуваат неопходен капитал. Ова е најголема новост која ја донесоа Базел II стандардите. Под влијание на најдобрата пракса во работењето на банките, посебно на оние кои се меѓународно активни, Базел II ја донесува промената на филозофијата и методата за управување со ризиците во банкарското работење и начинот на регулирање и контрола на банките. Целта на донесувањето на Базел II е да го подобри управувањето со ризиците на микро ниво а со тоа да пружи дополнителни елементи за одржување на финансиската дисциплина на макро ниво. Филозофијата на Базел II се базира на сознанието за голема изложеност на банките на различни ризици во работењето. Филозофијата на новиот стандард е последица на две групи на фактори од кои првата е поврзана со унапредување на техниките на управувањето со ризиците. Втората група на фактори се однесува на се покомплексниот амбиент во работењето на банките кој произлегол од ширењето на нивното работење и глобализацијата на пазарот. Основните принципи за ефикасна контрола на банките и нивната методологија претставува сет на упатства кон кои треба да се придржуваат при воспоставувањето и одржувањето на квалитетно институционално - законодавна рамка за работење и контрола. Нивната примена се оценува преку воспоставување на Програма за оценка на финансискиот сектор (FSAP) кој Светската банка и ММФ го спроведуваат во повеќе од 130 земји. Големо значење за прилив на странски инвестиции има и високиот степен на согласност со овој Принцип во национални рамки. На мислење сме дека филозофијата на Базел II за разлика од Базел I, може да се изрази преку констатацијата „за мерење на било кој ризик не постои една големина која може да одговара за сите“. Базирајќи се на новите парадигми, овој стандард поаѓа од

претпоставката дека банките сами можат најдобро да го измерат ризикот со кои се соочуваат во работењето, но само доколку за тоа имаат адекватни податоци и развијат прифатливи модели за контрола на банките.³⁴ Примената на Базел II стандардите претставува права револуција во банкарството. Тој има многу покомплицирана структура од Базел I стандардите. Многу процедури во банкарството или од темел ќе се променат или многу ќе се модифицираат. И банките и регулаторните тела ќе мора да поседуваат не само формална, законска туку и професионална компетенција. За тоа ќе им биде потребна нова генерација на банкари со високо и специјализирано знаење и квалификации од областа на математиката и статистиката, како и релевантни способности да ги применуваат.

2.5.3. Разлики помеѓу Базел I и Базел II

Постојат разлики помеѓу Базел I и Базел II и тоа:

- Базел I пред сè се однесува на кредитните ризици,
- Базел I ја вовеле минималната вредност на адекватноста на капиталот од 4% и вкупната вредноста на капиталот од 8% во однос на ризичноста на пондерираната актива,
- Базел II е ревизија на Базел I со примена на современи методи на управување со ризиците на банките,
- Базел II воведува поголема флексибилност и осетливост на ризиците, дава акцент на интерните методи и модели на банките, пракса на супервизија и поголема пазарна дисциплина, се фокусира на ефикасно пронаоѓање на банкарскиот капитал,
- Базел II ги фаворизира големите банки.

Основен недостаток на меѓународниот договор од 1988 год. познат како Базел I е тоа што ги присилувал банките да имаат поголем капитал отколку што сакале да го имаат. Стеснувањето на ефикасната граница во просторот одреден на ризикот и приходот доведе до тоа банките да можат да прифатат остварување на ниска стапка на поврат на капиталот или зголемување на ризичноста на своите портфолиа. Банките го одбраа зголемувањето на својот

³⁴ D. Šehović, *Finansijska analiza u funkciji upravljanja kreditnim rizikom*. Beograd, Univerzitet Singidunum, 2010, стр. 30-33.

ризик на пондерираниот имот, а со тоа ја зголемија веројатноста за намалување на кредитните активности во текот на рецесиите и веројатноста од кредитен банкрот. Исто така, Базел I го занемари оперативниот ризик, ризикот на земјата и ризикот на ликвидноста, орочените побарувања и ефектите на диверзификација. Заради тоа Базел II, во потрага за правна вредност на економскиот ризик, им дозволи на банките сами да ја пресметуваат минимална висина на капиталот, што би требало да предизвика намалување на висината на нивниот ризичен имот. Договорот Базел II обединува три столба: барање за капитал, ревизија на надзорното тело и пазарна дисциплина. Моделите кои ги користи банката се релативно нови, а времето ќе покаже колку се употребливи. Примарниот проблем на Базел II е тоа што како последица од намалувањето на кредитниот рејтинг на кредитобарателот и поголемото очекување на загуба на банката, за време на рецесијата би требало да биде зголемување на капиталот на банката. Базел II понуди три пристапи за проценка на кредитниот ризик на должникот: стандардизиран пристап, пристап базиран на интерниот рејтинг „Internal Ratings Based (IRB)“ кој најверојатно ќе ги прифатат сите банки во странска сопственост и напреден IRB пристап. Процесите на управувањето со ризиците мораат да бидат фокусирани на идентификација на ризикот, мерење на ризикот, создавање на процедура и мерка за квалитетно управување со ризиците и намалување на ризикот на најмало можно ниво.

Најголемата разлика помеѓу Базел I и Базел II се состои во тоа што Базел II овозможува многу поголема флексибилност и чувствителност за ризикот. Освен тоа, Базел II е карактеристичен по зголемената флексибилност и софистицираните пристапи за мерење на кредитниот и оперативниот ризик, што секако е нов начин на вршење на супервизија. Иако се работи за исклучително сложен документ, истиот треба да допринесе за стабилноста на финансискиот систем, со оглед на тоа дека барањата за капитал ќе бидат пресметани врз основа на упатствата од овој документ кој реално ќе ја одразува изложеноста на ризикот на одделни банки.

2.5.4. Базел III

Базелскиот комитет за банкарска супервизија ја објави првата верзија на Базел III кон крајот на 2009 година, давајќи им на банките околу три години за да ги задоволат потребните барања. Воглавно како одговор на кредитната

криза, банките се обврзани да одржуваат адекватни левериџ односи и исполнат одредени барања за минимален капитал.³⁵ Базел III е продолжување на постоечката рамка Базел II и воведува нови стандарди за капиталот и ликвидноста за зајакнување на регулативата, надзор и управување со ризикот на целата територија на банкарскиот и финансискиот сектор. Ова е договорено од страна на членовите на Базелскиот комитет за банкарска супервизија и било предвидено да се воведи до 2015 година. Меѓутоа со промените направени од април 2013 година се продолжи со имплементацијата до 31 март 2018 година.

Условите на Базел III беа одговор на недостатоците во финансиската регулатива кои се појавија како резултат на финансиската криза во 2000 година. Базел III е наменет за зајакнување на барањата за банкарскиот капитал преку зголемување на ликвидноста на банките и намалување на банкарските влијанија. Глобалната капитална рамка и новите капитални амортизери бараат од финансиските институции да чуваат повеќе капитал и со повисок квалитет за разлика од актуелните правила на Базел II. Новите показатели воведуваат нова без ризична мерка која ќе ги дополни ризичните минимални капитални барања. Новиот показател на ликвидност осигурува дека ќе се осигураат адекватни средства во случај на други банкарски кризи. Правилото во Базел III ги воведува следните мерки за зајакнување на потребниот капитал и воведува поголема резерва на капитал:

- *Амортизер за капитално зачувување* кој е дизајниран да ги абсорбира загубите во периоди на финансиски и економски стрес. Финансиските институции ќе бидат обврзани да држат капитален амортизер од 2,5% за да ги издржат идните стресни периоди, со што го доведува вкупното барање за заеднички капитал на ниво од 7% (4,5% услов за заеднички капитал и 2,5% за одржување на капиталниот амортизер). Амортизерот за капитална заштита мора да биде исполнет само со заеднички капитал. Финансиските институции кои нема да го одржат капиталниот амортизер ќе се соочат со рестрикција на исплатата на дивиденди, откуп на акции и бонуси.
- *Контрацикличен капитален амортизер* се движиво распон од 0% и 2,5% од заедничкиот капитал или друг капитал за абсорпција на

³⁵ D. Šehović, , Finansijska analiza u funkciji upravljanja kreditnim rizikom. Beograd, Univerzitet Singidunum , 2010, стр. 35-37.

целосна загуба во согласност со националните околности. Овој амортизер служи како продолжеток на амортизерот за капитално зачувување.

- *Higher Common Equity Tier 1 (CET1)* претставува зголемување од 2% до 4,5%.³⁶

Овие мерки имаат за цел: подобрување на способноста на банкарскиот сектор да ги абсорбира шоките кои произлегуваат од финансискиот и економски стрес без оглед на изворот што ги причинува, подобрување на управувањето со ризикот и зајакнување на банкарската транспарентност.³⁷

Од погоре кажаното произлегува единствениот заклучок дека Базел III е сеопфатен сет на реформски мерки кои ги разви Базелскиот комитет за банкарска супервизија за зајакнување на регулацијата, надзорот и управувањето со ризиците во банкарскиот сектор и претставува современ метод за банкарска супервизија кој со правилна примена ќе придонесе до значајно намалување на ризиците во банкарското работење.³⁸

³⁶ Basel Committee on Banking Supervision, *High-level summary of Basel III reforms*, 2017, достапно на https://www.bis.org/bcbs/publ/d424_hlsummary.pdf, прочитано на 02.02.2017.

³⁷ Basel Committee on Banking Supervision, *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*, 2011, достапно на <https://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>, прочитано на 02.02.2017.

³⁸ Исто.

Трет дел – Фактори и методи за анализа на кредитните способности

3. Финансиска анализа на претпријатијата како основа за управување со кредитниот ризик

За да може да се согледа објективно финансиската ситуација на претпријатието потребно е да се изврши финансиска анализа. Финансиската анализа работи на утврдување на функционалните односи кои постојат меѓу билансот на состојбата и билансот на успехот со цел да се добијат поточни податоци за финансиската состојба на даденото претпријатие. Информациите добиени со оваа анализа претставуваат почетна основа за превземање на мерки за подобрување на бонитетот и трендот на зголемување и развојот на работењето на претпријатието. Предмет на финансиската анализа се средствата и нивните извори (овие податоци се земаат од билансот на состојбата) и деловниот резултат, односно деловните приходи и расходи (овие податоци се земаат од билансот на успехот). Основна цел на финансиската анализа е воочувањето на слабостите кои можат да доведат до финансиски проблеми во претпријатието во иднина и превземање на адекватни мерки за нивно отстранување. Таа би требало да ни даде одговор на прашањата:

- Каква е ликвидноста на претпријатието?
- Како менаџментот ги финансира инвестициите?
- Дали претпријатието остварува доволен износ на профит?
- Дали акционерите добиваат доволен износ на средства врз основа на сопственоста и сл.?

Почетна основа на финансиската анализа претставуваат финансиските пресметки на кои се базира истата, а тоа се билансот на состојба, билансот на успех и извештајот за финансиските текови. Билансот на состојба е извештај за финансиската положба на претпријатието за одреден ден и тој претставува „слика“ на имотот на претпријатието во одреден момент³⁹.

Билансот на успех ја покажува успешноста на работењето на претпријатието во одреден временски период.

³⁹ Đerković Z., Petrović Z., *Računovodstvo*, Viša ekonomska škola Valjevo, 1998, стр. 29.

3.1. Анализа на бонитетот и кредитната способност на претпријатието

Зборот „bonitet“ произлегува од латинскиот збор „bonus“, што значи добар и претставува збир на особините на субјектот (формални и материјални својства) кои го чинат добар и сигурен должникот, било да станува збор за деловна банка во која се вложуваат финансиски средства или за претпријатие на кое му се одобруваат кредити. Во деловната пракса, изразот бонитет изразува вредност, сигурност, деловна и посебна кредитна способност.

Поимот не е поврзан само со кредитната способност, туку е белег на претпријатието и неговите работи, воведувањето на пазарот, начинот на извршување на обврските, угледот што го има на домашниот и меѓународниот пазар, како и во деловниот свет и сл.⁴⁰ Во потесна смисла бонитетот ја изразува кредитната способност и ликвидноста на фирмата, а во поширока смисла неговата вкупна позиција - организациона, кадровска и материјално-финансиска конституција, местото на пазарот, деловната репутација, развојни програми и деловни перспективи, а од таму и кредитната способност и ликвидност⁴¹. Бонитетот на претпријатието не е ист со неговата ликвидност.

Претпријатието може да биде неликвидно во одреден временски период, а при тоа да се изведат позитивни оценки за неговиот бонитет. Врз бонитетот на претпријатието големо влијание имаат квалитетот и реалните развојни програми, степенот на искористеност на капацитетите, нивото и продуктивноста на трудот, квалитетот на инвестиционите програми, развиеноста на деловните програми и сл.⁴²

Донесувањето на значајни деловни одлуки на самото претпријатие како и неговите клиенти претходат на утврдувањето на бонитетот на претпријатието. Иако на прв поглед организациската структура на претпријатието нема голема важност, таа има големо значење при оценката на бонитетот гледано како целина. Претпријатието се состои од повеќе организациони делови кои можат да претставуваат профитни центри и места за трошоци. Согледувањето на успешното работење на секој од тие организациони делови е во функција на вкупна оценка на бонитетот на претпријатието како целина. Основата на финансиската анализа е прецизно да ја утврди способноста и спременоста на

⁴⁰ <http://www.poslovni.hr/leksikon/bonitet-poduzeca-83> (пристапено на 17.01.2017).

⁴¹ Bogetić P., *Bonitet i analiza finansijskog položaja firmi*, Zbornik radova, Bar, 1991., стр.15.

⁴² Radovanović R., Pejić L., Stanišić M., *Ocena boniteta preduzeća*, Privredni pregled, Beograd 1991., стр.15.

кредитобарателот да го врати кредитот под условите предвидени со договорот пред заклучувањето на договорот за кредит. Со оваа анализа не е возможно во потполност да се елиминира неизвесноста и ризикот од кредитната работа која е предмет на анализа.

Па така суштината на финансиската анализа е да се добијат што попрецизни одговори на прашањата:

- Дали кредитобарателот може на време да ги подмири доспеаните обврски по основ на дадениот кредитен аранжман?
- Дали се реални и ликвидни неговите побарувања и залихи?
- Дали се остварува реална стапка на профит во однос на обемот на продажба и во однос на фиксниот и обртниот капитал кој ги користи?
- До која граница може да се намалува профитната стапка на кредитобарателот, а притоа да не се доведе во прашање сервисирањето на обврските по дадениот кредит?
- Колку ќе се намали вредноста на неговата актива во моментот на банкрот во однос на билансираната вредност во моментот кога кредиторите ќе почнат да ја сносат загубата врз основа на дадениот кредит?
- Дали финансиската состојба на кредитобарателот е стабилна или нестабилна?

Во оваа анализа значајна улога игра и временската компонента (дали се работи за краткорочен, среднорочен или долгорочен кредитен аранжман). За да се направи добра кредитна анализа аналитичарот треба да има квалитетни деловни извештаи и информации. Информативна основа за анализа на кредитната способност прават билансните извештаи на претпријатието, тековните деловни резултати, интерни и екстерни анализи и сл. Значаен услов за квалитетна кредитна анализа е доволната расчленетост на билансните податоци, што во голема мерка зависи од сметководствениот план пропишан од страна на државата во која даденото претпријатие врши стопанска дејност. Покрај интерните податоци добиени врз основа на финансиските извештаи, посетата и интервјуто на кредитобарателот, корисни информации можат да се соберат и од екстерните извештаи кои ги работат независните кредитни здруженија и агенции.

3.2. Фактори за определување на кредитната способност на претпријатието (5C)

При донесување на одлука за одобрување на кредит од страна на банката како најпотребни кредитни анализи се користат следните 5 фактори:⁴³

1. карактер на кредитобарателот (character),
2. капитал на кредитобарателот (capital),
3. капацитет на кредитобарателот (capacity),
4. услови за обезбедување на кредитот (collateral),
5. работни услови на кредитобарателот (conditions).

Овие фактори се познати под името „5C of credit“. Името „5C“ потекнува од почетните букви според англосаксонската терминологија.

3.2.1. Карактер на кредитобарателот

Анализата на карактерот на кредитобарателот претставува прв чекор од стандардната постапка за оценка на кредитната способност. Таа го опфаќа собирањето, обработката, како и валоризацијата на основните информации за кредитобарателот. Најсигурни информации се добиваат со финансиската анализа. Информациите за угледот на кредитобарателот се добиваат преку интервјуа кој кредитниот референт ги води со менаџментот на претпријатието и неговите најважни деловни партнери, како и со непосредниот увид во деловните книги. Доколку под поимот карактер се подразбира и правниот статус на кредитобарателот, се анализира и сопственичкиот удел внатре во фирмата и односите помеѓу фирмата и околината. Во економиите со различни облици на сопственост прашањето за правната способност на кредитобарателот да добие, користи и враќа кредит е примарно.

3.2.2. Капитал на кредитобарателот

Капиталот на претпријатието како индикатор за кредитниот ризик се дефинира како трајно вложени средства на основачите и акционерите, со можност на вклучување и долгорочни кредити.⁴⁴ Капиталот како фактор на кредитната способност има големо влијание за одлучувањето при

⁴³ Krstić B., *Bankarstvo*, Ekonomski fakultet Niš, 2007, стр. 559.

⁴⁴ Krstić B., *Bankarstvo*, Ekonomski fakultet Niš, 2003, стр. 560.

хипотекарните кредити. Во тие ситуации, капиталот на кредитобарателот функционира како единствен критериум за оценка на неговата кредитна способност. Покрај недвижен, секој лесно утврден имот претставува критериум за утврдување на висината на кредитот и средство за негово осигурување. Во стандардните постапки за анализа на кредитната способност, капиталот се користи како големина т.н. нето вредност на имотот на сопственикот. Во оваа смисла нето имотот на сопственикот влијае за утврдување на горната граница на кредитот, која банката со нормален ризик може да го даде на претпријатието. Во ситуација кога останатите показатели за кредитната способност укажуваат дека станува збор за високоризична работа, се анализира структурата на реална актива на кредитобарателот (опрема, залихи, земјиште, побарувања) за да се оценила нивната вредност во случај на банкрот и ликвидација на претпријатието.

3.2.3. Капацитет на кредитобарателот

Капацитетот на кредитобарателот претставува значаен фактор за неговата кредитна способност. Има два вида капацитети: производствени и финансиски. Производствениот капацитет влијае на кредитната способност затоа што тој е една од детерминантите на финансискиот капацитет. Во нормални услови банката ја интересира способноста на претпријатието да оствари добивка која би била доволна за редовно сервисирање на обврските по кредитот, а да при тоа не се наруши нормалното работење. Обврските од кредитот може да се вратат од:

- добивка,
- приходот остварен од продажба на активата,
- приходот остварен од продажбата на акции,
- средства добиени од други кредитори.

Кај анализата на финансискиот капацитет вниманието е насочено кон првиот и третиот извор на приходи. Се избегнува секоја кредитна работа со чијашто реализација се бара активирање на вториот и четвртиот услов.

3.2.4. Колатерал

Колатерал е имот кој е ветен на банката како средство за обезбедување на кредитот. Постојат два начина за покривање на одобрените кредити. Според едниот начин банката бара адекватно покритее за дадениот заем, со тоа ќе имаат право да наплатат со продажбата на активата доколку должникот не го врати кредитот во определениот рок. Вториот начин се базира на тоа дека банката не бара реално покритее за одобриениот кредит, туку смета дека отплатата на кредитот се базира на прифатените проекции на паричните текови. Според ова, кредитите на некои компании се одобруваат врз основа на реално покритее (Asset-Companies), додека некои други не мора да имаат (Cash-Flow-Companies). Големите компании со најголем кредитен рејтинг, по правило добиваат непокриени банкарски кредити (unsecured loans), за разлика од малите и новите претпријатија. Долгорочните кредити обично мораат да имаат реално покритее бидејќи е поголем ризикот во однос на краткорочните кредити.

Колатералот ги намалува последиците од негативната селекција бидејќи ги намалува загубите на банката ако обврските не се подмират. Во случај на неподмирен долг, банката може да го продаде колатералот и добиените средства да ги искористи за надоместување на загубата. Во современите услови на работење компензациското салдо или биланс е еден вид на колатерал. Тоа значи дека компанијата која зема кредит мора да има одреден минимум на средства на својата сметка во банката. Компензациското салдо ја зголемува веројатноста за отплата на долгот и ѝ помага на банката да го следи работењето на кредитобарателот.

3.2.5. Услови на работење на кредитобарателот (конјуктура)

Збирот на економските услови во кои претпријатието работи се означува со изразот конјуктура.⁴⁵ Влијанието на конјunkturата на претпријатието е екстерна варијабла врз која не може да влијае нејзиниот менаџмент. Затоа во анализата на кредитната способност најпрво се анализира состојбата на пазарот на инпути и аутпути на претпријатието, па потоа постапките за негово

⁴⁵<http://www.makedonski.info/search/%D0%BA%D0%BE%D1%9A%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0?> пристапено на 21.12.2017.

прилагодување на промените на конјунктурата. Тоа дејство може да биде толку големо што кредитната способност на претпријатието може радикално да се промени во краток временски период. При анализата на конјунктурата треба најпрво да се оцени состојбата и општите трендови на конјунктурните промени за поставување дијагноза за видовите и причините на постоечките и потенцијалните нарушувања во работењето на претпријатието. Потоа се анализира состојбата и перспективата на конјунктурните промени во гранки или дејности. Сеопфатноста на анализата на конјунктурата зависи од рокот на враќање на кредитот. Ако кредитот се дава на пократок рок реално е да се очекува дека нема да дојде до радикални промени, односно не може значајно да се промени финансискиот капацитет на претпријатието. Во денешно време, со анализата на конјунктура се опфаќаат и промените во развојот на технологијата на производство.

3.3. Методи за анализа на кредитните способности

Прв чекор кој се применува во анализата на билансот на состојба и билансот на успех е методата на визуелна анализа. Поради својата едноставност и брзината на примена оваа анализа дава широка слика на кредитниот аналитичар за финансиската положба и рентабилност на претпријатието. Постапката се состои од следење на билансните извештаи и донесување на општи оценки за работењето на претпријатието. Суштината на оваа метода е утврдување на релација: структура на деловниот имот, средства на претпријатието (односот помеѓу основните и обртните средства на претпријатието), структура на капиталот (односот помеѓу сопствените и позајмените извори на финансирање на деловните средства на претпријатието) и покрите на основните средства со сопствен капитал (однос на деловниот и резервниот фонд кон основните средства на претпријатието). Токму од таа причина на едноставност и непродлабочена анализа овој метод се користи само како почетен. Тој помага при донесувањето на одлуки од типот дали да се продлабочи анализата или да се одбие кредитното барање. Во современите услови на работење кредитниот аналитичар применува различни методи за утврдување на кредитната способност на должникот. Методи кои најчесто се користат се: компаративна анализа на билансната структура

(Comparison Method), метод на анализа на трендот (Trend Percentage Method of Analysis) и метод на рацио анализа (Ratio Method of Analysis). Методот на компаративна анализа е најстар, а методот на коефициенти најпрактичен, бидејќи индиректно ги вклучува и претходните два методи на анализа.

3.3.1. Методот на компаративна анализа се базира на истражувањето на билансните позиции на претпријатието, кои се групирани врз основа на принципот на ликвидност. Тоа значи дека тој треба претходно да ги расчлени билансните позиции. Сите финансиски извештаи се прикажуваат во единствена развиена шема на билансните сметки. Во билансот на состојба активата се запишува почитувајќи го принципот на намалување на ликвидноста, што значи дека се започнува со обртните средства по кои следуваат необртните средства според редоследот кој го одразува нивното активно учество во производниот процес или нивната вредност за претпријатието. Пасивата исто така се внесува во билансот на состојба по принципот на намалување на ликвидноста. Развиениот преглед на билансот на успех го покажува нето приходот од продажбата, а потоа следуваат други ставки, заклучно со нето добивката по оданочувањето и плаќањата. На крајот обично се прави усогласување на нето вредностите или акцискиот капитал и во многу деловни банки се врши анализа на промената на финансиските позиции или обртниот капитал за последните неколку години.

3.3.2. Методот на анализа на трендот ја истакнува важноста на стапката на зголемување на билансните позиции во одреден период, врз основа на што се согледува формирањето на вкупната билансна сила на претпријатието. Овој метод се основа на ставот дека најважните билансни ставки можат да се прикажат не само во апсолутни, туку и во релативни вредности, т.е. како индекси на годишни промени. Основа идеја на овој метод е индексите да пружат појасна слика за промените на билансните позиции отколку што можат само со промена во апсолутен израз. Најчесто овој метод се користи во комбинација со претходниот заради поточни резултати на анализата.

3.3.3. Рацио анализа. Во пракса најчесто користена анализа за кредитната способност на претпријатието е рацио анализата. Рацио анализата

се заснова на податоците од билансот на состојба и билансот на успех. Поточно односот помеѓу билансните позиции изразени во математичка формула се нарекува рацио. Бројот на рации (коефициенти) кои се користат во анализата на кредитната способност на претпријатието зависат од самиот аналитичар, методологијата која ја применува, како и видовите на дејности со кои анализираното претпријатие се занимава. Оваа анализа претставува најкомплексен пристап за утврдување на кредитната способност на претпријатието бидејќи најдиректно укажува на: способноста за отплатување на договорените кредитни обврски, степенот на ефикасно работење и користење на ресурсите, нивото на оперативните користења на расположивите средства, способност за партиципација и самофинансирање, односно вкупните деловни перформанси на претпријатието од кои зависи способноста за отплата, ефикасното користење на кредитните ресурси и нивото на потенцијалниот кредитен ризик.⁴⁶ За да се изврши посигурна анализа на работењето на претпријатието, потребно е да се обезбедат точни податоци, односно потребно е книговодствените и другите податоци за работата на претпријатието да бидат составени и презентирани во согласност со важечките стопанско-финансиски прописи и да бидат точни и објективни. Исто така потребно е еднообразност на податоците. Покрај големата употреба во анализата на финансиските извештаи рацио анализата има и одредени ограничувања. Оваа анализа е поволна за мали и средни претпријатија, а неповолна за анализа на мултинационалните компании. Тешко е да се генерализира дали некое рацио е „добро или лошо“ со оглед на тоа дека зависи од видот на фирмата и од областа во која таа работи. Во продолжение следуваат неколку од поважните показатели т.е. коефициенти за анализа и оценка на кредитните способности на претпријатијата.

3.3.3.1. Рацио на ликвидност. За потребите за успешна и коректна финансиска анализа, потребно е правилно да се класифицираат позициите на билансот на состојба и билансот на успех кои можат да се сведат на неколку поважни. Показателите на ликвидност имаат за цел да укажат на способноста на претпријатието да ги плаќа доспеаните парични обврски со одржување на

⁴⁶ Kastratović M., *Finansijski menadžment*, Viša ekonomska škola „Prota Mateja Nenadović“, Valjevo 2005, стр. 57.

потребниот обем и структура на обртните средства и зачувување на добриот кредитен бонитет.⁴⁷ Во рамките на показателите на ликвидност се разликуваат три рација на ликвидност:

1. Општ рацио на ликвидност се добива со поделбата на вкупните обртни средства со краткорочните обврски.

$$РЛ = \frac{ОБС}{КО}$$

Каде: РЛ-рацио на општа ликвидност,

ОБС-обртни средства,

КО-краткорочни обврски.

2. Рацио на ригорозна ликвидност кое се изразува со односот на обртните средства намалени за залихите и краткорочните обврски.

$$БРЛ = \frac{ЛС}{КО}$$

Каде: БРЛ-ригорозно рацио на ликвидност,

ЛС-ликвидни средства без залихи,

КО-краткорочни обврски.

3. Рацио на парична ликвидност кое се утврдува со ставањето во однос на паричните средства и тековните обврски.

$$РПЛ = \frac{Г}{ТО}$$

Каде: РПЛ-рацио на парична ликвидност.

Г-готовина,

ТО-тековни обврски

⁴⁷ Jović S., *Bankarstvo*, Naučna knjiga, Beograd 1990, стр. 315.

3.3.3.2. Racio на активност. Рациото на активност ја покажува ефикасноста на активностите на расположливите средства во остварувањето на приходите на претпријатието. Во оваа група на показатели спаѓаат:

1.Коефициент на обрт на купувачите

$$\text{КОК} = \frac{\text{НПП}}{\text{ПСК}}$$

Каде: КОК-коефициент на обртот на купувачите,

НПП-нето приход од продажба,

ПСК-просечно салдо на купувачи.

2.Коефициент на обрт на залихите

$$\text{КОЗ} = \frac{\text{ЦЧРП}}{\text{ПСЗ}}$$

Каде: КОЗ-коефициент на обрт на залихите,

ЦЧРП-цена на чинење на реализираните производи,

ПСЗ-просечно салдо на залихи.

3.Коефициент на обрт на добавувачи

$$\text{КОД} = \frac{\text{ЦЧ} \pm \text{ПЗ}}{\text{ПСД}}$$

Каде: КОД-коефициент на обрт на добавувачи,

ЦЧ-цена на чинење,

ПЗ-промена на состојбата на залихи (+зголемување на залихи, - намалување на залихи),

ПСД-просечно салдо на добавувачи.

4. Коефициент на обрт на нето обртни средства.

$$\text{КОНОС} = \frac{\text{НПР}}{\text{ПНОС}}$$

Каде: КОНОС-коефициент на обрт на нето обртните средства,

НПР-нето приход од реализација,

ПНОС-просечни нето обртни средства.

5. Коефициент на обрт на фиксни средства.

$$\text{КОФС} = \frac{\text{НПР}}{\text{ПФС}}$$

Каде: КОФС-коефициент на обрт на фиксни средства,

НПР-нето приход од реализација,

ПФС-просечни фиксни средства.

6. Коефициент на обрт на вкупни деловни средства.

$$\text{КОДС} = \frac{\text{НПР}}{\text{ПСДС}}$$

Каде: КОДС-коефициент на обрт на деловни средства,

НПР-нето приход од реализација,

ПСДС-просечно салдо на деловни средства.

3.3.3.3. Рацио на финансиската структура. Во индикаторите на финансиската структура најчесто спаѓаат: односот на позајмените спрема вкупните и сопствените извори; односот помеѓу долгорочниот долг и сопствените извори; односот на долгорочниот долг спрема вкупната капитализација и коефициент на покрите на фиксните расходи на име на камати.

Се утврдува како: $\text{КПК} = \frac{\text{ДД}}{\text{РК}}$

Каде: КПК-коэффициент на покритие на каматите,

ДД-деловна добивка,

РК-расходи на име на камати.

3.3.3.4. Racio на профитабилност. Рациото на профитабилност ја претставува способноста на претпријатието за генерирање на профитот. Во оваа група спаѓаат:

1.Стапката на маржа на бруто профит (се добива од односот меѓу приходите од продажбата на производи и трошоците на производство, односно набавната вредност на стоката),

2.Стапка на маржа на принос (стапка на нето добивка, го покажува односот помеѓу нето добивката (профит) и вредноста од нето продажбата),

3.Стапка на принос на вкупните деловни средства (се добива со односот меѓу деловната добивка и просечните деловни средства),

4.Стапка на принос на сопствените средства (се добива со однос меѓу нето добивката и просечните сопствени средства),

5.Стапка на деловната добивка (се добива со однос меѓу деловната добивка и нето приходот од продажбата).

Оваа се некои од најчесто користените коефициенти при анализите и оценките на кредитните способности, чија интерпретација поради нивната обемност нема да ја дискутираме овде.

3.3.4. Cash flow анализа. Во функција на оценка на бонитетот и кредитните способности на фирмите посебно внимание треба им се даде на cash flow анализите. Во нашата литература cash flow се нарекува паричен тек. Концептот на оваа анализа е од поново време. Прв пат се појавува во 50-тите години на минатиот век кога е користена како средство за проценка на хартиите од вредност од страна на корпорациите за производство и преработка на нафта. Многу брзо употребата на cash flow се проширила и на други претпријатија. Некритичкото и нестручното користење на cash flow во финансиските извештаи доведе до создавање на вистинска забуна во поглед на целта на оваа анализа, така што ни ден денес не постои апсолутна согласност зошто служи cash flow анализата и што всушност се подразбира под cash flow. Различните цели од употребата на cash flow ја одредуваат нејзината

содржина. Ако се користи како инструмент за проценка на приносот на силата, таа ја опфаќа деловната добивка од оданочувањето, амортизацијата и резервите за покрите. Ако се користи за проценка на финансиската сила на претпријатието, од големините пресметани на претходниот начин треба да се елиминираат исплатените дивиденди на акционерите со цел утврдување на cash flow-от.

Сепак, паричниот тек може да се дефинира како табеларен приказ на приливот и одливот на пари во одреден временски период. Паричниот тек ја покажува ликвидноста на инвеститорот во даден момент. Тој ги опфаќа сите приливи и одливи во текот на работењето освен каматите и амортизацијата. Резултат од проекцијата на паричните текови е нето паричниот тек по сервисирање на долговите. Нето паричниот тек по сервисирањето на долговите претставува разлика помеѓу вкупните приливи и вкупните одливи на паричните средства од деловните, инвестиционите и финансиските активности на претпријатието. Паричните текови (приливи и одливи) за секоја година на проекција се изведуваат од претходно проектираниот биланс на успех и проектираните позиции во билансот на состојба во секоја од годините на проекција. Со цел да се задоволат различните цели и да се употреби cash flow германските автори го развиле следниот начин на пресметување на cash flow-от:

1. нето добивка,
2. зголемување на резерви,
3. амортизација,
4. cash flow I (1+2+3),
5. зголемување на долгорочните резервирања,
6. cash flow II (4+5),
7. расходи кои потекнуваат од претходниот период-вонредни расходи,
8. приходи кои потекнуваат од претходните периоди-вонредни приходи,
9. cash flow III (6+8-7),
10. исплатени дивиденди,
11. cash flow IV (9-10).⁴⁸

⁴⁸ Ranković J., *Upravljanje finansijama preduzeća, finansijska politika, organizacija, planiranje, kontrola i analiza*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd 1998., стр. 164-165.

Големината на cash flow III одговара на потребите за проценка на приносот на сила на претпријатието, а cash flow IV на потребите на проценка на финансиската сила на претпријатието. Овде се поставува прашањето: Зошто како мерка за принос на силата на претпријатието не се користи деловниот резултат искажан во билансот на успехот? Затоа што деловниот резултат мора да биде искажан во полн обем и мора да биде споредлив во повеќе пресметковни периоди. Но процесот на билансирање обично дава можност за негово потценување низ несразмерно високо отпишување, големи износи на резервирања и сл. За да се елиминираат овие недостатоци, при утврдување на заработувачката способност на претпријатието, решението е најдено во користењето на cash flow-от. Според тоа cash flow се користи како замена на деловниот резултат, при што е важно да се истакне дека не се работи за апсолутни мерки на приносот и финансиската сила на претпријатието, туку само за дополнителните инструменти на самата анализа. Компонентите на cash flow-от (добивка, амортизација и позициите на резервирања) преставуваат „ослободени“ извори на средства кои стојат на располагање на претпријатието за негово финансирање. Од таму cash flow може да се користи за оценка на финансиската сила на претпријатието бидејќи ја покажува висината на расположливите средства за интерно финансирање и оптимална граница на задолжување. Освен тоа, cash flow може да послужи и како адекватен инструмент за анализа на инвестиционите алтернативи.

Cash flow во литературата се разбира и употребува на два начина и тоа:

1. Бруто cash flow (претставува паричен тек на примање и издавање на пари во претпријатието) и
2. Нето cash flow (претставува разликата помеѓу примањата и издавањата на парични средства во претпријатието).

3.3.5. Funds flow анализа. Финансискиот тек во претпријатието се нарекува funds flow или тек на изворот на средства (фондови) на претпријатието. Оваа анализа се темели на билансите на состојба за два или повеќе сукцесивно пресметковни периоди. Со неа се идентификуват и следат нето разликите (зголемување и намалување) на билансните позиции или делови од два или повеќе сукцесивни биланси на состојба. Оваа анализа доаѓа

до израз особено при дефинирањето на критериумите за развојот на даденото претпријатие. Истата се дополнува со анализата на билансот и cash flow анализата, а се применува за потребите за анализи на развојот. Како и претходните анализи, таа претставува извор на информации за приливот и одливот на парите во одреден временски период. Имено, работниот процес во претпријатието може да се објасни како конверзија на готовината во парични средства кои потоа се конвертираат во готовина. Кај банките деловниот процес доведува до конвертирање на готовината во побарувања (пласмани) кои со нивната наплата повторно се претвараат во готовина. Смеслата на оваа конверзија се состои во тоа што за секој деловен циклус се вади поголема готовина отколку што е вложено во него. Тој вишок на готовина претставува, пред се реализирана и наплатена добивка која на претпријатието му останува за акумулација.

Бенефитот од оваа анализа како и сите претходно наведени зборува за нејзиното значење за менаџментот на претпријатието. Информациите од оваа анализа, ако на адекватен начин се поврзат со информациите од другите финансиски извештаи (билансот на состојба, билансот на успех и некои сметки на главната книга) му овозможуваат на менаџментот на претпријатието, но и на надворешните корисници, да добијат увид во ликвидноста и солвентноста на претпријатието. Многубројните иновации во индустриската технологија кои се случија во последните неколку децении, многу влијаеа на методологијата за утврдување на паричниот тек да се гледа како еден од значајните инструменти кои на управата на претпријатието му стојат на располагање за насочување на капиталот во оние подрачја на активности кои претставуваат најповолни алтернативи во дадените рамки. Имено, може да се случи претпријатието во еден период да искаже надпросечна деловна добивка, а сепак да се почувствува недостаток на готовина и обратно. Всушност нескладноста помеѓу тековите на рентабилитет кои го определуваат резултатот и паричните текови доведе до потребата последните посебно да се следат и искажуваат во извештајот за тековите на готовината. Информациите за паричниот тек им помагаат на корисниците (управниот одбор, менаџментот, банките, доверителите, работниците и др.) во:

- оценката на можноста на претпријатието да оствари готовина и готовински еквиваленти,
- проценка на вредноста на претпријатието како основа за донесување на одлука за одредени трансакции со претпријатието (купопродажба, превземање, спојување и сл.), неговата сигурност од гледна точка на ликвидноста и солвентноста,
- споредување на деловните активности на различни претпријатија.

Овие информации се неопходни на менаџментот и надворешните корисници на финансиските извештаи бидејќи сметководствено искажаната добивка за сметка на успехот не претставува реално расположива готовина. Затоа се случува многу профитабилни работи кои не се следени со примерени приливи на готовина да му создадат потешкотии во областа на ликвидноста на претпријатието

3.3.6. Анализа со помош на нето обртниот фонд. Нето обртните средства (НОС) се користат главно за потребите на динамичката анализа врз основа на сукцесивните биланси на состојба во повеќе последователни периоди. И покрај тоа што висината на НОС се зема како еден од параметрите за оценка на кредитната способност на претпријатието, нема универзални правила за висината на неопходните НОС. При следењето на динамиката или развојот на НОС треба да се има во предвид дека до негово зголемување доаѓа заради продажбата на основните средства, зголемување на сопствениот капитал (од работењето-акумуирани добивки, подароци, дотации и сл.) и зголемување на долгорочните кредити (добивање на нови долгорочни кредити или конверзија на краткорочните во долгорочни кредити), а до намалување заради набавка на основни средства, намалување на сопственичкиот капитал (од работењето-надомест на загубата, прекумерна распределба и сл) и намалување на долгорочните кредити.⁴⁹ Нето обртните средства како позитивна големина укажуваат на воспоставената долгорочна финансиска рамнотежа. Постојаниот имот, заедно со делот на трајните обртни средства е финансиран од долгорочните извори. Негативните нето обртни средства укажуваат на долгорочна финансиска нерамнотежа, односно дел од

⁴⁹ Radovanović R., *Bilansi preduzeća i banaka*, Beogradsko mašinsko – grafičko preduzeće, Beograd 1999., стр. 185.

долгорочните поврзани средства се финансираат од краткорочни извори. Оптимална или нормална големина на НОС е секој износ кој обезбедува оптимален деловен резултат и непречено извршување на доспеаните обврски во набљудуваниот и идниот плански опфатен период.

Со анализата на состојбата и развојот на НОС во последователен временски период се доаѓа до сознание за финансиската положба и развојот на финансиските структури на претпријатието. Брзиот пораст на НОС, во зависност од состојбата во претходниот период, покажува тенденција за воспоставување на финансиска рамнотежа. Од друга страна пак бавниот пораст на НОС покажува тенденција на опаѓање на финансиската рамнотежа, што во одделни случаи може да се толерира во зависност од состојбата во претходниот период. Доколку НОС е величина поголема од потребите за долгорочно финансирање, овој вишок на НОС се појавува како финансиска резерва во некој облик на обртните средства, односно долгорочните извори се користат за финансирање на краткорочните имобилизации. Финансиската резерва во форма на готовина ја забавува брзината на обртот на обртните средства и со тоа ја намалува стапката на рентабилност и затоа е најдобро вишокот на средства да се искористи за подобрување на условите за набавка.

Тоа се постигнува со зголемување на куповините, финансирање на добавувачите или за зголемување на обемот на продажба по пат на финансирање на купувачите. Нето обртните средства треба да се набљудуваат динамично во текот на работењето бидејќи тие се пресметуваат врз основа на билансот на состојба кој се составува и менува од година во година, донесувајќи промени во одредени категории кои влијаат на промената на висината на тие средства, особено што билансот на претпријатието се составува конкретен ден, па износот на овие средства треба да се спореди со претходните и наредните биланси.

3.3.7. Анализа за предвидување на финансиските потешкотии.

Анализата на кредитната способност често пати се комбинира со различни техники и модели за предвидување на лошото работење на фирмите. Два најпознати модели за предвидување на лошото работење на фирмите се: Altmanova ZETA анализа и Chesser-овиот credit scoring system. Едвард Алтман користел повеќе дискриминациони анализи за предвидување на банкрот на

фирми, користејќи при тоа различни финансиски показатели. Од 22 финансиски показатели тој одбрал 5 кои според него се најдобри за предвидување на банкрот. Врз основа на тие пет показатели тој го формулирал т.н. Z модел, кој со одредена веројатност може да предвиди стечај на претпријатието за временски период од 1–5 години. Z моделот е линеарен модел кој ја има следната формула:⁵⁰

$$Z=1,2x_1+1,4x_2+3,3x_3+0,6x_4+1,0x_5$$

Каде: x_1 -нето обртен капитал/вкупна актива,

x_2 -акумулирана добивка/вкупна актива,

x_3 -профит пред исплата на камати и даноци (ЕБИТ)/вкупна актива,

x_4 -пазарна вредност на вкупниот акциски капитал/книговодствената вредност на вкупниот долг,

x_5 -продажба/вкупна актива.

(Секој од овие индикатори во моделот има соодветен пондер, кој се утврдува врз основа на емпириски искуства и проценка на авторот на моделот).

Алтман дошол до заклучок дека претпријатијата со вредносниот однос Z под 1,81 секогаш банкротирале. Ако вредноста на Z односот на претпријатието е еднаков или над 2,99 тоа спаѓа во групата на здрави претпријатија. Претпријатието со Z помеѓу 1,81 и 2,99 се во сивата зона. Со цел да го подобри овој модел, Алтман со група свои соработници го развил ZETA модел, кој давал многу подобри резултати во предвидувањето. Така на пр. стечајот на претпријатието за период од 1 година со користењето на овој модел овозможува да предвиди со веројатност од 96%, а за период од 5 години со веројатност од 70%. Со оглед дека овој модел е развиен од приватното претпријатиер ZETA Services коефициентите и формулацијата на самиот модел никогаш не се објавени. Тие се деловна тајна.

Chesser-овиот credit scoring модел во главно е модел за проверка на кредитот. Тој има за цел да ги открие неусогласеностите со оригиналниот договор за

⁵⁰ https://www.mathos.unios.hr/analizapp/Files/Modeli_ocjene_rizicnosti.pdf пристапено на 12. 12.2017.

кредит. Овој модел може да се користи и по одобрувањето на кредитот за негово следење. Овој модел се состои од 6 варијабли и има формула:⁵¹

$$Y = -2,043 + 5,24x_1 + 0,0053x_2 - 6,6507x_3 + 4,4009x_4 - 0,0791x_5 - 0,1020x_6$$

Каде: x_1 - (готовина + ХОВ) / вкупна актива,

x_2 - нето продажба / (готовина + ХОВ),

x_3 - ЕБИТ / вкупна актива,

x_4 - вкупен долг / вкупна актива,

x_5 - фиксна актива / нето вредност,

x_6 - обртен капитал / нето продажба.

Вредноста Y служи за пресметување на веројатноста на P :

$$P = \frac{1}{1 + e^{-y}}, \text{ каде } e = 2,72$$

Ако $P > 0,50$ постои несогласност со договорот за кредит.

Ако $P < 0,50$ постои иницијална согласност.

Освен овие два модели аналитичарите користат и т.н. Скогсвик-ова анализа и т.н. CFB модел.

Од погоре пишаното може да заклучиме дека едни од значајните методи за изработка на финансиска анализа се: рацио анализа, cash flow анализа, funds flow анализа, анализа со помош на нето обртниот фонд и анализа на предвидување на финансиските потешкотии.

3.4. Биланс на состојба и биланс на успех

Билансот на состојба е краток пресек на финансиската состојба на компанијата за одреден ден. Овој документ, доколку би се однесувал на некој друг датум можеби би дал сосема поинаква слика за финансиската состојба на компанијата. Името биланс на состојба доаѓа од односот на еднаквоста помеѓу активата и пасивата во одреден ден.

⁵¹ https://www.mathos.unios.hr/analizapp/Files/Modeli_ocjene_rizicnosti.pdf пристапено на 07.12.2017

Наједноставна дефиниција за актива и пасива е тоа што актива е она што „донесува пари“, а пасива е она што ги „однесува парите“. Всушност во пасивата на билансот на состојба се евидентирани извори на средства кои се искористени во активата. Актива – тоа се средства кои обезбедени во пасива а искористени во актива. Активата се состои од две категории: краткорочна актива (обртен имот) и долгорочна актива (средства) Пасивата претставува извор на средства кои се применуваат во активата. Се состои од три категории: краткорочна пасива (обврски), долгорочна пасива и вкупен капитал:

Биланс на успех претставува преглед на приходите и расходите, односно го изразува нето резултатот на работењето на фирмата во одреден временски период, како што е на пр. календарска година. Билансот на успех се изработува за да се согледа нивото на активностите и работењето на претпријатието и остварената добивка или загуба во конкретниот период на работење. Основни ставки кои ги содржи билансот на успех се:

- Приход од продажба,
- Директни трошоци (потрошени сировини),
- Бруто добивка (добивка од работење),
- Амортизација,
- Трошоци на вработените,
- Останати деловни расходи,
- Останати приходи,
- EBIT (earning before interest and taxes),
- Расходи за камати,
- Приходи од камата,
- Добивка пред оданочување,
- Данок на добивка,
- Добивка по оданочување.

Билансот на состојба и билансот на успех обично се објавуваат истовремено. Пожелно е (а и неопходно кога банката го бара) претпријатијата да припремаат полугодишни, квартални, па дури и месечни биланси на состојба и успех.

3.4.1. Показатели на билансот на состојба и билансот на успех

Постојат неколку показатели на билансот на состојба и билансот на успех кои е

потребно да се користат при анализата на финансиската состојба на некое претпријатие, а кои ќе ни ја доближат финансиската состојба на некоја фирма. Некои од овие показатели кои банките во главно ги земаат во предвид при анализата на билансот на своите коминтенти, ќе се обидеме да дадеме кратко објаснување во делот што следи.

➤ *Коефициент на ликвидност*

1. Обртен капитал и општо рацио на ликвидност - обртниот капитал претставува разлика помеѓу обртните средства и краткорочните обврски на претпријатието, а општото рацио на ликвидност (стапка на вкупна ликвидност) го претставува нивниот однос. Овој показател ни покажува дали претпријатието може да очекува во текот на наредните 12 месеци да наплати одреден износ на готовина, за да може по доспеаноста на своите обврски истите да ги подмирува без проблеми. Негативниот обрт на капитал (стапка помала од 1) значи дека претпријатието нема да биде во можност да ги сервисира тековните обврски од својот обртен имот. Ова се одразува и на готовинските текови на едно претпријатие, а крајна последица е неликвидноста на претпријатието која и претходи на несолвентноста и стечајот. Доколку индустрискиот просек е непознат, тогаш посакуваната вредност на коефициентот на вкупната ликвидност е приближно еднаква на односот 2:1. Ако овој однос е помал банката треба да утврди дали нивото на ликвидноста на претпријатието ќе има континуитет кој ќе му овозможи да ги подмири обврските во рокот на доспеаност.

2. „Quick коефициент на ликвидност“ или стапка на ликвидност без залиха - претставува однос кој е сличен на показателот на вкупната ликвидност и има иста функција, но ги исклучува залихите од обртните средства, со оглед на тоа дека залихите се помалку ликвидни отколку другите обртни средства, што подразбира можни проблеми при реализацијата. Овој показател подразбира уште построги критериуми. Доколку индустрискиот просек не е познат, тогаш посакуваната вредност на коефициентот на вкупната ликвидност е приближно еднаква на односот 1:1. Доколку коефициентот е помал од 1 (а коефициентот на вкупната ликвидност е поголем или еднаков на единица) тогаш значи дека претпријатието и неговата ликвидност во добар дел зависат од залихите, кои се најслаби во ликвиден сегмент на обртниот имот.

➤ *Коефициент на ефикасност*

1. Денови на врзување на залиха - или показатели за промет на залихи кои се користат за мерење на ефикасноста на претпријатието во поглед на прометот на залихи. Се пресметува така што износот на залиха на крајот на годината се множи со 365 и добиениот резултат се дели со износот на набавната вредност на продадената стока. Доколку овој број се зголемува од година во година, ни укажува на тоа дека претпријатието се соочува со проблеми во процесот на производство и продажбата на своите производи. Референтот во овој случај мора да ја преиспита ситуацијата и да ги постави адекватните прашања на раководството на претпријатието за да се утврди причината за таквото зголемување. Од наведеното може да се заклучи дека за банката е прифатливо овој коефициент да биде што помал што укажува дека залихите во текот на годината имаат побрз обрт. Од друга страна, многу низок коефициент исто така не е добар бидејќи ни укажува дека реализацијата може да трпи заради недостаток на залихи. Покрај овој коефициент, за оваа анализа може да послужи и коефициентот за обрт на залихи = приход од продажба/залихи. Тој ни покажува колкав обрт имаат залихите во текот на една година. Суштинското значење на коефициентот е идентично со деновите на врзувањето на залихите.

2. Денови на врзување на купувачи (побарувања) - се користи за мерење на ефикасноста на претпријатието во наплата на износот кој го побарува од купувачите, односно ни покажува колку денови е потребно побарувањата да се претворат во пари. Се пресметува така што вкупниот износ на отворени побарувања од билансот на состојба се помножи со 365 и добиениот резултат се подели со износот на вкупна продажба (приход). Резултатот претставува број на денови на ненаплатени побарувања во однос на продажбата. Доколку овој број се зголемува од година во година или ако значајно отстапува од условите за продажба на претпријатието тоа значи дека претпријатието има проблем во наплатата на побарувањата. Тоа му покажува на референтот на банката за можните проблеми со кои претпријатието е соочено во поглед на ликвидноста. Референтот на банката треба да ги утврди причините за овие неповолни движења. Заклучок е дека колку понизок е овој коефициент, толку наплатата на побарувањата е подобра, иако ова доста зависи од видот на

дејноста на претпријатието (малопродажбата во голем дел реализацијата ја наплатува во готовина, додека кај големопродажбата е обратно и сл.)

3. Денови на врзување на добавувачи - овој показател ни покажува колку трае кредитирањето од добавувачите, односно колку денови е потребно претпријатието да ги плати своите обврски кон добавувачите.

➤ *Коефициент на рентабилност*

1. Економичност на работење = вкупен приход/вкупен расход. Овој коефициент мора да биде поголем од 1, што воедно значи дека претпријатието не работи со загуба. Во посебни случаи можат да се поддржат претпријатија кои во одредена година остварат загуба, само ако таа е последица на некои непредвидени околности кои не можат да го доведат прашањето за рентабилноста на работењето на в во наредните периоди.

2. Стапка на деловна добивка (граница на оперативниот приход) = ЕБИТ/вкупен приход $\times 100$. Овој коефициент го покажува односот на деловната добивка пред трошоците за камата и данок и вкупниот приход. Колку поголем е овој коефициент тоа значи дека станува збор за профитабилно претпријатие.

3. Нето профитна стапка = нето добивка (добивка по трошоците за камата и данок)/вкупен приход $\times 100$. Слично како кај претходниот коефициент, овде имаме однос меѓу нето добивката (чиста добивка) и вкупниот приход. Колку поголем е коефициентот толку поприфатлив е за банката. Големата разлика помеѓу овие два коефициента во случајот на едно исто претпријатие значи дека тоа има високи трошоци за камата и укажува на потенцијална опасност.

4. ROA (return on assets) или поврат на актива = нето добивка/вкупна актива $\times 100$. Овој показател ни покажува колкав е повратот на активата, односно ни покажува колку центи ќе заработи претпријатието на едно евро влог. Овој коефициент се движи во зависност од дејноста (кај производните фирми тој е понизок заради големите вредности на опремата, а кај услужните дејност (на пр. книговодствени агенции) тој е многу поголем бидејќи потребните вложувања за обавување на овој бизнис се многу мали)). За банката секако поприфатливо е поголем ROA тоа значи побрзо враќање на вложените пари, а со самото тоа и сигурно работење, сервисирање на обврските кон банката.

5. ROE (return on equity) или поврат на капитал = нето добивка/вкупен капитал $\times 100$. Ова е многу значајна мерка за проценка на резултатот на работењето и е одговор на прашањата: Колкава е стапката на приносот на капитал која претпријатието ја обезбедува на акционерите?, Дали од година во година се зголемува или намалува?, Дали приносот е доволен за да им се надомести ризикот на акционерите кој се подразбира со нивното вложување?. Ако стапката на принос на капитал не им обезбедува доволна компензација иако проекциите укажуваат на тоа дека таа компензација нема да се оствари во догледно време, акционерите би требало да се советуваат да го продадат или ликвидираат претпријатието, односно за банката се поставува прашање за експедитивното работење на претпријатието.

➤ *Коефициент на задолженост*

1. Степен на финансиска сигурност = капитал и резерви/вкупна пасива $\times 100$. Овој показател ја покажува структурата на изворите, т.е. колку е учеството на сопствените во вкупните извори. Пожелно е овој коефициент да е $\geq 50\%$

2. Коефициент на задолженост (однос на вкупниот долг и капиталот) = (долгорочни обврски+краткорочни обврски)/вкупен капитал $\times 100$. Овој показател ни покажува колкаво е учеството на вкупните обврски во капиталот на претпријатието. Пожелно е овој коефициент да е помал од 1, што значи дека износот на обврските (позајмени извори) е помал од вкупниот капитал (сопствени извори). Значи, колку помал е коефициентот на задолженост толку посигурно е претпријатието.

3. Рацио на самофинансирање = вкупен капитал/(постојани средства+залихи). Овој коефициент ни покажува со колку сопствени средства сме ги покриле вложувањата во постојаните средства и залихи (постојаните средства и залихи се претпоставки за нормално обавување на дејност). Оптимална вредност на коефициентот е 1, што значи дека без позајмени извори сме ги покриле постојаните средства и залихи. Ако е помал коефициентот значи дека претпријатието повеќе се потпира на позајмени средства, што може да го отежни работењето и да го загрози истото на подолг рок (неможност за сервисирање на обврските).

4. Коефициент на кредитна способност = (сопствени извори + долгорочни извори)/вкупни долгорочни средства. Овој коефициент ни го покажува односот помеѓу долгорочните извори (капиталот и долгорочни обврски) и постојаниот имот (кој се реализира од долгорочни извори). Пожелно е да овој коефициент е поголем од 1, а доколку е помал тоа ни укажува дека претпријатието од обртниот имот го финансирал постојаниот имот, што значи дека е можно претпријатието да влезе во проблем со ликвидноста.

Сите погоре наведени коефициенти придонесуваат секој на свој начин за создавање на правилна, точна и прецизна слика за состојбата на претпријатието па така овозможуваат на кредитниот референт да ја согледа реалната економска кондиција во која се наоѓа истото со цел да може навреме да реагира на тековните предизвици, како и навреме да ги реализира своите обврски на пр. осигурување плати на вработените од една страна и отплата на кредитниот долг од друга.

Четврт дел – Емпириско истражување

4. Емпириско истражување во банките во Р. Македонија

4.1. Методологија на истражувањето

Методологијата како начин која не **водеше** во емпириското истражување е опфатена преку: оправданост на истражувањето, предмет на истражувањето, цел на истражувањето, поставување на хипотетичка рамка и користење на методите на истражување.

4.1.1. Оправданост на истражувањето

Со развојот на современото банкарство и економија изложеноста на различните видови ризик во работењето станува сè поголема. Во сè посложените услови на економија, како многу важен фактор за успешност во работењето се јавува навременото идентификување на сите видови ризик и адекватни мерки на заштита.

Ризиците во работењето како мерлива веројатност за случување во последните десетина години се најактуелна тема во дебатите на научната и стручната јавност. Големата изложеност на банките на различни ризици, но и сложеноста на постапките за нивно идентификување и мерење, процесот на управување го подигна на повисоко ниво со висок степен на креативност и инвентивност во донесувањето на конечни одлуки.

Со цел за стабилен развој во работењето и рамноправно учество во големата пазарна конкуренција, а пред сè заради заштита на своите депоненти и зачувување на системската стабилност и ликвидност, банките мораат да градат стратегии за управување со банкарските ризици. Примената на управување и анализа на ризикот во банкарството се промовираат во неопходен процес на експанзија на здрав и стабилен банкарски систем.

Оправданоста на истражувањето е поткрепена со неколку објективни причини кои во исто време ја прават оваа тема посебно актуелна, пожелна и научно интересна, а тоа е:

- сфаќање на значењето на менаџирање со ризиците и нивното анализирање, како и можност за сведување на ризикот на најмало можно ниво. Со самото тоа банките остваруваат помала загуба во

своето работење, а поголем кредитен потенцијал за кредитирање на економијата и населението, што е од големо значење за економскиот развој и просперитет на едно општество.

- воочување и препознавање на ризикот, слабостите и пропустите во плановите за трансформација на банкарскиот сектор ќе овозможат навреме да се прекинат и неповолните тенденции и ќе го оневозможи прашањето за стратегија на развојот за здрав банкарски систем;

Ризиците се неминовни и затоа банките мораат да најдат соодветно решение за нивно минимизирање. Едни од основните причини за воспоставување на систем за управување со ризици се со цел да се избегне губиток или инсолвентност кои можат да доведат и до банкрот.

4.1.2. Предмет и цел на емпириското истражување

Во овој магистерски труд вниманието е насочено кон ризиците на кои се изложени банките при своето работење, бидејќи менаџментот треба да има јасна слика за ризичните вложувања и пласмани. Глобализацијата на банкарското работење и трендовите на спојување на големите банки налагаат менаџментот на банките да ги идентификува најважните ризици. Идентификацијата на ризикот претставува прв чекор за успешно работење на банката. Еден од најважните ризици при работењето на банките е кредитниот ризик, на кој е ставен акцент во трудот.

Кредитниот ризик е ризик каде побарувањата не можат да бидат реализирани во нивната целосна книговодствена вредност на денот на доспевање. Тој изразува трајна или привремена неспособност на должникот да ја исполни обврската целосно или делумно во определениот рок. Кредитниот ризик може да се однесува на кредити и на други кредитни инструменти (хартии од вредност). Или од, ризичноста на одделни финансиски операции зависи од развиеноста на финансискиот пазар на земјата, бројот и структурата на финансиските посредници, законските регулативи и сл. Кредитниот ризик во условите на нашето банкарство има посебна тежина поради бројните проблеми во економијата. Разидувањето во развојот на економијата и банкарството го потврдува фактот дека вложувањето во економијата е сеуште со голем ризик.

За да се избегне ризикот или барем да се доведе до прифатливи граници, потребно е да се анализира и управува со него, кое впрочем е и

предмет на нашето истражување. На ризици можат да бидат изложени сите ресурси на банките, и од во вид на директна или индиректна изложеност на ризикот, преку одговорност кон трети лица, пазарни и други изложености на ризик. Управувањето претставува дел од работната политика на банката, а согласно со него, управувањето на ризикот може да се дефинира како банковна функција обезбедена од ризик. Управувањето со ризиците е и проект на менаџментот кој се извршува во континуитет преку следење и проценка на истиот.

Главната цел при управувањето со банкарските ризици е оптимизација на односот ризик и придонес. Во таа смисла, во фокусот на банкарскиот ризик е управување со пазарните и кредитни ризици од кои зависи ризикот на солвентност како дефинитивен ризик на банката. Интересниот и валутниот ризик се вклопуваат како составни компоненти на пазарниот ризик. Управувањето со ризикот во банкарството има две основни цели: да се избегне несоодветност на банката и да се максимизира стапката на придонес на капитал со помош на корекција на ризикот.

Од тука предметот на истражување е дефинирање на најважните банкарски ризици со посебен акцент на кредитниот ризик, како и тоа на кој начин банките управуваат со ризиците. Управувањето со ризиците претставува главен дел од стратегијата за управување на банката. Поради пресудното значење кое го има кредитниот ризик неопходно е тој да биде јасно дефиниран за да може да се следи и да се ограничи на адекватен начин со цел за поквалитетно банкарско работење. Низ годините банкарското работење има важна улога за функционирање на општеството во целина и затоа е неопходна сеопфатна контрола на кредитниот ризик како најважен фактор во работењето на современите банки. Работата на банките не влијае единствено на работата на непосредните сопственици, туку и на целокупната национална економија.

Врз основа на добиените резултати од анализираните податоци, ги презентираме и соодветните заклучни согледувања. Сите фактори кои влијаат на појавата на ризик се истражуваат во процесот на финансиска анализа, односно анализа на кредитната способност на претпријатието.

Целта на анализата е опис и мерење на неизвесноста на дадената кредитна работа. Постапката на финансиската анализа ја опфаќа анализата на работата на претпријатието во минатото и во моментот, со цел поконкретно да

се прогнозира неговата идна работна активност. Постапката на анализа на кредитната способност на претпријатието варира од земја до земја, па дури и од банка до банка. Некаде ова е задача која се одвива во самата банка, а додека пак други банки ангажираат специјализирани агенции кои се занимаваат со финансиска анализа. Банките, согласно Базел II, имаат право да развиваат сопствена методологија за мерење на ризикот.

Основна цел на истражувањето е процесот и начините на оптимизација на односот на ризик и придонес во банката. Всушност генерална цел во работењето на секоја банка е оптимизација на односот на ризик и придонес. Врз основа на него банките можат да изберат најпрофитабилни производи како и најдобар начин за одредување на цената на производот. Исто така, банките ќе треба да вложат материјални и човечки ресурси со цел да се постават квалитативно на повисоко ниво на управување со ризиците.

4.2. Хипотетичка рамка на емпириското истражување

Основната или главна хипотеза на емпириското истражување се заснова на тврдењето дека *доколку правилно се управува и навремено се реагира на ризиците во деловните банки, а особено кон најчестиот кредитен ризик, дотолку подобро ќе работат банките, а со тоа ќе се овозможи и подигнување на нивниот рејтинг и конкурентност.*

Како посебни односно споредни хипотези за потврдување на главната хипотеза се јавуваат следните:

- 1) Менаџерите и вработените во деловните банки треба да имаат слични позитивни ставови и мислења по прашањето дека менаџерите добро ги познаваат сите видови на банкарски ризици.
- 2) Менаџерите и вработените во деловните банки треба да имаат слични позитивни ставови по прашањето за застапеноста на различните видови на банкарски ризици во деловната банка.
- 3) Во деловните банки, менаџерите и вработените вршат правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик.
- 4) Во деловните банки, менаџерите правилно ги анализираат факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот.
- 5) Менаџерот правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење во деловната банка.

- 6) Менаџерот правилно ја оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот на кредитобарателот во нивната деловна банка.
- 7) Во секоја деловна банка опфатена во истражувањето има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик.
- 8) Секоја деловна банка опфатена во истражувањето организира и реализира програма за континуирана обука на вработените за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитни ризици.
- 9) Во секоја деловна банка има определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитниот ризик.
- 10) Менаџерите во деловните банки правилно менаџираат со вработените, клиентите, активностите и сл.

4.3. Користени методи при емпириското истражување

Имајќи ги во предвид предностите и слабостите на методите на истражување, при изработка на магистерскиот труд заради поцелосна опфатеност на проблемот на истражување, се користени квалитативни и квантитативни методи на истражување.

Квантитативниот и квалитативниот пристап опфати спроведување на анкета со менаџерите и вработените во деловните банки опфатени во истражувањето и обработка на прашалниците кои беа изготвени за таа цел.

Резултатите од истражувањата се комбинирани и обработатени врз основа на финалните заклучоци.

Методи кои се користени при истражувањето се: *анализа, анкета, статистика и компарација*.

Анализата се изврши врз основа на претходно проучувана научно теоретска содржина што вклучува евалуација на сите достапни материјали. *Анкетата* како метод на истражување се спроведе преку формулирање на прашалници со стандардизирани прашања, кои беа поделени во неколку групи на искази. На анкетните прашалници се изјаснуваа и вработените и менаџерите, а преку тие искази се истражуваат нивните сознанија за видовите на банкарски ризици, стратегијата за справување и управување со кредитни

ризички како и континуираната обука на вработените за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитни ризици.

Компарацијата како метод на истражување, се користеше за да се направи споредба помеѓу ставовите и мислењата на менаџерите и вработените во деловните банки за: познавање на различните видови банкарски ризици, стратегијата за справување и управување со кредитни ризици, континуираната обука на вработените за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитни ризици, правилното менаџирање на менаџерите во деловните банки со вработените, клиентите, активностите и сл.

4.4. Обработка и анализа на собраните информации

Статистичката обработка на податоците беше извршена преку директно средување на податоците и со помош на компјутерската апликација за табеларни пресметки Microsoft Excel, се изврши рангирање и табелирање на обработените податоци. Во рамките на статистичката обработка го применивме χ^2 -тестот и С-коефициент на контингенција. Заради поголема прегледност, резултатите од истражувањето се прикажани табеларно и графички.

4.5. Резултати од истражувањето, коментирање и резимирање по истите

Истражувањето беше спроведено во повеќе македонски банки. Во тој примерок се опфатени 13 менаџери и 81 вработени во следните градови: Штип, Кочани, Скопје, Св. Николе, Винаца и Радовиш. Истражувачкиот примерок е едноставен, пригоден и спроведен во банките кои ни беа достапни. Најпрво добиените резултати од анкетните прашалници ги прикажуваме табеларно и графички. Потоа го користевме χ^2 - тестот за да утврдиме разликите меѓу добиените и очекувани фреквенции и С - коефициентот на контингенција за да ја измериме поврзаноста меѓу варијаблите, односно ставовите и мислењата на менаџерите и вработените за прашањата кои се предмет на истражување во трудот и се однесуваат на начинот на менаџирање на менаџерите со вработените, клиентите, активностите и сл. во деловните банки опфатени во истражувањето. Следува компаративна анализа и заклучни согледувања од обработката на податоците. Врз основа на емпириското истражување

извршивме групирање, анализа и пресметки на податоците по χ^2 - тестот. (Табела 5.1). Сите тие активности следеа за секое прашање кое беше поставено во анкетните прашалници.

Табела 1. Сумирани одговори на менаџерите и вработени од анкетните прашалници

Table 1: Summarized responses of managers and employees according to survey questionnaires

Поставени прашања	Понудени одговори	Поединечни одговори			
		Вработени		Менаџери	
		Вредност	%	Вредност	%
Дали менаџерот на деловната банка добро ги познава сите видови на банкарски ризици?	Да	69	85	13	100
	Не	8	10	0	0
	Без одговор	4	5	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
	Пресметаниот χ^2-тест изнесува: 16,216 C = 0,274				
Кои од наведените банкарски ризици најчесто се среќаваат во деловната банка?	Кредитен	47	58	9	70
	Оперативен	29	36	4	30
	Каматен	5	6	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
	Пресметаниот χ^2-тест изнесува: 7,670 C = 0,192				
Дали во деловната банка се врши правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик (се вршат пресметки,...)?	Да	76	94	13	100
	Не	2	2	0	0
	Без одговор	3	4	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
	Пресметаниот χ^2-тест изнесува: 6,186 C = 0,173				
Дали менаџерот во деловната банка правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот?	Да	73	90	13	100
	Не	6	7	0	0
	Без одговор	2	3	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
	Пресметаниот χ^2-тест изнесува: 10,526 C = 0,224				
Дали менаџерот правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење во деловната банка?	Да	74	91	13	100
	Не	2	3	0	0
	Без одговор	5	6	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
	Пресметаниот χ^2-тест изнесува: 9,424 C = 0,212				
Дали правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот во Вашата деловна банка?	Да	72	89	12	92
	Не	3	4	1	8
	Без одговор	6	7	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
	Пресметаниот χ^2-тест изнесува: 8,383 C = 0,201				
Дали во Вашата деловна банка има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик?	Да	72	89	13	100
	Не	3	4	0	0
	Без одговор	6	7	0	0
	Вкупно	81	100	13	100

Пресметаниот χ^2 -тест изнесува: 11,640 C = 0,235					
Дали во Вашата деловна банка се применуваат доволно континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици?	Да	57	70	13	100
	Не	12	15	0	0
	Без одговор	12	15	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
Пресметаниот χ^2 -тест изнесува: 35,294 C = 0,387					
9. Дали во Вашата деловна банка има определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитниот ризик?	Да	75	93	13	100
	Не	1	1	0	0
	Без одговор	5	6	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
Пресметаниот χ^2 -тест изнесува: 7,254 C = 0,187					
10. Дали менаџерот во Вашата деловна банка правилно менаџира со вработените, клиентите, активностите и сл.?	Да	65	80	12	92
	Не	7	9	0	0
	Без одговор	9	11	1	8
	Вкупно	81	100	13	100
Пресметаниот χ^2 -тест изнесува: 440,805 C = 0,829					

Првото прашање и за двете групи на испитаници гласеше: *Дали Вие како менаџер во Вашата деловна банка добро ги познавате сите видови на банкарски ризици? односно: Дали Вие како вработен сметате дека менаџерот во Вашата деловна банка добро ги познава сите видови на банкарски ризици ?*

Целта на оваа прашање е да се виде дали менаџерот како прв човек во банката добро ги познава сите видови на банкарски ризици.

Анализата на добиените резултати од истражувањето и добиената вредност за χ^2 -тестот на ова и на секое наредно прашање ги прикажуваме табеларно, графички и пресметковно.

Табела 2. Приказ на одговорите на менаџерите и вработените по прашањето, дали менаџерот на деловната банка добро ги познава сите видови на банкарски ризици?

Table 2. Does the bank manager know well all kinds of banking risks?

Прашање	Одговори				
		Вработени		Менаџери	
		Вредности	%	Вредности	%
Дали менаџерот на деловната банка добро ги познава сите видови на банкарски ризици?	Да	69	85	13	100
	Не	8	10	0	0
	Без одговор	4	5	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
Пресметаниот χ^2 -тест изнесува: 16,216 C = 0,274					

Ако ги погледнеме пресметките од дадените одговори за двете групи на прашање, добиената вредност за χ^2 тестот и вредноста на коефициентот на контингенција следи:

$$\chi^2_{0,05} = 16,216 \text{ (пресметана вредност)} > \chi^2_{0,05} = 5,991 \text{ (таблична вредност)}$$

$$C = 0,274$$

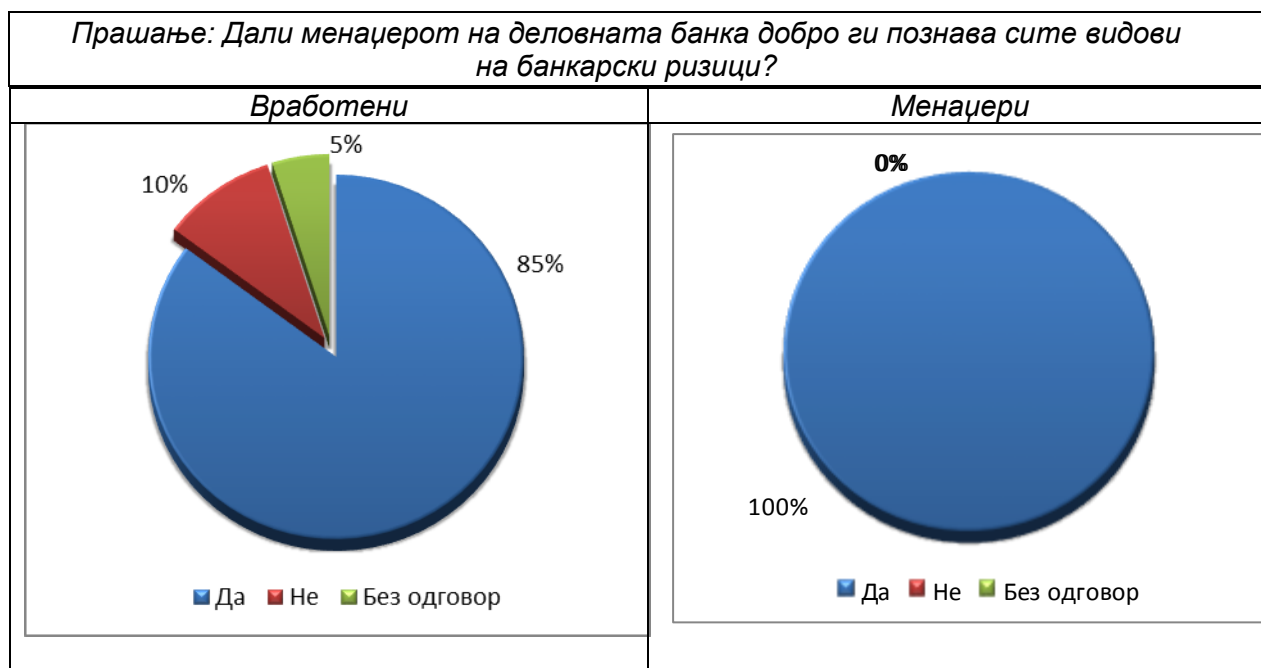
Од пресметката може да заклучиме дека, пресметаната вредност за χ^2 –тестот изнесува 16,216 која што е поголема од табличната вредност на χ^2 . Со тоа се укажува дека, одговорите кои ги дале менаџерите и вработените по ова прашање не соодејствуваат.

Меѓусебната поврзаност помеѓу одговорите на менаџерите и вработените, го покажува коефициентот на контингенција кој има вредност 0,274 која што значи е многу слаба.

Добиените податоци од истражувањето ги претставивме и графички како што е на слика 1.

Слика 1. Дали менаџерот на деловната банка добро ги познава сите видови на банкарски ризици?

Picture 1. Does the bank manager know well all kinds of banking risks?

Од табелата и од графичкиот приказ, се гледа дека, вкупниот број на анкетирани менаџери, односно (100%) од нив, сметаат дека добро ги познаваат

ризиците во деловни банки каде што тие работат. Наспроти нив, 85% од вработените опфатени во истражувањето сметаат дека нивните менаџери добро ги познаваат ризиците, 10% од вработените се на мислење дека менаџерите не ги познаваат добро ризиците во деловните банки каде работат, а 5% од вработените немаат одговор на прашањето.

Компаративната анализа говори дека вработените во најголем процент (85%) ценат дека нивните менаџери добро ги познаваат сите видови на банкарски ризици, што е значително помал во однос на процентот на менаџери (100%) кои ценат дека добро ги познаваат сите видови на банкарски ризици. Со тоа не се потврди нашата споредна хипотеза дека менаџерите и вработените треба да имаат слични позитивни ставови и мислења по прашањето за тоа дека менаџерите добро ги познаваат сите видови на банкарски ризици.

Второто прашање и за двете групи на испитаници гласеше: Кои од наведените банкарски ризици најчесто се среќаваат во деловната банка?. Целта на оваа прашање е да се добие слика дали во деловната банка правилно се знае кои видови на банкарски ризици најчесто се среќава во секојдневната работа. Анализата и добиената вредност за χ^2 -тестот на ова и на секое наредно прашање ги прикажуваме табеларно, графички и пресметковно.

Табела 3. Приказ на одговорите на менаџерите и вработените по прашањето, кои од наведените банкарски ризици најчесто се среќаваат во деловната банка?

Table 3. Which of the stated banking risks are most commonly encountered in the commercial bank?

Прашања	Одговори				
		Вработени		Менаџери	
		Вредности	%	Вредност и	%
Кои од наведените банкарски ризици најчесто се среќаваат во деловната банка ?	Кредитен	47	58	9	70
	Оперативен	29	36	4	30
	Каматен	5	6	0	0
		81	100	13	100
	Вкупно				
Пресметаниот χ^2 -тест изнесува: 7,670, C = 0,192					

Пресметките од дадените одговори за двете групи на испитаници по ова прашање е следнава:

$$\chi^2_{0,05} = 7,670 \text{ (пресметана вредност)} > \chi^2_{0,05} = 5,991 \text{ (таблична вредност)}$$

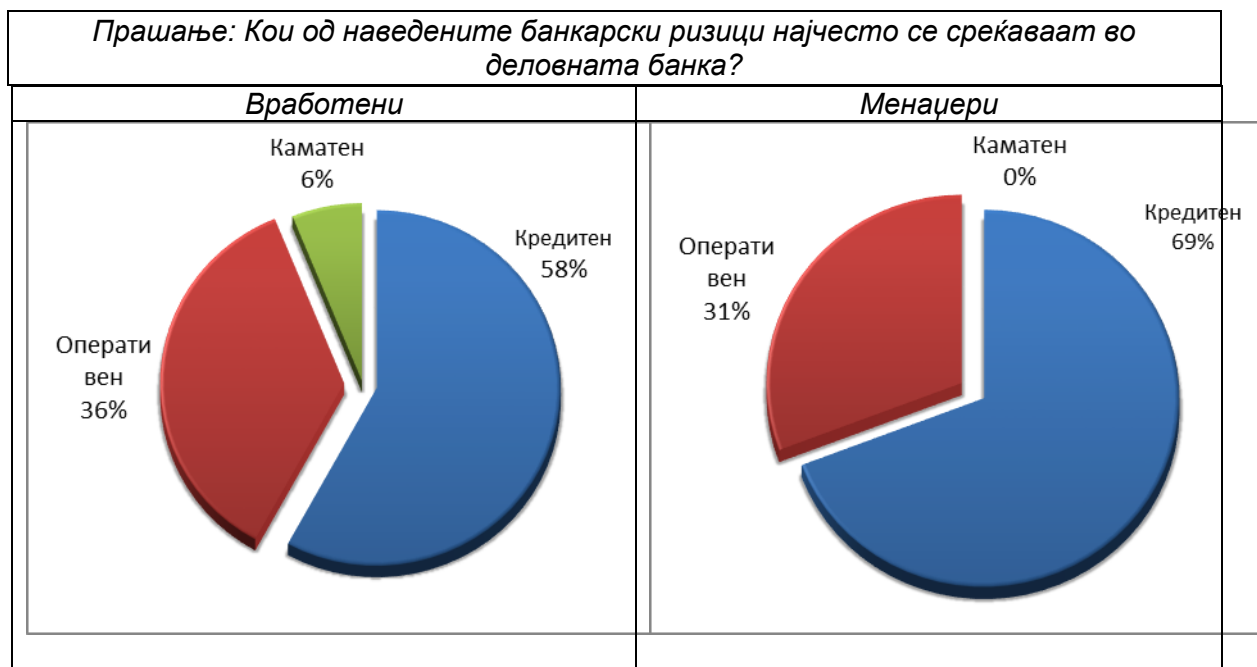
$$C = 0,192$$

Од пресметката може да заклучиме дека пресметаната вредност за χ^2 -тестот изнесува 7,670 која што е поголема од табличната вредност на χ^2 . Со тоа се укажува дека, одговорите кои ги дале менаџерите и вработените по ова прашање, иако се приближни, сепак не соодејствуваат целосно.

Меѓусебната поврзаност помеѓу одговорите на менаџерите и вработените, го покажува коефициентот на контингенција кој има вредност 0,192 која што значи е многу слаба во поглед на видовите на ризици.

Слика 2. Кои од наведените банкарски ризици најчесто се среќаваат во деловната банка?

Picture 2. Which of the stated banking risks are most commonly encountered in the commercial bank?

Од табелата и од графичкиот приказ се гледа дека поголем дел од анкетираниите менаџери, односно (69%) од нив, сметаат дека најчесто се среќаваат со кредитниот ризик во деловната банка каде што тие работат, а

додека помал ден од менаџерите односно (31%) сметаат дека најчесто се среќаваат со оперативниот ризик во нивната деловна банка. Кај анкетираниите вработени ситуацијата е поинаква каде што 58% од нив сметаат дека во нивната деловна банка најчесто се среќаваат со кредитниот ризик, 36% од нив се изјасниле дека најчесто се среќаваат со оперативниот ризик, додека само 6% одговориле дека најчесто се среќаваат со каматен ризик. Компаративната анализа на податоците говори дека и менаџерите (69%) и вработените (58%) во најголем процент се на мислење дека најчесто се среќаваат со кредитниот ризик.

Во речиси ист процент, (31% од менаџерите и 36% од вработените) од испитаниците се на мислење дека на второ место е оперативниот ризик со кој се среќаваат во банката каде работат.

Интересен е податокот во однос на каматниот ризик кој за менаџерите не постои во банката, а кој го утврдиле 6% од вработените опфатени во истражувањето.

Врз основа на анализата на податоците од табеларниот и графички приказ, може со сигурност да се констатира дека нашата втора помошна хипотеза не се потврди односно дека вработените и менаџерите треба да имаат слични позитивни ставови и мислења по прашањето за зачестеноста на банкарските ризици.

Третото прашање и за двете групи на испитаници гласеше: Дали Вие како менаџер сметате дека во Вашата банка се врши правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик (се вршат пресметки и сл.)? односно: Дали Вие како вработен сметате дека во Вашата банка се врши правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик (се вршат пресметки и сл.)?.

Целта на оваа прашање е да се виде дали менаџерот како прв човек во банката смета дека во банката се врши правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик (се вршат пресметки и сл.). Анализата и добиената вредност за χ^2 -тестот на ова и на секое наредно прашање ги прикажуваме табеларно, графички и пресметковно.

Табела 4. Приказ на одговорите на менаџерите и вработените за правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик

Table 4. Is the correct quantitative measurement of the credit risk carried out in the commercial bank?

Прашања	Одговори				
		Вработени		Менаџери	
		Вредности	%	Вредности	%
Дали во деловната банка се врши правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик (се вршат пресметки итн.)?	Да	76	94	13	100
	Не	2	2	0	0
	Без одговор	3	4	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
Пресметаниот χ^2-тест изнесува: 6,186, C = 0,173,					

Ако ги погледнеме пресметките од дадените одговори за двете групи на прашање, добиената вредност за χ^2 - тестот и вредноста на коефициентот на контингенција следи:

$$\chi^2_{0,05} = 6,186 \text{ (пресметана вредност)} > \chi^2_{0,05} = 5,991 \text{ (таблична вредност)},$$

$$C = 0,173.$$

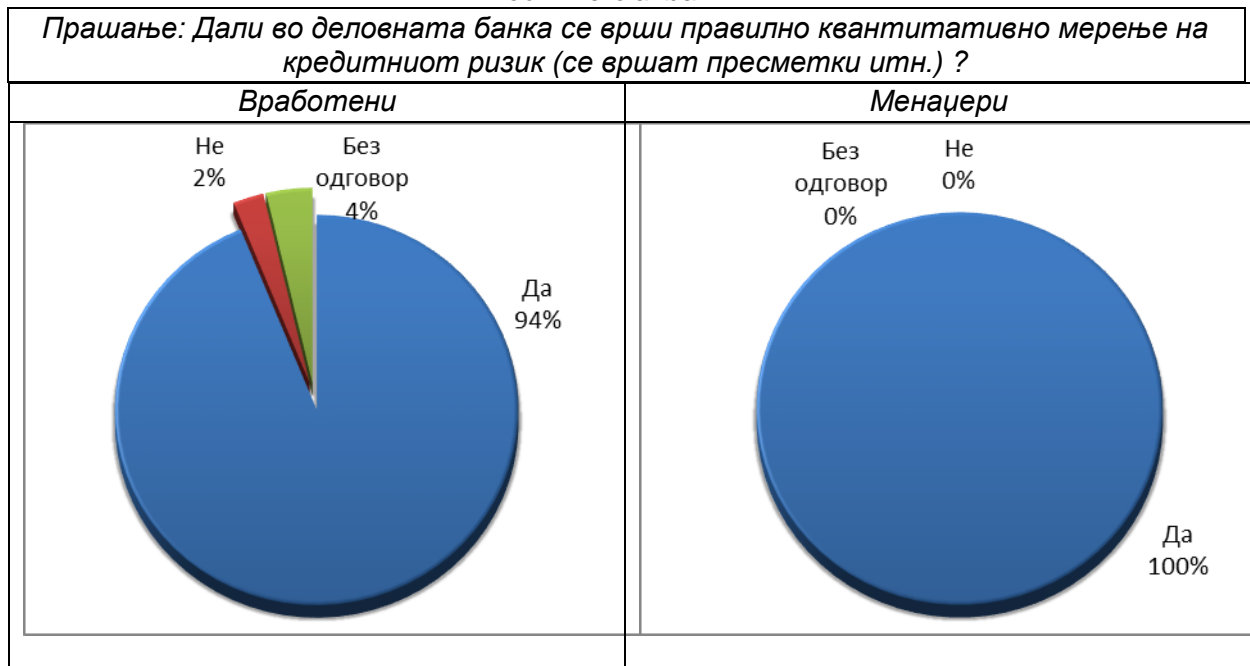
Од пресметката може да заклучиме дека, пресметаната вредност за χ^2 -тестот изнесува 6,186 која што е поголема од табличната вредност на χ^2 .

Со тоа се укажува дека, одговорите кои ги дале менаџерите и вработените по ова прашање не се совпаѓаат во целост.

Меѓусебната поврзаност помеѓу одговорите на менаџерите и вработените, го покажува коефициентот на контингенција кој има вредност 0,173 која што значи е многу слаба.

Слика 3. Дали во деловната банка се врши правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик?

Picture 3. Is the correct quantitative measurement of the credit risk carried out in the commercial bank?

Од табелата и од графичкиот приказ, се гледа дека сите анкетирани менаџерите (100%), сметаат дека во нивната банка се врши правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик, додека пак кај вработените ситуацијата е поинаква така што 94% од нив сметаат дека нивните менаџери вршат правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик. За многу мал дел од вработените (2%), менаџерите не вршат правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик. Незначителен процент од вработените опфатени во истражувањето, (4%) не одговориле. Врз основа на табеларниот и графичкиот (сликовитиот) приказ, може да се констатира дека нашата трета помошна хипотеза не се потврдува. Дека, во деловните банки, менаџерите и вработените вршат правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик и правилно се анализираат факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот.

Четвртото прашање и за двете групи на испитаници гласеше: *Дали Вие како менаџер сметате дека вработените во Вашата банка правилно ги анализираат факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот? односно: Дали Вие како вработен сметате дека менаџерот во Вашата банка правилно ги анализира факторите за*

определување на кредитната способност на кредитобарателот?. Целта на оваа прашање е да се виде дали менаџерот како прв човек во банката правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот. Анализата и добиената вредност за χ^2 -тестот на ова и на секое наредно прашање ги прикажуваме табеларно, графички и пресметковно.

Табела 5. Дали менаџерот во деловната банка правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот?

Table 5. Whether the manager in the commercial bank correctly analyzes the factors for determining the creditworthiness of the borrower?

Прашања	Одговори				
		Вработени		Менаџери	
		Вредности	%	Вредности	%
Дали менаџерот во деловната банка правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот?	Да	73	90	13	100
	Не	6	7	0	0
	Без одговор	2	3	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
	Пресметаниот χ^2 -тест изнесува: 10,526 C = 0,224				

Ако ги погледнеме пресметките од дадените одговори за двете групи на прашање, добиената вредност за χ^2 тестот и вредноста на коефициентот на контингенција следи:

$$\chi^2_{0,05} = 10,526 \text{ (пресметана вредност)} > \chi^2_{0,05} = 5,991 \text{ (таблична вредност)},$$

$$\text{а } C = 0,224.$$

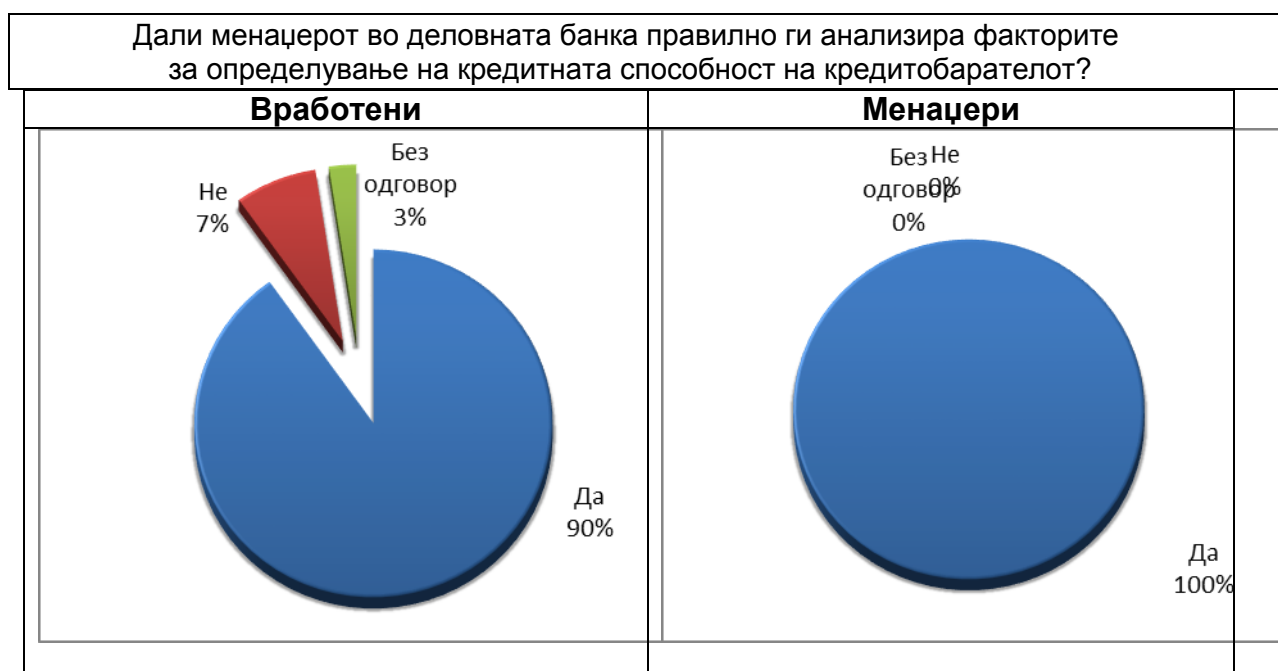
Од пресметката може да заклучиме дека, пресметаната вредност за χ^2 -тестот изнесува 10,526 која што е поголема од табличната вредност на χ^2 .

Со тоа се укажува дека, одговорите кои ги дале менаџерите и вработените по ова прашање не соодејствуваат.

Меѓусебната поврзаност помеѓу одговорите на менаџерите и вработените, го покажува коефициентот на контингенција кој има вредност 0,224 која што значи е слаба.

Слика 4. Дали менаџерот во деловната банка правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот?

Picture 4. Whether the manager in the commercial bank correctly analyzes the factors for determining the creditworthiness of the borrower?

Евидентно е дека (табеларен и графички приказ), сите анкетирани менаџери (100%), сметаат дека во нивната банка правилно се анализираат факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот. И вработените опфатени во истражувањето во најголем процент (90%) сметаат дека нивниот менаџер правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот. Сепак незначителен е процентот на вработени (7%) кои се на мислење дека неправилно се анализираат факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот. Само 3% од вработените немаат одговор на поставеното прашање.

Врз основа на табеларниот и графичкиот (сликовитиот) приказ, може да се констатира дека нашата четврта помошна хипотеза не се потврди бидејќи во деловните банки, сепак менаџерите немаат најправилен поглед кон факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот.

Петтото прашање и за двете групи на испитаници гласеше: *Дали Вие како менаџер сметате дека правилно се анализираат и предвидуваат финансиските потешкотии во банкарското работење во Вашата банка? односно: Дали Вие како вработен сметате дека менаџерот правилно ги*

анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење во Вашата банка?

Целта на оваа прашање е да се виде дали менаџерот како прв човек во банката правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот. Во тој контекст помошната хипотеза гласи: менаџерот правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење во деловната банка односно правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот во нивната деловна банка.

Анализата и добиената вредност за χ^2 -тестот на ова и на секое наредно прашање ги прикажуваме табеларно, графички и пресметковно.

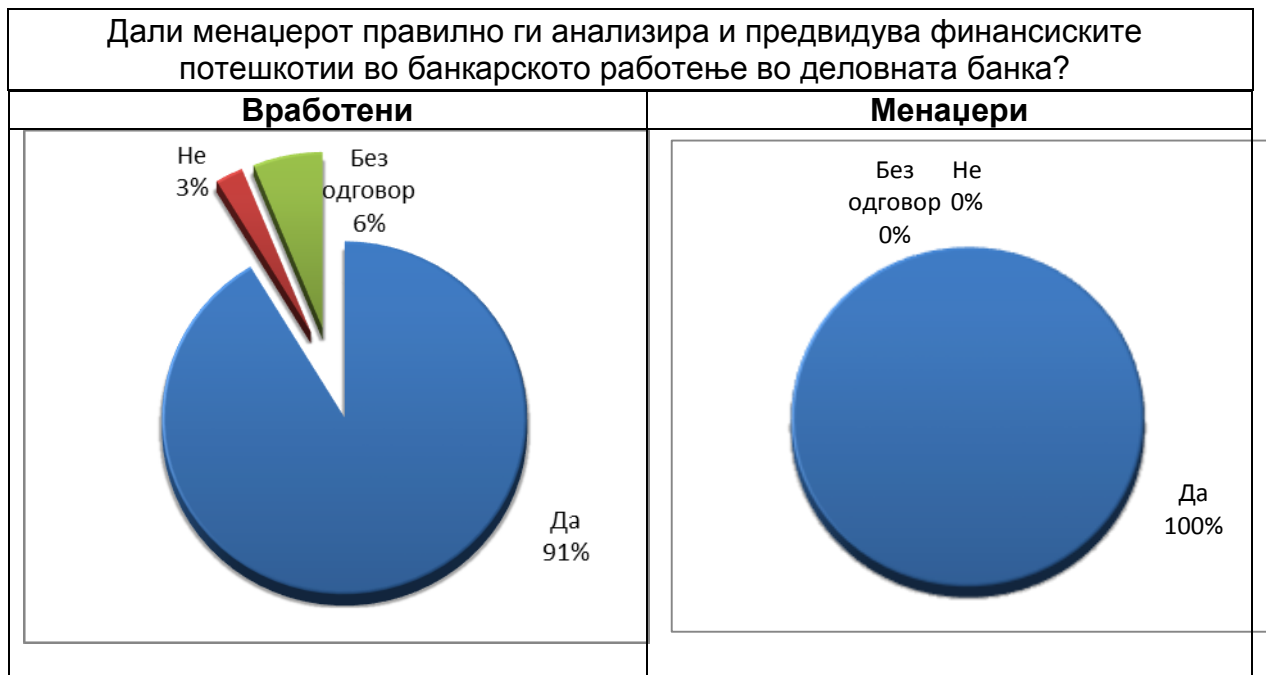
Табела 6. Дали менаџерот правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење во деловната банка?
Table 6. Whether the manager correctly analyzes and predicts financial difficulties banking operations in the commercial bank?

Прашања	Одговори				
		Вработени		Менаџери	
		Вредности	%	Вредности	%
Дали менаџерот правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење во деловната банка?	Да	74	91	13	100
	Не	2	3	0	0
	Без одговор	5	6	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
	Пресметаниот χ^2 -тест изнесува: 9,424 C = 0,212				

Ако ги погледнеме пресметките од дадените одговори за двете групи на прашање, добиената вредност за χ^2 тестот и вредноста на коефициентот на контингенција следи: $\chi^2_{0,05} = 9,424$ (пресметана вредност) $> \chi^2_{0,05} = 5,991$ (таблична вредност), а вредноста на коефициент на контингенција $C = 0,212$.

Од пресметката може да заклучиме дека, пресметаната вредност за χ^2 -тестот изнесува 9,424 која што е поголема од табличната вредност на χ^2 . Со тоа се укажува дека, одговорите кои ги дале менаџерите и вработените по ова прашање не соодејствуваат. Меѓусебната поврзаност помеѓу одговорите на менаџерите и вработените, го покажува коефициентот на контингенција кој има вредност 0,212 која што значи е многу слаба.

Слика 5. Дали менаџерот правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење во деловната банка?
 Picture 5. Whether the manager correctly analyzes and predicts financial difficulties a banking operations in the commercial bank?

Сите анкетирани менаџери (100%) сметаат дека во нивната банка правилно се анализираат и предвидуваат финансиските потешкотии во банкарското работење.

И вработените во најголем процент (91%) сметаат дека нивниот менаџер правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење во деловната банка. Незначителен е процентот на вработени (3%) кои се на мислење дека неправилно се анализираат и предвидуваат финансиските потешкотии во деловната банка каде работат. Интересен е податокот дека 6% од вработените немаат одговор на поставеното прашање.

Анализата на добиените податоци не ја потврди нашата претпоставка дека менаџерот правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење во деловната банка.

Доколку менаџерот правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот, тогаш сам по себе се наметнува заклучокот дека со тоа правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот на кредитобарателот, со што тоа не целосно се потврдува.

Следната, *шеста* наша помошна хипотеза гласеше дека менаџерот правилно ја оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот на кредитобарателот во нивната деловна банка.

Во таа смисла го поставивме прашањето кое се однесуваше на двете групи на испитаници: *Дали Вие како менаџер сметате дека правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот? односно: Дали Вие како вработен сметате дека правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот?.*

Целта на оваа прашање е да се виде дали менаџерот како прв човек во банката смета дека правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќањето на кредитот на кредитобарателот.

Анализата и добиената вредност за χ^2 -тестот на ова и на секое наредно прашање ги прикажуваме табеларно, графички и пресметковно.

Табела 7. Приказ на одговорите на менаџерите и вработените по прашањето, Дали правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот во Вашата деловна банка?

Table 7. Whether the assets and the ability to repay the loan to your commercial bank are properly assessed?

Прашања	Одговори				
		Вработени		Менаџери	
		Вредности	%	Вредности	%
Дали правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот во Вашата деловна банка?	Да	72	89	12	92
	Не	3	4	1	8
	Без одговор	6	7	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
	Пресметаниот χ^2-тест изнесува: 8,383, C = 0,201				

Ако ги погледнеме пресметките од дадените одговори за двете групи на прашање, добиената вредност за χ^2 тестот и вредноста на коефициентот на контингенција следи:

$$\chi^2_{0,05} = 8,383 \text{ (пресметана вредност)} > \chi^2_{0,05} = 5,991 \text{ (таблична вредност)}$$

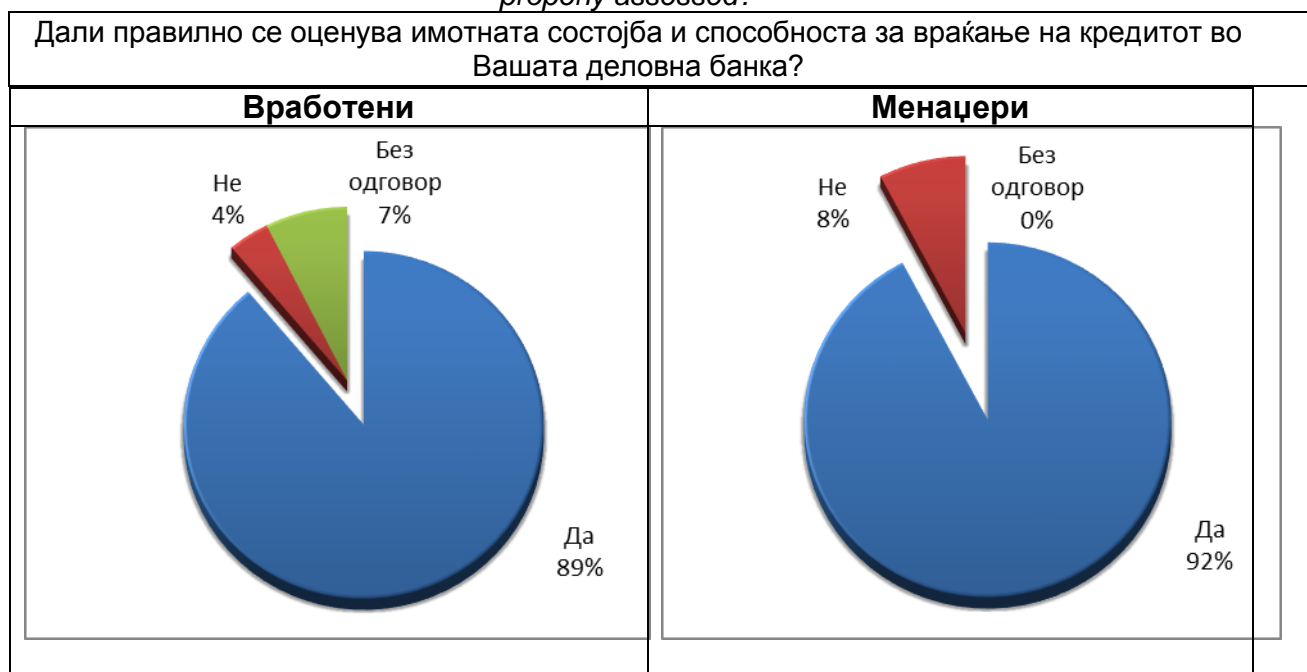
$$C = 0,201$$

Од пресметката може да заклучиме дека, пресметаната вредност за χ^2 -тестот изнесува 8,383 која што е поголема од табличната вредност на χ^2 . Со тоа се укажува дека, одговорите кои ги дале менаџерите и вработените и по ова прашање не соодејствуваат.

Меѓусебната поврзаност помеѓу одговорите на менаџерите и вработените, го покажува коефициентот на контингенција кој има вредност 0,201 којашто е многу слаба.

Слика 6. Дали правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот во Вашата деловна банка?

Picture 6. Whether the assets and the ability to repay the loan to your commercial bank are properly assessed?

И менаџерите (92%) и вработените (89%) во најголем процент се на мислење дека во нивната банка правилно се оценува имотната состојба и способноста на кредитобарателот за враќање на кредитот. Сосема мал процент од вработените (4%), сметаат дека неправилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот, а додека 7% од вработените немаат одговор. Врз основа на табеларниот и графичкиот (сликовитиот) приказ, може да се каже дека и нашата шеста помошна хипотеза не се потврдува целосно, иако има сличности на исказите.

Седмото прашање и за двете групи на испитаници гласеше: *Дали Вие како менаџер сметате дека Вашата банка има изработено стратегија за*

правилно управување и справување со кредитниот ризик ? односно: Дали Вие како вработен сметате дека Вашата банка има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик ?

Целта на оваа прашање е да се виде дали менаџерот како прв човек во банката смета дека банката има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик, па во таа насока ја поставивме хипотезата дека во секоја деловна банка опфатена во истражувањето има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик.

Анализата и добиената вредност за χ^2 -тестот на ова и на секое наредно прашање ги прикажуваме табеларно, графички и пресметковно.

Табела 8. Дали во Вашата деловна банка има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик?

Table 8. Has your bank developed a strategy for proper management and credit risk management?

Прашања	Одговори				
		Вработени		Менаџери	
		Вредности	%	Вредности	%
Дали во Вашата деловна банка има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик?	Да	72	89	13	100
	Не	3	4	0	0
	Без одговор	6	7	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
Пресметаниот χ^2-тест изнесува: 11,640 C = 0,235					

Ако ги погледнеме пресметките од дадените одговори за двете групи на прашање, добиената вредност за χ^2 тестот и вредноста на коефициентот на контингенција следи:

$$\chi^2_{0,05} = 11,640 \text{ (пресметана вредност)} > \chi^2_{0,05} = 5,991 \text{ (таблична вредност)}$$

$$C = 0,235$$

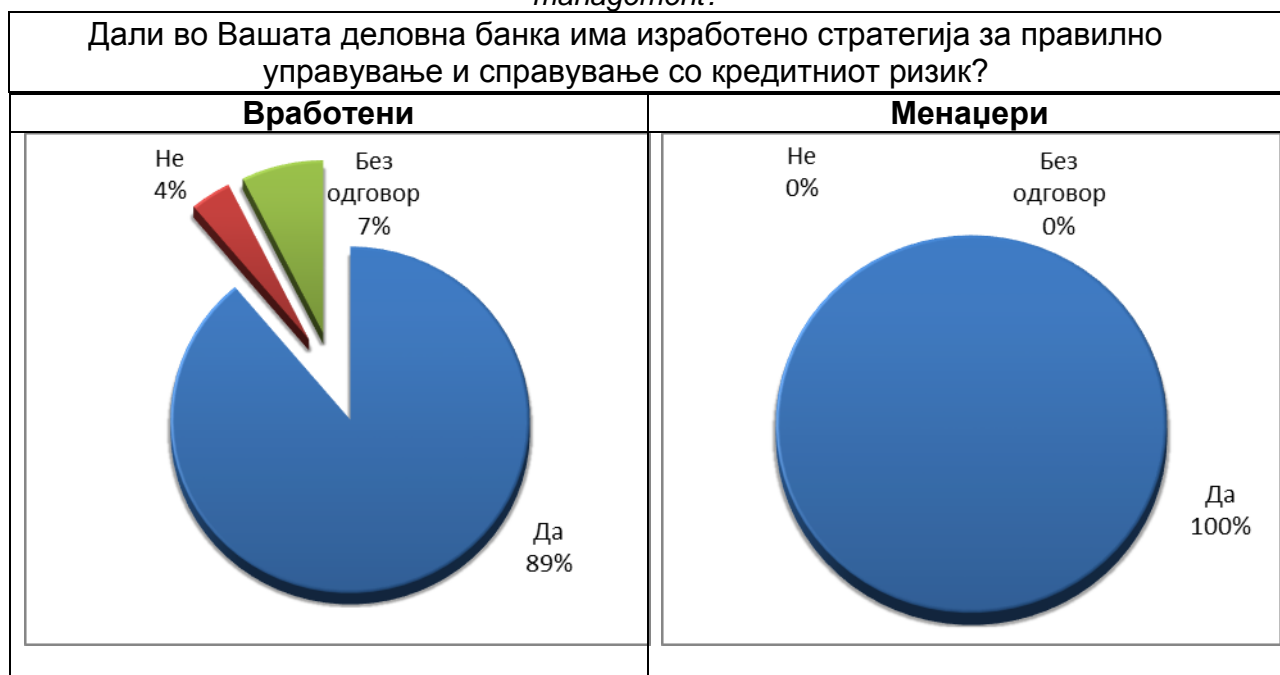
Од пресметката може да заклучиме дека, пресметаната вредност за χ^2 -тестот изнесува 11,640 која што е поголема од табличната вредност на χ^2 . Со

тоа се укажува дека, одговорите кои ги дале менаџерите и вработените по ова прашање не соодејствуваат.

Меѓусебната поврзаност помеѓу одговорите на менаџерите и вработените, го покажува коефициентот на контингенција кој има вредност 0,235 која што значи поврзаноста на одговорите на испитаните групи е многу слаба .

Слика 7. Дали во Вашата деловна банка има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик?

Picture 7. Has your bank developed a strategy for proper management and credit risk management?

И менаџерите (100%) и вработените (89%) во најголем процент сметаат дека нивната банка има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик. Сосема мал е процентот на вработени (4%) кои се на мислење дека нивната банка нема изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик. Од вкупниот број на вработени опфатени во истражувањето, 7% немаат одговор на ова прашање. Врз основа на табеларниот и графичкиот (сликовитиот) приказ, може со сигурност да се констатира дека нашата седма помошна хипотеза не се потврди.

Следното т.е. *осмото* прашање и за двете групи на испитаници гласеше: *Дали Вие како менаџер сметате дека применувате доволно континуирана обука на банкарските службеници за навремено препознавање и правилно*

справување и управување со кредитните ризици? односно: Дали Вие како вработен сметате дека применувате доволно континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици?

Целта на оваа прашање е да се добие слика за мислењата на менаџерите по прашањето за тоа како банката организира и реализира програма за континуирана обука на вработените за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитни ризици.

Анализата и добиената вредност за χ^2 -тестот на ова и на секое наредно прашање ги прикажуваме табеларно, графички и пресметковно.

Табела 9. Дали во Вашата деловна банка се применувате доволно континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици?

Table 9. Do you have sufficient continuous training in your bank for timely recognition and proper handling and management of credit risks?

Прашања	Одговори				
		Вработени		Менаџери	
		Вредности	%	Вредности	%
Дали во Вашата деловна банка се применувате доволно континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици?	Да	57	70	13	100
	Не	12	15	0	0
	Без одговор	12	15	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
Пресметаниот χ^2 -тест изнесува: 35,294 C = 0,387					

Ако ги погледнеме пресметките од дадените одговори за двете групи на прашање, добиената вредност за χ^2 тестот и вредноста на коефициентот на контингенција следи:

$$\chi^2_{0,05} = 35,294 \text{ (пресметана вредност)} > \chi^2_{0,05} = 5,991 \text{ (таблична вредност)}$$

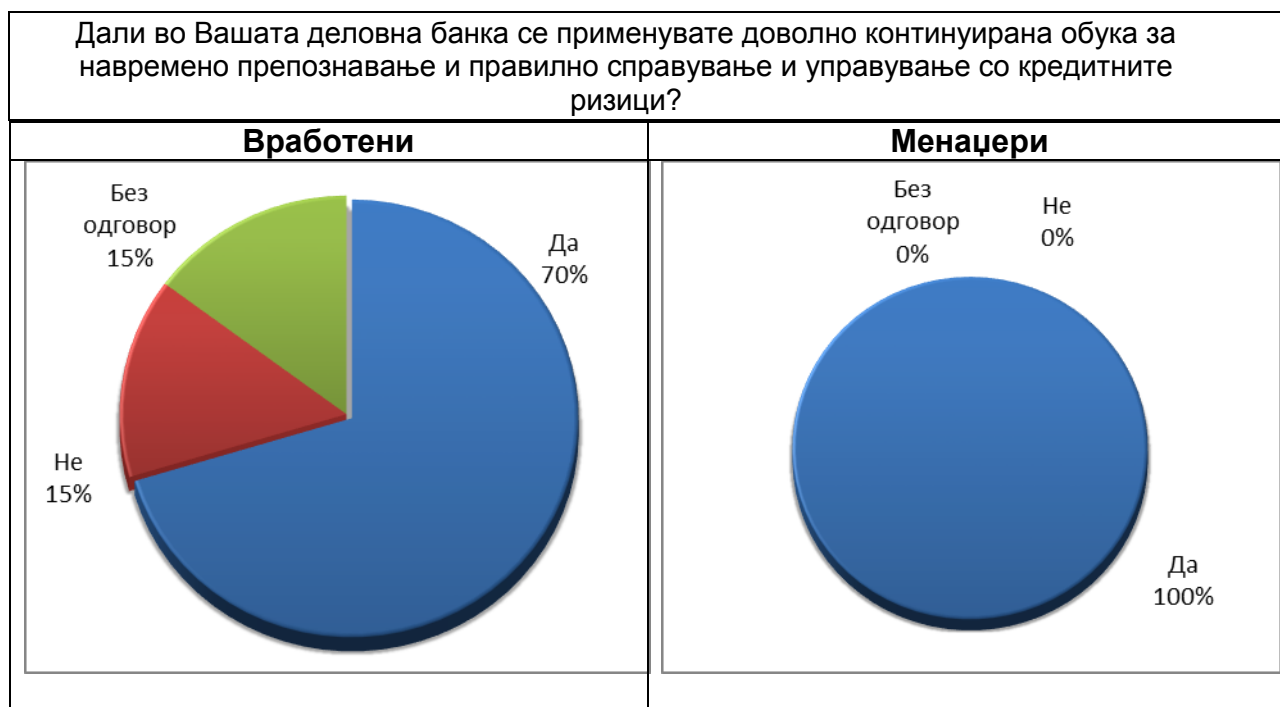
$$C = 0,387$$

Од пресметката може да заклучиме дека, пресметаната вредност за χ^2 -тестот изнесува 35,294 која што е поголема од табличната вредност на χ^2 . Со тоа се укажува дека, одговорите кои ги дале менаџерите и вработените по ова прашање не соодејствуваат.

Меѓусебната поврзаност помеѓу одговорите на менаџерите и вработените, го покажува коефициентот на контингенција кој има вредност 0,387 која што значи е слаба кон умрено слаба.

Слика 8. Дали во Вашата деловна банка се применува доволно континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици?

Picture 8. Do you have sufficient continuous training in your bank for timely recognition and proper handling and management of credit risks?

Податоците претставени табеларно и графички говорат дека најголем процент од анкетираниите менаџери (100%) и анкетираниите вработени (70%) сметаат дека во нивната банка се применува доволно континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици. 15% од вработените сметаат дека во нивната банка не се организира континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици. Во ист процент (15%) се и оние вработени кои немаат одговор на ова прашање.

Врз основа на табеларниот и графички приказ, може со сигурност да се констатира дека нашата осма помошна хипотеза не се потврдува бидејќи истата гласеше, дека секоја деловна банка опфатена во истражувањето организира и реализира програма за континуирана обука на вработените за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитни ризици се потврди.

И на менаџерите и на вработените во деловните банки опфатени во истражувањето го поставивме и деветото прашање: *Дали Вие како менаџер сметате дека имате определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) во Вашата банка за управување со кредитниот ризик односно: Дали Вие како вработен сметате дека во Вашата банка има определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитниот ризик?*

Целта на оваа прашање беше да го испитаеме мислењето на испитаниците за тоа дали во деловната банка имаат определено субјект (управен одбор, одделение и слично) за управување со кредитниот ризик.

Анализата и добиената вредност за χ^2 -тестот на ова и за наредно прашање ги прикажуваме табеларно, графички и пресметковно.

Табела 10. Мислења и ставови на менаџерите и вработените по прашањето: Дали во Вашата деловна банка има определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитниот ризик?

Table 10. Opinions and attitudes of managers and employees on the question: Does your business bank have a specific entity (managing board, department, etc.) for managing with the credit risk? Does your commercial bank have a specific entity (management board, department, etc.) for managing with the credit risk?

Прашања	Одговори				
		Вработени		Менаџери	
		Вредности	%	Вредности	%
Дали во Вашата деловна банка има определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитниот ризик?	Да	75	93	13	100
	Не	1	1	0	0
	Без одговор	5	6	0	0
	Вкупно	81	100	13	100
Пресметаниот χ^2 -тест изнесува: 7,254 C = 0,187					

Ако ги погледнеме пресметките од дадените одговори за двете групи на испитаници, добиената вредност за χ^2 тестот и вредноста на коефициентот на контингенција изнесува:

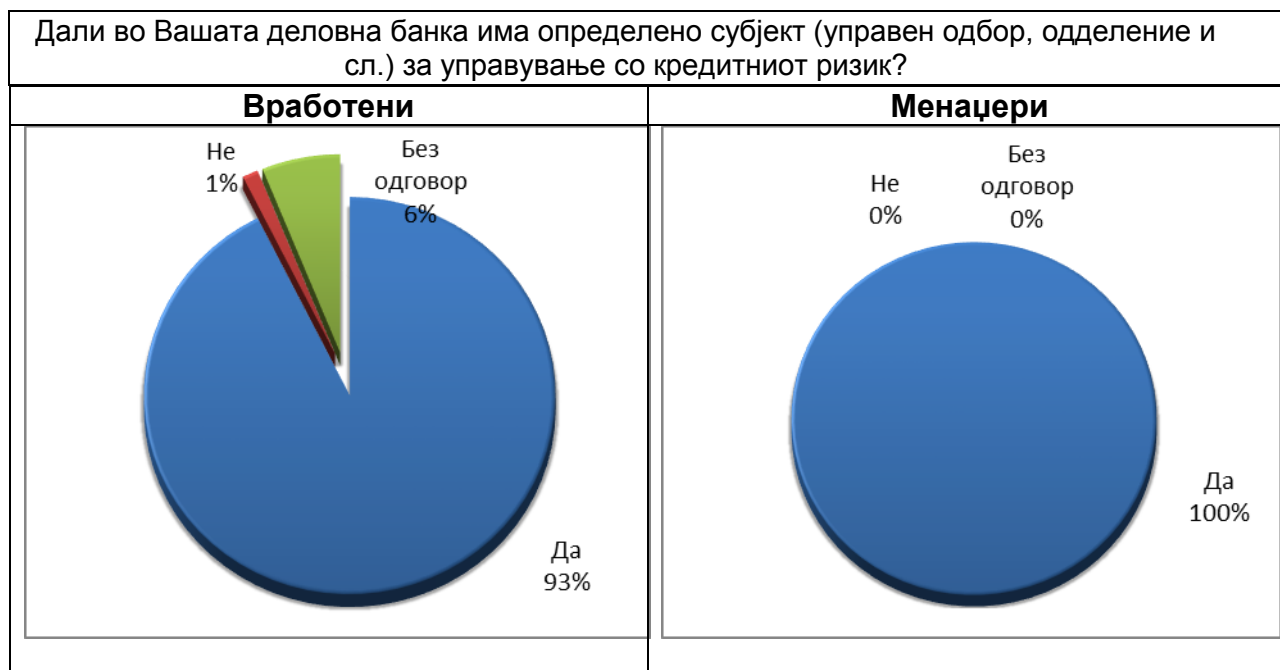
$$\chi^2_{0,05} = 7,254 \text{ (пресметана вредност)} > \chi^2_{0,05} = 5,991 \text{ (таблична вредност)}$$

$$C = 0,187$$

Од пресметката може да заклучиме дека, пресметаната вредност за χ^2 -тестот изнесува 7,254 која што е поголема од табличната вредност на χ^2 . Со тоа се укажува дека, одговорите кои ги дале менаџерите и вработените по ова прашање соодејствуваат. Меѓусебната поврзаност помеѓу одговорите на менаџерите и вработените, го покажува коефициентот на контингенција кој има вредност 0,187 која што значи е многу ниска, односно како и да не постои.

Слика 9. Дали во Вашата деловна банка има определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитниот ризик?

Picture 9. Does your commercial bank have a specific entity (management board, department, e.t.c.) for managing with the credit risk?

Менаџерите во целост (100%) и вработените во најголем процент (93%) опфатени во истражувањето сметаат дека во нивната банка има определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитниот ризик. 6% од вработените немаат одговор, а за 1% од вработените банката нема

определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитен ризик.

Врз основа на табеларниот и графичкиот (сликовитиот) приказ, може со да се констатира дека и деветата помошна хипотеза не може да се рече дека се потврдува, иако пресметаната вредност на χ^2 -тест не е многу висока.

Последната помошна хипотеза во истражувањето се однесува на тоа дека менаџерите во деловните банки правилно менаџираат со вработените, клиентите, активностите и сл. За да ја испитаме го поставивме прашањето: *Дали Вие како менаџер сметате дека правилно менаџирате (раководите) во Вашата банка (со вработените, клиентите, активностите и сл.) односно: Дали Вие како вработен сметате дека менаџерот правилно менаџира (раководи) во Вашата банка (со вработените, клиентите, активностите и сл.)?*

Целта на оваа прашање беше да го испитаме мислењето и на менаџерите и на вработените во деловните банки опфатени во истражувањето за тоа колку менаџерот како прв човек во банката правилно менаџира (раководи) со вработените, клиентите, активностите и сл.

Анализата и добиената вредност за χ^2 -тестот на ова и на секое наредно прашање ги прикажуваме табеларно, графички и пресметковно.

Табела 11. Мислења и ставови на менаџерите и вработените по прашањето Дали менаџерот во Вашата деловна банка правилно менаџира со вработените, клиентите, активностите и сл.?

Table 11. Opinions and attitudes of managers and employees on the issue Does the manager of your business bank properly manage employees, clients, activities, etc.?

Прашања	Одговори				
		Вработени		Менаџери	
		Вредности	%	Вредности	%
Дали менаџерот во Вашата деловна банка правилно менаџира со вработените, клиентите, активностите и сл.?	Да	65	80	12	92
	Не	7	9	0	0
	Без одговор	9	11	1	8
	Вкупно	81	100	13	100
Пресметаниот χ^2 -тест изнесува: 440,805 C = 0,829					

Ако ги погледнеме пресметките од дадените одговори за двете групи на прашање, добиената вредност за χ^2 тестот и вредноста на коефициентот на контингенција следи:

$$\chi^2_{0,05} = 440,805 \text{ (пресметана вредност)} > \chi^2_{0,05} = 5,991 \text{ (таблична вредност)}$$

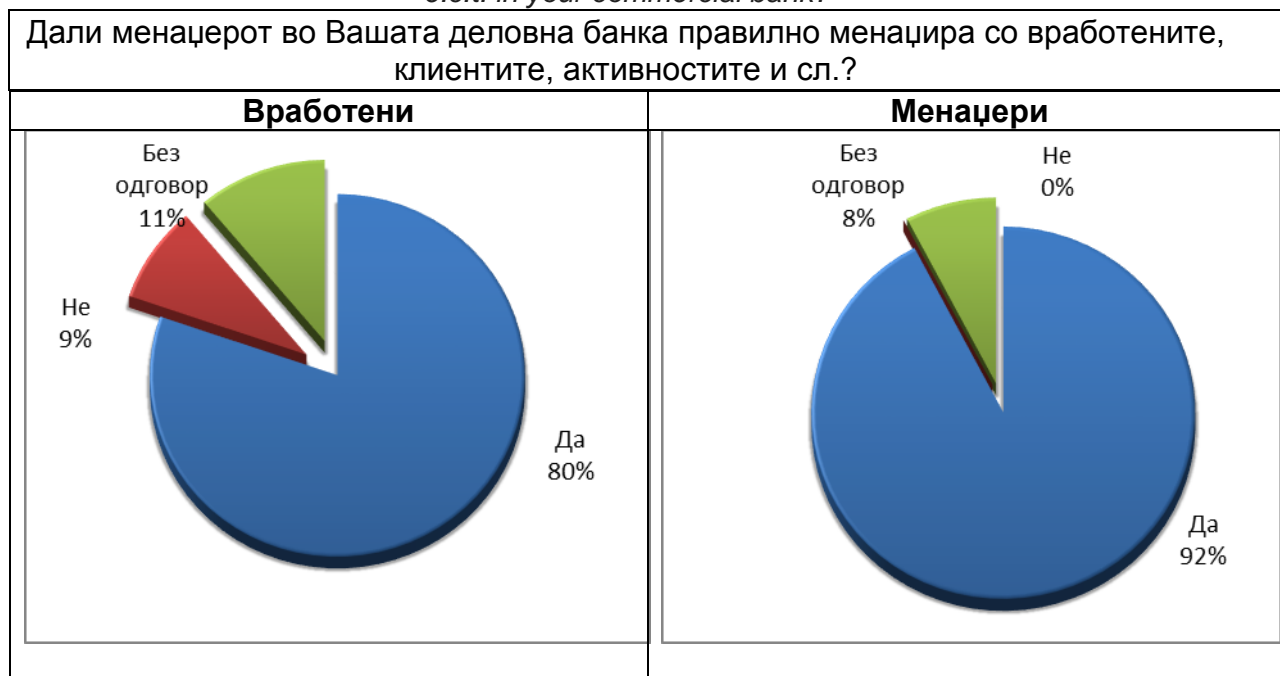
$$C = 0,829$$

Од пресметката може да заклучиме дека пресметаната вредност за χ^2 –тестот изнесува 440,805 којашто е поголема од табличната вредност на χ^2 –тестот. Со тоа се укажува дека одговорите кои ги дале менаџерите и вработените по ова прашање соодејствуваат.

Меѓусебната поврзаност меѓу одговорите на менаџерите и вработените, го покажува коефициентот на контингенција кој има вредност 0,829 којашто значи е висока.

Слика 9. Дали менаџерот во Вашата деловна банка правилно менаџира со вработените, клиентите, активностите и сл. ?

Picture 9. What the manager will correctly manages employees, customers, activities and e.c.t. in your commercial bank?

Додека испитуваните менаџерите (92%) одговориле дека правилно менаџираат со вработените во деловната банка, а додека пак од испитуваните вработени 80% одговориле дека менаџерите правилно менаџираат со

вработените, клиентите, активностите и сл. Само 9% од вработените се на мислење дека менаџерите во деловната банка неправилно менаџираат со вработените, клиентите, активностите и сл. Но не е мал и процентот на вработени 11% кои немаат одговор на прашањето.

Врз основа на табеларниот и графичкиот (сликовитиот) приказ, може со сигурност да се констатира дека и ова десета помошна хипотеза не се потврди.

* * * *

Анализата на податоците добиени во истражувањето и нивната статистичка пресметка упатуваат на следниве заклучни сознанија:

а) Претпоставката дека менаџерите и вработените имаат различни ставови и мислења по прашањето за тоа дека менаџерот добро ги познава сите видови на банкарски ризици се потврди. Имено компаративната анализа говори дека вработените (85%) ценат дека нивните менаџери добро ги познаваат сите видови на банкарски ризици, што е значително помал во однос на процентот на менаџери (100%) кои ценат дека добро ги познаваат сите видови на банкарски ризици.

б) Деловните банки во своето работење се среќаваат со различни банкарски ризици меѓу кои најчести се: кредитниот, оперативниот и каматниот. Анализата на податоците по ова прашање упатува на заклучокот дека менаџерите (69%) и вработените (58%) во најголем процент се на мислење дека најчесто се среќаваат со кредитниот ризик. Во речиси ист процент, (31% од менаџерите и 36% од вработените) се на мислење дека на второ место е оперативниот ризик со кој се среќаваат во банката каде работат. Интересен е податокот во однос на каматниот ризик кој за менаџерите не постои во банката, а кој го утврдиле 6% од вработените опфатени во истражувањето. Ваквите податоци се потврда на претпоставката дека вработените и менаџерите сепак немаат потполно исти ставови и мислења по прашањето за зачестеноста на банкарските ризици.

в) Успешното справување со кредитниот ризик подразбира негово правилно квантитативно мерење. И менаџерите и вработените се на мислење дека во нивната банка се врши правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик. Иако менаџерите во целост (100%), а вработените во 94% сепак

процентот на истомисленици е доста висок. Незначителен е процентот на вработени (2%), кои се на мислење дека менаџерите не вршат правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик. Без одговор на ова прашање се 4% од вработените опфатени во истражувањето. Значи и о оваа прашање испитаните менаџери и вработени немаат потполно исти погледи.

г) Успешното справување со банкарски ризик особено најчестиот, кредитниот подразбира и правилна анализа на факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот од страна на менаџерите и вработените во деловните банки. Податоците добиени од истражувањето упатуваат на заклучокот дека менаџерите и вработените имаат висок степен на согласност во мислењата дека во нивната деловна банка правилно се анализираат факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот. Сепак незначителен е процентот на вработени (7%) кои се на мислење дека неправилно се анализираат факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот. Само 3% од вработените немаат одговор на поставеното прашање. И тука и двете испитувани групи не сметаат дека најправилно се анализираат факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот во нивните деловни банки.

д) Деловната банка заради успешно справување со банкарските ризици треба да врши правилна анализа и предвидување на финансиски потешкотии во банкарското работење. И по ова прашање, податоците упатуваат на мали, но сепак различни мислења на менаџерите и вработените. Имено, сите анкетирани менаџери (100%) сметаат дека во нивната банка правилно се анализираат и предвидуваат финансиските потешкотии во банкарското работење. А вработените во најголем процент (91%) сметаат дека нивниот менаџер правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење на деловната банка. Додека 3% од вработени се на мислење дека неправилно се анализираат и предвидуваат финансиските потешкотии во деловната банка каде работат и 6% од вработените немаат одговор на поставеното прашање.

ѓ) Доколку менаџерот правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот, тогаш сам по себе се наметнува заклучокот дека правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот на кредитобарателот. Од тука една од

нашите помошни хипотези гласеше дека менаџерот правилно ја оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот на кредитобарателот во нивната деловна банка. И овде е евидентна мала не согласност во мислењата на менаџерите и вработените. Така менаџерите (92%) и вработените (89%) се на мислење дека во нивната банка правилно се оценува имотната состојба и способноста на кредитобарателот за враќање на кредитот. При тоа 4% од вработените сметаат дека неправилно се оценува имотната состојба и способноста на кредитобарателот за враќање на кредитот и 7% од вработените немаат одговор.

е) Ефикасното работење на деловната банка во делот на банкарските ризици го иницира прашањето за постоење на стратешки документ на банката за правилно управување и справување со кредитниот ризик. Во таа насока ја поставивме хипотезата дека секоја деловна банка опфатена во истражувањето има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик. И менаџерите (100%) и вработените (89%) во најголем процент сметаат дека нивната банка има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик. 4% на вработени се на мислење дека нивната банка нема изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик, а 7% немаат одговор на ова прашање. Па според пресметките на χ^2 тестот претпоставената помошна хипотеза не се потврди.

ж) Ефективното работење на банката подразбира грижа за човечките ресурси во контекст на континуиран професионален развој преку организирање на континуирани обуки за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици. Истражувањето говори дека најголем процент од анкетираниите менаџери (100%) и анкетираниите вработени (70%) се на мислење дека во нивната банка се применува доволно континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици. 15% од вработените сметаат дека во нивната банка не се организира континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици. Во ист процент (15%) се и оние вработени кои немаат одговор на ова прашање. Со тоа се потврдува нашето мислење, поради недоволната обука, секоја деловна банка мора да организира и реализира програма за континуирана обука на вработените за

навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитни ризици.

з) Покрај, менаџирањето, стратегиите и обуките, за успешно справување и управување со кредитниот ризик деловните банки определуваат субјект, како управен одбор, одделение и слично. Менаџерите во целост (100%) и вработените во најголем процент (93%) опфатени во истражувањето ценат дека во нивната банка има определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитниот ризик. 6% од вработените немаат одговор, а за 1% од вработените банката нема определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитен ризик. Сепак и по оваа прашање има минимални но различни одговори.

с) Ефикасно и ефективно банкарско работење подразбира ефикасен и ефективен менаџер кој успешно ќе раководи со вработените, клиентите и активностите во банката. Речиси идентични се мислењата и на менаџерите (92%) и на вработените (80%) дека менаџерите во деловната банка правилно менаџираат со вработените, клиентите, активностите и сл. Само 9% од вработените се на мислење дека менаџерите во деловната банка неправилно менаџираат со вработените, клиентите, активностите и сл. Но не е мал и процентот на вработени (11%) кои немаат одговор на прашањето.

Врз основа на резултатите од емпириското истражување можеме да заклучиме дека иако сите помошни хипотези беа во прилог на основната хипотеза на истражувањето дека *доколку правилно се управува и навремено се реагира со ризиците во деловните банки, а особено кон најчестиот кредитен ризик, доколку подобро ќе работат банките, а со тоа ќе се овозможи и подигнување на нивниот рејтинг и конкурентност*, сепак истите не беа во целост исполнети.

Евидентно е дека мислењата и ставовите на менаџерите и вработените во деловните банки опфатени во истражувањето не се идентични во целост. Претпоставуваме дека причините се од различна природа како: недоволна информираност поради кратко работно искуство, типот на работни задолженија и распределбата на работни места, недоволна заинтересираност на вработените.

Можеби постојат и други причини, но тие не беа предмет на ова истражување за што емпириски не се потврдени. Ваквата состојба иницира

нови истражувања за потребите и организирање на континуирана обука и професионален развој на менаџерите и на вработените што ќе придонесе за зголемување на рејтингот на банката, а со тоа и зголемување на ефективностa и ефикасноста во работењето.

Петти дел – Менаџирање со кредитниот ризик

5. Управување со кредитниот ризик

Управувањето со ризиците во банкарското работење го опфаќа идентификувањето, мерење и проценка на ризикот сè со цел да се минимизираат неговите негативни ефекти врз финансискиот резултат и капиталот на банката. Банката е должна да формира посебна организациона единица во чиј делокруг е управувањето со ризиците. Исто така, таа е должна со своите акти да ги пропише процедурите за идентификување, мерење и проценка на ризикот, како и управување со ризиците.

Една од главните активности на финансиските институции како што се банките, осигурителните друштва, пензиските фондови и финансиските компании е одобрување на кредити. За да се оствари заработка тие мораат успешно да пласираат кредити кои во потполност ќе бидат отплатени (постигнувајќи низок кредитен ризик). Поимот на негативната селекција и моралниот хазард даваат рамка за разбирање на принципите кои менаџерите на финансиските институции мораат да ги следат со цел да се намали кредитниот ризик.

5.1. Негативната селекција и моралниот хазард

Постоењето на финансиски трошоци на финансиските пазари објаснува зошто финансиските посредници играат толку важна улога на финансиските пазари. За подобро да ја разбереме финансиската структура, мора да се свртиме кон улогата на информациите на тие пазари⁵².

Присуството на финансиските пазари е важно при асиметрични информации кога едната страна нема конкретно познавање за другата страна вклучена во трансакциите па не може да донесе правилна одлука. На пример,

⁵² Gertler, M., Financial Structure and Aggregate Economic Activity: An Overview во *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 20, No. 3, Part 2: *Recent Developments in Macroeconomics*. (Aug., 1988), pp. 559-588. Stable URL: <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-2879%28198808%2920%3A3%3C559%3AFSAAEA%3E2.0.CO%3B2-5>. *Journal of Money, Credit and Banking* is currently published by Ohio State University Press достапно на <http://www.nvieg.net/teaching/master/gertler.pdf> прочитано на 07.03.2017.

менаџерите на корпорациите знаат подобро од акционерите како да ја вршат работата и дали тоа е законски. Постоенето на асиметрични информации доведува до проблеми на негативна селекција и морален хазард.

Негативната селекција е проблем поврзан со асиметричните информации кои се појавуваат пред настанувањето на трансакцијата. Потенцијално високоризичните кредитобаратели најактивно бараат кредити. На пример, големите хазардери или вистински криминалци често пати сакаат да земат кредит токму затоа што знаат дека нема да го вратат. Бидејќи негативната селекција ја зголемува можноста за давање на заем со голем кредитен ризик, кредиторите можат да одлучат да не дадат кредит на никој, иако на пазарот има и неризични кредитобаратели.

Морален хазард настанува по настанувањето на трансакцијата, кредитодавателот се вклучува во ризик дека кредитобарателот со одобриениот кредит ќе преземе работи кои не се прифатливи од негова гледна точка, со оглед на намалувањето на можноста за враќање на кредитот.

Кога кредитопримателот го земе кредитот може да се впушти во голем ризик (кој може да му донесе голем принос, но исто така и голема можност за банкрот) затоа што се игра со туѓи пари. Бидејќи моралниот хазард ја намалува можноста за враќање на кредитот, кредитодавателите можат да одлучат да не даваат кредити. Негативната селекција претставува проблем на пазарните кредити бидејќи ризичните клиенти (оние за кои постои најголема веројатност дека нема да ги отплатат своите обврски) воедно се оние кои најчесто бараат кредити. Со други зборови, кредитите за кои постои најголема веројатност дека нема да имаат добар исход истовремено се и кредити за кои постои најголема веројатност дека ќе бидат одобрени. Корисниците на кредитот кои сакаат да вложат во многу ризични инвестициони проекти можат многу да заработат ако нивните проекти успеат. Затоа и на нив најмногу им одговара да добијат кредит. Меѓутоа, сосема е јасно дека тие истовремено се најнепосакувани клиенти заради големата веројатност од неможност за отплаќање на истиот.

Како негативната селекција влијае на финансиската структура-проблем „мачка во вреќа“?⁵³ Како посебен пример на негативна селекција и нејзиното влијание на ефикасното функционирање на пазарот истакнато е и во познатата

⁵³ Mishkin, S. F., Eakins, G. S., *Financijska tržišta i institucije*, Mate, Zagreb 2005, стр. 377.

статија на George Akerlof, добитник на Нобелова награда. Познат е под името „проблемот мачка во вреќа“ затоа што е сличен проблемот со лошите автомобили на пазарот на половни автомобили⁵⁴.

Потенцијалните купувачи на половни автомобили најчесто не можат да го оценат нивниот квалитет, затоа цената која купувачот ја плаќа мора да го одразува просечниот квалитет на автомобилот на пазарот, некаде помеѓу ниската вредност на карантија и високата вредност на добар автомобил. Сопственикот на половниот автомобил од друга страна многу добро знае дали автомобилот што го продава е карантија (скоро дотраена) или се работи за добар автомобил. Ако е лош автомобилот сопственикот е среќен што ќе го продаде по цена која купецот е спремен да ја плати, некаде помеѓу вредноста на карантија и добар автомобил, но во секој случај ја надминува вредноста на карантија. Меѓутоа, ако автомобилот е квалитетен сопственикот знае дека цената која купецот е спремен да ја плати е потценета. Затоа, сопственикот можеби нема да сака да го продаде. Резултатот на таа негативна селекција е дека многу малку добри половни автомобили се донесуваат на пазарот. На пазарот на половни автомобили многу мала е купопродажбата затоа што просечниот квалитет на половните автомобили достапен на пазарот е мал, и затоа многу малку луѓе сакаат да купат карантии. Затоа пазарот на половни автомобили во светот многу лошо функционира.

Моралниот хазард претставува проблем бидејќи корисниците на кредитот можат да бидат поттикнати на активности кои не им се прифатливи на кредиторите. Во таквите ситуации очигледно е дека кредиторот ќе биде изложен на потенцијално неплаќање од страна на должникот. Еднаш кога корисникот на кредитот ќе го добие кредитот, постои голема веројатност дека ќе го вложи во високоризичен инвестиционен проект. Изложеноста на висок ризик со самото тоа ја намалува веројатноста дека кредитот ќе биде отплатен. Настојувањето на финансиските институции да пронајдат решение за наведените проблеми е преку принципите за управување со кредитниот ризик: проверка и набљудување, негување на долготрајни односи со клиентот,

⁵⁴ Akerlof G. G, *The Market of Lemons: Uncertainty and the Market Mechanism*, *Quarterly Journal of Economics* 84 1970., 488-500, достапно на [https://www.sas.upenn.edu/~hfang/teaching/social_insurance/readings/fudan_hsbcc/Akerlof70\(2.1\).pdf](https://www.sas.upenn.edu/~hfang/teaching/social_insurance/readings/fudan_hsbcc/Akerlof70(2.1).pdf) прочитано на 13.02.2017.

рамковни кредити, инструменти за осигурување, компензациско салдо и рационализирање на кредитот.

5.1.1. Проверка на клиентите и нивно следење

Асиметричните информации се присутни на кредитните пазари бидејќи кредиторите располагаат со помал број на информации за приликите за вложување и активностите на барателите на кредит од самите баратели. Тоа доведува до две активности на финансиските институции насочени кон добивање на информации, а тоа се проверка и следење⁵⁵.

Проверка: Негативната селекција на пазарот на кредити бара од финансиските институции да ги одвојат лошите кредити од добрите за да остварат заработка. За да биде успешна проверката, финансиските институции мораат од потенцијалните кредитобаратели да соберат веродостојни информации. Деталната проверка и собирањето на информациите се важен принцип во управувањето со кредитниот ризик.

Ако побарате од банка или финансиска компанија потрошувачки кредит за купување на автомобил или хипотекарен кредит за купување на кука најпрво ќе морате да пополните обрасци кои содржат голем број на информации за вашата финансиска состојба. Прашањата се однесуваат на вашата плата, состојбата на сметката во банката и податоци за друг имот кој го поседувате (како што се автомобили, полиси за осигурување, мебел), можни други кредити, вашата кредитна историја, кредитни картици, отворени кориснички сметки во продавниците, години на работен стаж, како и на тоа кој Ви бил претходен работодавател. Можеби ќе морате да одговорите и на некои лични прашања како што се возраст, брачна состојба, број на деца. Банката или финансиската институција ги користи добиените информации за да ја процени големината на кредитниот ризик кој го претставувате. Го преметува Вашиот резултат кој претставува статистичка мерка добиена од Вашите одговори, а со кој се предвидува постоењето на веројатноста дали ќе имате проблеми со

⁵⁵ Gertler, M. Financial Structure and Aggregate Economic Activity: An Overview во *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 20, No. 3, Part 2: *Recent Developments in Macroeconomics*. (Aug., 1988), pp. 559-588. Stable URL: <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-2879%28198808%2920%3A3%3C559%3AFSAAEA%3E2.0.CO%3B2-5>. *Journal of Money, Credit and Banking* is currently published by Ohio State University Press достапно на <http://www.nvieg.net/teaching/master/gertler.pdf> прочитано на 07.03.2017.

отплаќањето на кредитот. Одлуката за кредитниот ризик која ја донесувате не може да биде потполно точна, па банките и другите финансиски институции мора да донесуваат одлуки и на база на личен суд. Кредитниот референт може да се информира и кај вашиот работодавач или да се обрати кај некои други извори наведени од ваша страна во барањето за кредит. Референтот може да донесе одлука врз база на вашиот настап или изглед.

Процесот на проверка и прибирање на информации е сличен и во случајот кога финансиските институции одобруваат кредит на некоја фирма. Кредитниот референт ги прибира податоците за добивката или загубата на поединечни фирми, нејзината актива и пасива, а ја преценува и успешноста во понатамошното работење. Тој поставува прашања за нејзините идни планови, намената на средствата добиени од кредитот, како и за конкуренцијата во таа индустриска гранка. Тој може и да ја посети фирмата за да дојде до информации од прва рака за нејзиното работење. Значи без оглед дали се работи за кредити за поединци или фирми, финансиските институции мора да бидат љубопитни.

Една од карактеристиките на кредитирањето од страна на финансиските институции која може да не зачуди е дека најчесто се специјализираат за кредитирање на локални фирми или фирми од одредени индустриски гранки. Од една страна таквиот однос е чуден бидејќи тоа значи дека финансиската институција не го диверзифицирала своето кредитно портфолио па така се изложува на поголем ризик. Од друга страна таквата специјализација е потполно разумна. Имено, знаеме дека проблемот на негативна селекција бара од финансиските институции препознавање на кредитниот ризик. На нив им е полесно да соберат информации за локалните фирми и така да ја проценат нивната кредитна способност, отколку да ги соберат истите информации за фирми кои не се наоѓаат во нивна непосредна близина. Исто така за специјализацијата за кредитирање на фирми од одделни индустриски гранки, финансиската институција располага со поголемо знаење за одделни индустриски гранки па затоа е во можност подобро да предвиди дали на фирмата на која има намера да и даде пари ќе биде во состојба навремено да го враќа својот долг.

Следење: по добивањето на кредит, клиентот може да преземе ризични активности кои ја намалуваат веројатноста за отплата на долгот. За да го

намали овој морален хазард, директорите на финансиските институции потребно е да се придржуваат на принципите за управување со кредитниот ризик како што се вклучување на посебни пишани одредби во договорите за кредит кои ги спречуваат клиентите да учествуваат во ризични активности. Се следат активностите на клиентот за да се провери дали ги почитува споменатите одредби. Тие присилно се спроведуваат доколку се утврди дека клиентот не ги почитува. Така, финансиските институции можат да бидат сигурни дека нивните клиенти нема да преземат ризик на своја рака за сметка на финансиските институции од кои го добиле кредитот. Потребата за проверка на финансиските институции и следење на клиентите се објаснува зашто успешните финансиски институции трошат толку пари на активности поврзани за ревизија и прибирање на информации.

5.1.2. Долготрајна врска со клиентот

Дополнителен начин со кој финансиските институции можат да дојдат до информации за клиентите е воспоставување на долготрајна врска со нив, што претставува уште еден важен принцип на управувањето со кредитниот ризик. Ако клиентот кој поднел барање за кредит има тековна или штедна сметка во истата финансиска институција во која го поднел барањето, кредитниот референт може да ги провери активностите на тие сметки во минатото и да дојде до голем број на информации за клиентот. Состојбата на тековната и штедна сметка покажува колку е ликвиден потенцијалниот кредитобарател како и периодот во годините во кои клиентот има големи потреби за готовина. Ако клиентот веќе позајмувал средства во истата финансиска институција таа има податоци колку редовно ги плаќал ратите на својот кредит. Така долготрајните врски со клиентот ги намалуваат трошоците за прибирање на информации и го олеснуваат процесот за откривање на кредитниот ризик.

Одржувањето на долготрајните врски со клиентот носат уште погодности. Имено, ниту еден директор на финансиска институција не може да ги земе во предвид сите можности дали во договорот за кредит се вградени ограничувачки одредби. Секогаш ќе постојат ризични активности со кои се занимава клиентот и од кои кредиторот не се обезбедил. Меѓутоа, што ако самиот клиент сака да одржи долготрајна врска со финансиската институција за да го олесни пристапот до кредити со помала каматна стапка во иднина?

Поттикнуваат да избегнуваат ризични активности кои би можеле да ја вознемират неговата финансиска институција дури и ако истите не се категорично наведени во договорот за кредит. Ако на кредиторот не му се допаѓа што работи клиентот, па и ако тој не ги нарушува било кои од одредбите во договорот, директорот има моќ да го одврати клиентот од таквиот однос под закана дека во иднина ќе му бидат одбиени новите барања. На овој начин долготрајните врски со клиентот овозможуваат решавање на неочекувани случајеви на морален хазард.

Долготрајните врски со клиентите им носат многу предности и на самите клиенти. Фирмите кои негуваат долготрајни врски со некоја финансиска институција полесно ќе дојдат до кредит со ниска каматна стапка бидејќи финансиската институција може полесно да го утврди ризикот кој го носи потенцијалниот кредитобарател.

5.1.3. Рамковни кредити

Банките имаат посебно средство за институционализација на долготрајните врски со клиентот кое се нарекува кредитна обврска или рамковен кредит. Рамката претставува обврска на банката во текот на одреден период да одобри кредит на фирмата до одреден износ и по утврдена каматна стапка или што е најчест случај, постапка која е врзана за некоја пазарна каматна стапка. Голем број на комерцијални и индустриски кредити на банките се одобруваат во рамките на договорот за кредитни обврски. Предноста на фирмите е во тоа што имаат на располагање можност за добивање на кредит кој им е потребен. Предноста за банките е што договорената кредитна обврска го унапредува долготрајниот однос со клиентот. Притоа, одредбите од договорот за кредитната рамка им налагаат на фирмите на банките постојано да им доставуваат информации за сметката за добивка и загуба, состојбата на активата и пасивата, деловните активности итн. Договорот за кредитната рамка е силна метода за намалување на трошоците кои банките ги имаат при проверка и прибирање на информации за фирмите.

5.1.4. Инструменти за осигурување

Инструментите за осигурување на кредитот претставуваат важна алатка при управувањето со кредитниот ризик. Кредитите кај кои постојат инструменти за осигурување често се нарекуваат осигурени кредити.

Инструментите за осигурување кои го претставуваат имотот ветен на кредиторот како компензација доколку клиентот не го врати својот кредит, ги намалува последиците од негативна селекција бидејќи ја намалува и загубата на кредиторот⁵⁶.

Ако клиентот не го отплатува кредитот за кој постои инструмент на осигурување (обезбедување), кредиторот може да го продаде инструментот за осигурување и добиените средства да ги искористи за покривање на изгубените средства. Инструментите за обезбедување така нудат важна заштита на финансиските институции кои одобруваат кредити па тоа е причина зошто честопати се составен дел на кредитот.

5.1.5. Компензациско салдо

Една од посебните форми на осигурување при одобрување на комерцијални кредити е компензациското салдо. Фирмата на која е одобрен кредит мора во секое време да има одреден износ на својата тековна сметка. На пр. од фирмата на која е одобрен кредит во износ од десет милиони евра може да бара на својата жиро сметка да има компензациско салдо во износ од најмалку еден милион евра. Ако клиентот не го враќа кредитот, банката може да му го земе депозитот за да надомести барем дел од загубата остварена врз основа на спорниот кредит. На тој начин се зголемува веројатноста дека клиентот уредно ќе го отплати својот кредит.

Компензациското салдо им помага на банките да ги контролираат клиентите и така да го намалат моралниот хазард. Со барањето клиентот да користи жиро сметка во банката, ѝ овозможува на банката да може да ги следи

⁵⁶ Akerlof, A. G. The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism, во *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 84, No. 3. (Aug., 1970), стр. 488-500. достапно на [https://www.sas.upenn.edu/~hfang/teaching/socialinsurance/readings/fudan_hsbcc/Akerlof_70\(2.1\).pdf](https://www.sas.upenn.edu/~hfang/teaching/socialinsurance/readings/fudan_hsbcc/Akerlof_70(2.1).pdf) прочитано на 13.02.2017.

исплатите на фирмата и така да дознае голем број на информации за финансиската состојба на клиентот на кој му одобрила кредит⁵⁷.

На пример, долготрајното намалување на состојбата на сметката на клиентот може да не упати на тоа дека клиентот учествува во ризични активности. Промената на добавувачот значи дека почнал да се занимава со нов вид на работа. Секоја значајна промена на платните навики на клиентот кај банката може да биде знак дека некои работи мора детално да се проверат. Компензациското салдо го намалува квалитетното следење на клиентот претставувајќи и значаен алат при управување со кредитниот ризик.

5.1.6. Кредитно рационализирање

Уште еден начин за успешно решавање на проблемот на негативна селекција и морален hazard е кредитното рационализирање. Имено, кредиторите одбиваат да одобрат кредит дури и кога клиентите се подготвени да ја платат бараната, дури и поголемата каматна стапка. Кредитното рационализирање има два облика. Првиот се појавува кога финансиската институција одбие да му одобри кредит на клиентот во било кој износ па дури ако и клиентот е подготвен да плати поголема каматна стапка. Вториот се појавува кога финансиската институција е спремна да одобри кредит, но го ограничува износот на кредит на помал износ од оној кој го барал клиентот⁵⁸.

Поединци и фирми со најризични вложувачки проекти воедно се и клиенти кои се подготвени да платат и поголеми каматни стапки. Ако клиентот учествува во високо ризични инвестиции и успее, може да стане многу богат. Меѓутоа, финансиските институции не сакаат да одобруваат такви кредити затоа што инвестициониот ризик е многу висок. Најверојатно клиентот нема да

⁵⁷ Gertler M., *Financial structure and Aggregate Economic Activity: An Overview*, *Journal of Money, Credit and Banking* 1988., 399-423 Gertler, M. Financial Structure and Aggregate Economic Activity: An Overview во *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 20, No. 3, Part 2: *Recent Developments in Macroeconomics*. (1988), pp. 559-588. Stable URL: <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-2879%28198808%2920%3A3%3C559%3AFSAAEA%3E2.0.CO%3B2-5> достапно на <http://www.nvieg.net/teaching/master/gertler.pdf> прочитано на 07.03.2017.

⁵⁸ Gertler, M. Financial Structure and Aggregate Economic Activity: An Overview во *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 20, No. 3, Part 2: *Recent Developments in Macroeconomics*. (Aug., 1988), pp. 559-588. Stable URL: <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-2879%28198808%2920%3A3%3C559%3AFSAAEA%3E2.0.CO%3B2-5> достапно на <http://www.Nvieg.net/teaching/master/gertler.pdf> прочитано на 07.03.2017.

успее во својот проект па и затоа нема да може да ги врати парите. Наплатата на високите каматни стапки само ќе го влоши проблемот на негативна селекција, односно ќе ја зголеми веројатноста финансиската институција да му позајми пари на ризичниот клиент. Од тие причини финансиската институција не сака да одобрува кредити по високи каматни стапки. Наместо тоа учествува во првиот облик на кредитно рационализирање и ги одбива кредитите.

Финансиските институции користат и други облици на кредитно рационализирање за да се заштитат од моралниот хазард: на клиентите им одобруваат кредити, но не во износите во кои тие ги сакаат. Таквото кредитно рационализирање е потребно бидејќи колку поголем е кредитот толку е поголема користа од моралниот хазард.

Со оглед на тоа дека клиентите ги отплаќаат кредитите кога износите се мали, финансиските институции ги рационализираат кредитите, нудејќи им на клиентите помали кредити од бараните.

5.2. Функции на управување на кредитниот ризик и кредитно работење

Денешната пракса на сите големи банки е функцијата на управување со кредитниот ризик да ја одвојат од секојдневните работи поврзани за односот со клиентите и кредитните работи.

Одговорноста на функцијата на управување со кредитниот ризик го подразбира управувањето со портфолиото на различни пласмани, со цел формирање и одржување на стабилно и профитабилно портфолио на ризични пласмани⁵⁹.

Одделенијата за кредитни работи или работи поврзани со комерцијалното банкарство се одговорни за односот на банките со поединечните корисници на кредит.

Оваа поделба на одговорностите обезбедува неопходна „контрола и рамнотежа“ што на банките им овозможува да формираат одржливо стабилно и профитабилно портфолио на ризични пласмани кои се во состојба да им се спротистават на неповолните циклични движења во економското опкружување.

⁵⁹ Gertler, M. Financial Structure and Aggregate Economic Activity: An Overview во *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 20, No. 3, Part 2: *Recent Developments in Macroeconomics*. (Aug., 1988), pp. 559-588. Stable URL: <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-2879%28198808%2920%3A3%3C559%3AFSAAEA%3E2.0.CO%3B2-5>. достапно на <http://www.nvieg.net/teaching/master/gertler.pdf> прочитано на 07.03.2017.

Начинот на кој се остварува оваа контрола и рамнотежа, како и одговорноста на нивото на секоја од овие функции, детално се опишани во наредните страници.

5.2.1. Одбор за управување со кредитниот ризик

Сите банки треба да формираат Одбор за управување со кредитниот ризик т.е. Кредитен одбор. Овој одбор е тело кое донесува одлуки и претставува составен дел на високото раководство на банката. Неговата функција е да одржува и развива стабилно и профитабилно портфолио на кредитите и ризичните пласмани. Со оглед на оваа значајна функција, членовите треба да ги именува Управниот одбор на банката. Кредитниот одбор треба да поднесува извештај на Управниот одбор.

Со одборот треба да претседава генералниот директор на банката, а потребно е да има уште најмалку четири члена вклучувајќи ги директорите на Одделението за управување со кредитниот ризик, високите раководители на Одделенијата за кредитни работи, како и директорот на одделенијата за управување со средствата и пласманите чијашто задача е да обезбеди финансирање на кредитните активности на банката.

Високиот раководител од Одделението за управување со кредитниот ризик треба да биде именуван за секретар на одборот со задачите кои опфаќаат: подготовка на дневниот ред за состаноците, навремено доставување на материјалите пред одржување на состаноците со што на членовите им се овозможува да ги согледаат прашањата за кои ќе се расправа како и водење записник за состанокот во кој е вклучена расправата и усвоените одлуки.

Одговорноста на одборот опфаќа:

- Усвојување на политики и процедури за управување со кредитниот ризик, во пишан облик, вклучително и нивните измени и дополнувања со цел за ажурирање,
- Именување на раководители на Одделенијата за управување со кредитниот ризик и Одделенијата за кредитни работи,
- Утврдување на постапка за одобрување на кредити и одредување на лимит за одобрување на кредити на одредени поединци во

Одделението за управување со кредитниот ризик и Одделението за кредитни работи,

- Усвојување на лимитот и односите на секторот по дејности и географски сектори во рамките на кредитното портфолио со што се обезбедува соодветна диверзификација,
- Усвојување на нивото на кредитното експонирање во однос на поединечни корисници на кредитот,
- Усвојување на корективни стратегии со цел решавање и наплата на проблематични кредити,
- Усвојување на програма за контрола на кредитното работење, прием на извештаи за контролите на кредитното работење, одлуки за неопходни корективни мерки,
- Усвојување на стандардни кредитни документации, како и стандардни форми и образци кои ќе се користат на ниво на функција на кредитното работење на банката,
- Утврдување и усвојување на буџетот за програма и обука на вработените во Одделенијата за управување на кредитниот ризик и кредитните работи.

Одделението за управување со кредитниот ризик е одговорно за препораките дадени на одборот и спроведување на донесените одлуки.

5.2.2. Одделение за управување со кредитниот ризик

Одделението за управување со кредитниот ризик, односно кредитното одделение носи вкупна одговорност за формулирање на предлогот на Кредитниот одбор и спроведување на одлуката на Кредитниот одбор. На тој начин банката одржува соодветна култура на кредитно работење. Кредитното одделение конкретно е одговорно за⁶⁰:

⁶⁰ Gertler, M. Financial Structure and Aggregate Economic Activity: An Overview во *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 20, No. 3, Part 2: *Recent Developments in Macroeconomics*. (Aug., 1988), pp. 559-588. Stable URL: <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-2879%20198808%292%3A3%3C559%3AFSAAEA%3E2.0.CO%3B2-5>. достапно на <http://www.nviegj.net/teaching/master/gertler.pdf> прочитано на 07.03.2017.

- Формулирање на кредитната политика и процедура која ја поднесува на усвојување на Кредитниот одбор, при што се води сметка редовно да се ажурираат и ускладуваат со работењето на банката,
- Постапување во склад со методологијата на класификација на кредитот кој ги пропишува Централната Банка и води сметка за тоа да се класифицираат по прописи, да се спроведуваат и почитуваат,
- Ефикасно функционирање на постапките за одобрување на кредит и препораките на Кредитниот одбор во смисла на утврдување на лимитот за одобрување на кредит за одредени поединци во Кредитното одделение и одделението за кредитни работи,
- Право на втор потпис на препораките и одобренијата на новите предложени кредити и редовна анализа на постојните кредити,
- Право на втор потпис на препораките и согласности за корективна стратегија со цел решавање и наплата на проблематичните кредити,
- Формулирање и спроведување на програмата за контрола на кредитното работење, препораки и одобренија за преземање на неопходни корективни мерки,
- Нацрт на стандардот на кредитната документација, според адекватни случаи кој се поднесува на усвојување на Кредитниот одбор, за понатамошно користење во банката, нацрт на стандардни обрасци и форми, постојано ажурирање на сите стандардизирани документи, обрасци и форми со цел ускладување со промената на условите,
- Формулирање и спроведување на програмата на обука во областа на кредитното работење на ниво на банката.

Заради поедноставна комуникација и брзо донесување на одлука и без долготрајни бирократски процедури се предлага т.н. линиска организациона структура на Одделенијата за управување со кредитниот ризик. Директорот на одделението за управување со кредитниот ризик треба да биде член на тимот од високите раководители на банката. Директорот треба да биде личност со висок профил способен за ефикасна комуникација на сите нивоа, како и да поседува темелно знаење за кредитното работење и извршување на кредитните работи на пазарот. Вработените во Одделението треба да бидат квалитетни и искусни луѓе кои стекнале практично искуство во Одделенијата за

кредитни работи. Со оглед на значењето на функцијата управување со кредитниот ризик на ниво на банка, како и значењето за практичната обука на работното место на сите нивоа, во работењето на Одделението треба активно да се вклучат и приправници во рамките на стручното усовршување.

5.2.3. Одделенија за комерцијално банкарство/кредитно работење

Функцијата на одделенијата за кредитни работи или работи на комерцијалното банкарство подразбира управување во областа на односите со клиентите на банката, вклучително утврдување на листа на постојани и потенцијални клиенти. Во зависност од големината и нивото на развојот на банката, оваа функција може да се реализира во едно одделение или во неколку одделенија, како и во дирекција, како и на ниво на филијала. Кога банката во својот развој достигне ниво на кое бара формирање на повеќе од едно одделение кои ја обавуваат оваа функција, поделбата на одговорностите треба да се изврши врз основа на:

- Географска територија кога одделенијата се формираат во филијали или локални дирекции, како и во главната дирекција,
- Една или повеќе дејности со кои се занимава клиентот на пр. посебни одделенија за производни, односно, земјоделски дејности.

Во овој случај исто така се предлага линиска организациона структура заради едноставна комуникација и брзо донесување на одлука без долготрајни бирократски процедури. Директорот на одделенијата треба да биде член на тимот на високите раководители на банката. Младите референти треба да бидат приправници кои се спремни да учат и кои кога ќе стекнат поголемо искуство, ќе бидат способни за раководни функции кога ќе се јави прилика за тоа. Вработените во банката, кои се одговорни за нејзиното кредитно експонирање, треба многу добро да ги познаваат клиентите и нивното работење, како и да изградат меѓусебна доверба со клиентот. Ова и овозможува на банката да заземе подобра позиција во однос на конкурентските банки, како и побрзо да ја препознае ситуацијата во која клиентот почнува да се соочува со проблемите.

Банката го постигнува максимумот во познавањето на клиентите на тој начин што поставува референти кои се задолжени за секој значаен однос со

клиентот и секој однос на банката за кредитното работење. Референтот на клиентот е централна точка во поглед на сите аспекти на односот на банката со поединечните клиенти и треба да биде одговорна за тој однос. На секој референт на клиентот треба да му се додели конкретна листа на постојните и целните клиенти. Секој значаен корисник на производите на банката треба да има свој референт.

Одговорноста на референтот во однос на одделните клиенти за кои е задолжен, опфаќаат⁶¹:

- Маркетинг на производот на банката меѓу постојните и целните клиенти,
- Контакт со клиентите и преговори во поглед на нови кредитни аранжмани,
- Подготвување на предлози за нови кредитни аранжмани кои се поднесуваат заради извршување на постапката за одобрување на кредит,
- Подготовка и потпишување на документацијата,
- Редовна анализа на кредитните ризици кои се во доменот на неговата одговорност и поднесување на извештаи за резултатите на таа анализа во рамките на постапката на одобрување на кредитите,
- Следење на кредитното експонирање со цел исправна класификација и резервирање, навремено препознавање на знаците за предупредување кои укажуваат на тоа дека клиентот нема да биде способен навреме да ги изврши своите обврски кон банката и давање на препораки одговорноста за понатамошните постапки поврзани за односот со овие клиенти да се пренесе на одделението за проблематични кредити.

5.3. Политика и процедури на управување со кредитниот ризик

Сите банки треба да имаат детална политика и процедури за управување со кредитниот ризик. Тие мораат да водат сметка дека адекватната инфраструктура за управување е неопходно да се формира пред да настане зголемување на работењето, што обезбедува тоа да биде

⁶¹ Ibidem.

контролирано. Контролата многу потешко се воспоставува ако е веќе дојдено до неконтролирано зголемување.

Политиката и процедурите за управување обично се содржани во прирачникот. Тој треба да биде достапен на сите вработени во банката кои се ангажирани во рамките на функцијата на кредитното работење и конкретните кредитни работи, како референтен материјал и средство за обука. Треба постојано да се ажурира и ускладува со потребите на банката, како последиците од промена и особено од растот на банката. За банката која доживува раст, особено е значајно тој раст да биде контролиран. Ова особено се однесува на кредитните производи. Утврдената кредитна политика и процедури со кои се запознаваат вработените на квалитетен начин, во пишан облик, претставуваат клучен инструмент за управување и обезбедување на контролираниот раст на ризичните пласмани. Одговорноста на кредитните одделенија е да води сметка кредитната политика и процедура да бидат формулирани, редовно ажурирани, достапни и сфатени на прав начин од страна на вработените.

Во постапката на ограничување и намалување на кредитниот ризик, посебно треба да се води сметка за изложеноста на банката кон големите должници. Во поново време надзорот на банките обично пропишува дека истата не смее да инвестира, да одобрува големи кредити или други кредитни производи на едно лице поединечно ниту поврзани лица, над износот кој претставува однапред одреден процент на капиталот и резервите на банката.

Прашањето за управување со големата изложеност вклучува и: примереност на банкарската политика, праксата и процедурите во препознавањето на заедничката и поврзаната сопственост, постоење на адекватен надзор и потпирање на редовни парични текови. Посебно во случај на големите клиенти, банката мора да го насочи вниманието на потполност и точност на податоците за должникот⁶². Кредитните референти на банката мораат континуирано да ги надгледуваат случувањата кои влијаат на големите должници и нивното успешно работење, без оглед дали должникот ги подмирува или не своите обврски. Кога надворешните случувања почнат да претставуваат причина за загриженост, кредитните референти треба да

⁶² Ibidem.

инсистираат на дополнителни податоци од должникот. Ако постојат било какви сомнежи дека должникот може да има проблеми во подмирувањето на своите обврски кон банката потребно е да ги известат оние на повисоките нивоа на управување со кредитниот ризик и развијат алтернативни планови за решавање на проблемот.

Кредитирањето на поврзаните лица е особено опасен облик на изложеност на кредитниот ризик. Поврзаните лица по правило вклучуваат: матична фирма на банката, главни акционери, претпријатија во сопственост, директори и извршна управа. Најголем дел од властите одредуваат дека вкупното кредитирање на поврзаните лица не смее да биде поголемо од одреден процент на основниот или вкупниот капитал. Доколку ова ограничување не е донесено од надзорните институции, од банката се очекува истата да ги донесе како дел од политиката на надзорниот одбор. Банкарската пракса бара сите кредити одобрени со поврзаните лица да бидат одобрени од страна на надзорниот одбор.

5.4. Континуирано следење на состојбите на ризиците во деловните банки во Република Македонија и во земјите во опкружувањето и пошироко

Состојбите на ризиците, оценката и раководењето на истите во нашата држава ги пропишува НБРМ. Според критериумите за управување со кредитен ризик кои ги определува НБРМ и според степенот на кредитен ризик банките вршат класификација на секоја активна билансна и вонбилансна ставка.

Во 2016 год нефункционалните кредити бележат пад под влијание на измените во регулативата на Народната банка, според која банките имаат обврска да ги пренесат своите побарувања резервирани подолго од 2 години во вонбилансна евиденција. Ова чистење на кредитните портфолија на банките претставува главна движечка сила за подобрување на показателите на кредитниот ризик. Ефектот е најизразен во вториот квартал од 2016 година, во период кога се постигнуваат значајни промени во обемот на нефункционални кредити и во показателите за нивниот квалитет. Подобрување на квалитетот има и редовното кредитно портфолио на банкарскиот систем, каде што се присутни определени фактори на ризик чие неповолно влијание може да

предизвика загубите од евентуалното остварување на кредитниот ризик да ги надминат очекувањата (издвоените резервации) на банките⁶³.

Според податоците земени од годишниот извештај на НБРМ во 2016 година банкарскиот систем бележи послаб раст на вкупната кредитна изложеност во споредба со изминатите години.

Нефункционалните кредити како основно мерило за квалитетот на кредитното портфолио на банкарскиот систем значително се намалија во текот на 2016 год. ова произлегува од фактот дека банките направија задолжително „чистење“ на кредитните портфолија од сите побарувања за кои тие целосно го покриле кредитниот ризик пред најмалку две години. Резултатот од оваа промена е отпишување на 13.262 милиони денари нефункционална главница, кои во најголем дел и тоа од 84,1% беа направени во вториот квартал на изминатата 2016 год. Овие промени доведоа до значително подобрување на стапката на нефункционални кредити.⁶⁴

Сепак, загубите поради остварување на кредитниот ризик може да бидат над очекувањата поради релативно високата концентрација на кредитните портфолија на одредени банки, како по поединечни клиенти, така и според други карактеристики. Тоа значи дека има прилично голема врска помеѓу квалитетот на вкупното кредитно портфолио и остварувањата на поединечни дејности кое е особено присутно при нестабилни деловни услови.

Почести се и кредитите со одобрен грејс-период⁶⁵ во портфолијата на банките, каде што тие заземаат околу 22% од вкупните кредити на нефинансиски субјекти.

Друга позначајна промена за изминатата година е трендот на реструктурирани кредити кои исто така се значаен показател за кредитен ризик. Истите настануваат најчесто поради финансиски тешкотии на клиентите на банките кои најверојатно би добиле нефункционален статус доколку банките не преземат нивна реконструкција.

За разлика од кај нас, во Република Србија основната изложеност на НБРС на кредитен ризик настанува по основ на управување со девизните

⁶³ http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/WebBuilder_Godisen_BS_31_12_20160.pdf.

⁶⁴ Стапката на нефункционални кредити е всушност учеството на нефункционалните во вкупните кредити.

⁶⁵ Грејс периодот е разлика меѓу датумот на прво достасување на главницата и датумот на одобрување на кредитните партии кај кои оваа разлика е поголема од 90 дена.

резерви. При пласирањето на истите, таа се раководи според начелата за ликвидност и сигурност.⁶⁶

Во Хрватска за изминатата година се следи благ пораст на кредитирање на населението, најмногу преку ненаменски кредити – готовински кредити и пречекорувања на трансакциските сметки. Уделот на лоши кредити се намали втора година по ред и тоа за 16,7%. Исто така и вкупната ликвидност на банките е на доста високо ниво. Профитабилноста на банките се подобрува, а капитализираноста на составот достигнува рекордно висок процент.⁶⁷

Континуирано следење на состојбите на ризиците во деловните банки во Р. Македонија и во земјите во опкружувањето и пошироко, овозможува согледување на состојбите и градење на соодветни стратегии на банките.

5.5. Континуирано унапредување со менаџирањето на ризиците во деловните банки преку постојано оспособување на менаџерите

Каков ќе е квалитетот на кредитното портфолио на банката многу зависи од способноста на менаџментот за овладување на процесот на управување со банкарските ризици⁶⁸. Неспорна е улогата на менаџерите одговорни за изработката на стратегија и на другите значајни политики за управувањето со кредитниот ризик на банката. Менаџерот е потребно организациски да го развие и изведе планот и програмата за управување со кредитниот ризик. Во банките во високоразвиените земји практика е менаџментот да ги донесува гореспоменатите политики за управување со ризиците, секако со согласност од главниот одбор.

Заради тоа, континуираната обука на менаџерите, нивното надоградување и усовршување е од големо значење за поголеми и поефективни резултати во работењето на банките. Присуството на сертифицирани обуки, посетувањето на курсеви како и научни собранија само го збогатува нивниот опит. Се разменуваат ставови и искуства во работењето, се презентираат стандарди за протоколи на работа и детално се објаснуваат.

⁶⁶ https://nbs.rs/internet/latinica/90/90_4/godisnji_izvestaj_2015.pdf (пристапено на 17.01.2017).

⁶⁷ <https://www.hnb.hr/documents/20182/1997949/h-gi-2016.pdf/bc467db3-9371-40a1-a9b2-970f46c09d5b> (пристапено на 17.01.2017).

⁶⁸ Мацова, В., Управување со кредитниот ризик во комерцијалното банкарство, стр. 118, Центар за банкарство и финансии, Скопје, 2010.

Се запознаваат нови методи и начини за работа со банкарските ризици, нивно полесно идентификување, како и пронаоѓање на правилен начин за справување и елиминирање. Им дава можност за полесно напредување во работата, а сето тоа е во интерес и на банката бидејќи создава квалитетен кадар и стручен тим за работа.

Оспособувањето на менаџерите е важен темел за успешен развој на секоја банка. Одржувањето на квалитетни односи помеѓу банката и нејзините клиенти е од голема важност и за обете страни. Колку повеќе се унапредуваат меѓусебните односи, толку повеќе и квалитетот на соработка ќе се зголемува.

Шести дел

Заклучок

Промените во политичката, економската и финансиската сфера иницираат бројни и чести несигурности во опкружувањето. Од друга страна, несигурностите предизвикуваат нестабилност, а со тоа и тешкотии во работењето на банките и другите финансиски институции. Така денес, современото банкарско работење секојдневно е изложено на тековни и нови ризици. Ризиците како феномен се израз на веројатност за апсолутна или релативна загуба во споредба со очекувањата на банките. Ова е една современа тенденција карактеристична за секое банкарско работење денес. Случувањата во политичко-економското и финансиско работење иницираа бројни теориско-емпириски размислувања за унапредување на банкарското работење и детектирање на условите и причините за појава и намалување на опасноста од ризик во нивната работа. Развојот на научната мисла, во таа насока го збогати и фондот на научно-стручна литература каде се третираат бројни прашања кои пак се тесно поврзани со работењето на банкарските институции. Од тука, првичните чекори кои ја следат генезата на проблемот од научен аспект, почнуваат со дефинирање на поимот ризик и определување на различните видови ризик. Во литературата со јасна дескрипција се говори за повеќе видови банкарски ризици како: кредитен ризик, пазарен ризик, оперативен ризик, девизен ризик, каматен ризик, ризик на ликвидност, ризик на земјата.

Со оглед на сложеноста и обемот на проблемот, во трудот се фокусиравме на кредитниот ризик. При тоа во вториот дел, посебно внимание и простор е отстапен на проблемот на дефинирање на феноменот кредитен ризик кој се јавува во три основни модалитети и тоа како: поединечен (личен) или потрошувачки ризик, корпоративен или ризик на претпријатието и државен или ризик на земјата. Овде го инициравме и прашањето за негово мерење и тоа квантитативно мерење. Кога сме кај квантитативното мерење на кредитниот ризик, посебно внимание посветивме на еден од софитицираните притапи за мерење на ризикот и тоа VaR моделот каде ги објаснивме и основните принципи на VaR моделот (Value at Risk), односно вредност на изложеност на

ризик. Тој се пресметува најмногу за пазарниот ризик (но и за кредитниот, оперативниот и ризикот на ликвидноста) и во согласност со тоа се одредува висината на економскиот капитал. Системот се заштитува од ризик усогласувајќи ја висината на ризикот и висината на капиталот и резервите на банката. Нашието териско истражување го дополниме со неговите предности слабости. Прашањето за европските банкарски директиви во овој дел најде свое место, при што на почетокот ја истакнавме целта за нивно поставување а која се однесува на поставување на рамнотежа во условите за работа и потребата од обезбедување на единствен пристап на пазарите во сите земји каде издадената дозвола во една земја ќе има важност на просторот на цела ЕУ. Тоа би значело дека ќе треба да се дефинираат минималните потреби кои треба да ги исполнува секоја финансиска институција за да може да работи на тие простори како и контрола на нејзиното работење. Инструментите за работа во земјите на ЕУ се следните: прва и втора банкарска директива, директивите кои претставуваат надополнување или измена на претходните, банкарски препораки и стандарди кои ги донесува европскиот парламент и упатствата кои се однесуваат за усвојување на практичната примена на одредени прописи, а кои ги донесуваат надлежните органи на заедницата. Европските банкарски директиви се всушност правен акт на ЕУ кои се обврзувачки за секоја земја членка. Тие имаат карактер на основни обврзувачки прописи за банките и другите финансиски институции на Европската Унија, а нејзините препораки и стандарди кои ги прогласува Европскиот парламент се обврзувачки. Првата банкарска директива е донесена кон крајот на 1977 год. врз основа на договорот за основање на ЕЕЗ, а на предлог на комисијата на ЕЕЗ и мислењето на Економскиот комитет на Европскиот парламент. Втората банкарска директива е донесена е во 1989 година, а претставува основен законски акт врз база на кој се врши работењето на кредитните институции во земјите членки. Оваа директива ја дополнува претходната директива, како и други прописи со кои дотогаш биле регулирани овие области. Таа ги третира следните елементи: усогласување на управувањето во работењето на кредитните институции, создавање на услови за основање и давање на услуги, обезбедување на финални услови за однесувањето на банките и во рамките на „односител со трети земји“. Оваа директива ги отстранува претходните рестрикции за слободно движење на капиталот помеѓу земјите членки. Развојот

на теориските сознанија од областа на банкарското работење води кон определување на стандардите познати како базелски стандарди. Ова прашање заслужува особено внимание, ако се има во предвид фактот дека во нашата јавност малку се говори за меѓународните структури кои ги креираат стандардите во банкарското работење како и за механизмите за нивна примена. Институцијата која во светски рамки има најголемо значење во креирањето на меѓународните стандарди за контрола на банките е Базелското комитет за контрола на банките. Базелскиот комитет за надзор е единствен меѓународен сојуз кој се занимава со банкарска супервизија. Тој е најважна финансиска институција која ја унапредува соработката помеѓу владите на земјите и ги регулира меѓународните банкарски активности. Основни цели на договорот се: унапредување на стабилноста на банкарскиот систем и воспоставување на рамноправни пазарни услови на работење за големите банкарски групации. Целта на Базелското комитет е да бара воспоставување на рамноправни пазарни услови насочени кон финансиската стабилност во светски размери. Од голем број на документи, студии и упатства важни за практична и научна вредност од областа на Базелските стандарди, посебно се издвојуваат: Основните принципи за ефикасна контрола на банките и методологијата на која им припаѓаат, Базелски договор за адекватноста на капиталот, односно *Базел I*, новиот договор за меѓународните стандарди за адекватноста на капиталот, познат како *Базел II* како и најновиот договор за зајакнување на квалитетот на капиталот, познат како *Базел III*. Целта на стандардот Базел I е воведувањето на единствен начин за пресметување на адекватноста на капиталот (т.н. соке расио; односот на капиталот и ризикот на пондерираната актива) во насока на зајакнување на финансиската стабилност. Со стандардот Базел I се дефинираат елементите на капиталот на банката, пондерите за пресметување на кредитниот ризик по билансот на активата (на ризик: 0%, 20%, 50% и 100%), фактори на кредитната конверзија за вонбилансни ставки (после кое се применуваат адекватните пондери на ризик), како и односот помеѓу капиталот и вкупната изложеност на банката (билансни и вонбилансни) пондерирани со кредитниот ризик, а со цел пресметување на показателите на адекватноста на капиталот. Показателот на адекватноста на капиталот на банката пресметан на овој начин, треба да изнесува најмалку 8%. Стандардот Базел II се состои од збир на три меѓусебно поврзани правила кои

уште се нарекуваат столбови: I столб - барање за минимален капитал, II столб - процес на контрола (испитувања кои ги врши супервизор) и III столб - пазарна дисциплина. Базел II стандардот има за цел да го подобри управувањето со ризиците на микро ниво, а со тоа да обезбеди дополнителни елементи за одржување на финансиската дисциплина на макро ниво. Оваа цел е продукт на сознанието за голема изложеност на банките на различни ризици во работењето. Определувањето на овој стандард е последица на две групи на фактори од кои првата е поврзана со унапредување на техниките на управувањето со ризиците, а втората група се однесува на сè покомплексниот амбиент во работењето на банките кој произлегол од ширењето на нивното работење и глобализацијата на пазарот. Стандардите Базел I и Базел II се разликуваат меѓу себе. Од консултираната литература, заклучивме дека разликите меѓу овие стандарди се однесуваат на фактот дека стандардот Базел I пред сè се однесува на кредитните ризици и ја воведува категоријата минималната вредност на адекватноста на капиталот од 4% и вкупната вредноста на капиталот од 8% во однос на ризичноста на пондерираната актива. Од друга страна, стандардот Базел II воведува поголема флексибилност и осетливост на ризиците, дава акцент на интерните методи и модели на банките, пракса на супервизија и поголема пазарна дисциплина, се фокусира на ефикасно пронаоѓање на банкарскиот капитал.

Оттука сам по себе се наметнува заклучокот дека Базел II е ревизија на Базел I со примена на современи методи на управување со ризиците на банките, па на тој начин стандардот Базел II ги фаворизира големите банки. Кога говориме за базелските стандарди не може, а да не се спомене и стандардот Базел III кој во прва верзија се јавува уште во 2009 година. Со него се воведуваат нови стандарди за капиталот и ликвидноста за зајакнување на регулативата, надзор и управување со ризикот на целата територија на банкарскиот и финансискиот сектор и е наменет за зајакнување на барањата за банкарскиот капитал преку зголемување на ликвидноста на банките и намалување на банкарските влијанија. Новите показатели воведуваат нова без ризична мерка која ќе ги дополни ризичните минимални капитални барања. Новиот показател на ликвидност осигурува дека ќе се осигураат адекватни средства во случај на други банкарски кризи. Правилото во Базел III ги нови мерки за зајакнување на потребниот капитал и воведува поголема резерва на

капитал со цел подобрување на способноста на банкарскиот сектор да ги апсорбира шоките кои произлегуваат од финансискиот и економски стрес без оглед на изворот што ги причинува, подобрување на управувањето со ризикот и зајакнување на банкарската транспарентност.

Поаѓајќи од насловот на трудот, нашето внимание се фокусира на прашањата кои се однесуваат на кредитниот ризик во деловните банки и менаџирање со истиот. Во таа насока се серијата од прашања кои се однесуваат на факторите и методите за анализа на кредитните способности опфатени во третиот дел од трудот. Со оглед на комплексноста на проблемот, размислувањата почнуваат од финансиската анализа на претпријатијата како основа за управување со кредитниот ризик и тоа од: анализа на бонитетот и кредитната способност на претпријатието како и утврдување на факторите за определување на кредитната способност на претпријатието означени како 5C односно: карактер на кредитобарателот, капитал на кредитобарателот, капацитет на кредитобарателот, колатерал и услови на работење на кредитобарателот (конјуктура). Проучувањето на литературата покажа дека овие фактори се тесно поврзани и претставуваат единство во нивното влијание. Клучно прашање во овој дел е прашањето за утврдување на методите. Од литературата која беше достапна, се споменуваат следниве методи за анализа на кредитните способности: метод на компаративна анализа, метод на анализа на трендот, расис анализа (овој методи се јавува во неколку варијанти и тоа како Расис на ликвидност, Расис на активност, Расис на финансиска структура и Расис на профитабилност), метод на Cash flow анализа, метод на Funds flow анализа, метод на анализа со помош на нето обртниот фонд и метод на анализа за предвидување на финансиските потешкотии. Кредитниот ризик во банкарското работење е тесно поврзано и со прашањата за биланс на состојба и биланс на успех и нивните показатели на билансот на состојба и билансот на успех за кои од теоретската анализа можеме да заклучиме дека потребно да се користат при анализата на финансиската состојба на некое претпријатие, а кои ќе ја доближат финансиската состојба на некоја фирма. Некои од овие показатели кои банките во главно ги земаат во предвид при анализата на билансот на своите коминтенти се коефициентот: на ликвидност, на ефикасност, на рентабилност и на задолженост. Анализата наведува на заклучок дека секој од овие

коэффициенти на свој начин придонесуваат за создавање на правилна, точна и прецизна слика за состојбата на претпријатието и на тој начин овозможуваат на кредитниот референт да ја согледа реалната економска кондиција во која се наоѓа истото со цел да може навреме да реагира на тековните предизвици, како и навреме да ги реализира своите обврски како обезбедување на плати на вработените од една страна, и отплата на кредитниот долг од друга страна. Од тука предметот на истражување го определуваме во насока на дефинирање на најважните банкарски ризици со посебен акцент на кредитниот ризик, како и тоа на кој начин банките управуваат со ризиците. Основната цел на истражувањето се однесува на процесот и начините на оптимизација на односот на ризик и придонес во банката. Всушност генерална цел во работењето на секоја банка е оптимизација на односот на ризик и придонес. Врз основа на него банките можат да изберат најпрофитабилни производи како и најдобар начин за одредување на цената на производот. Исто така, банките ќе треба да вложат материјални и човечки ресурси со цел да се постават квалитативно на повисоко ниво на управување со ризиците. Водени од основната или главна хипотеза во емпириското истражување која се заснова на тврдењето дека доколку правилно се управува и навремено се реагира на ризиците во деловните банки, а особено кон најчестиот кредитен ризик, дотолку подобро ќе работат банките, а со тоа ќе се овозможи и подигнување на нивниот рејтинг и конкурентност, собраните податоци преку анкетен прашалник со методот на анализа и компарација, статистички обработени упатуваат на за нас интересни заклучни сознанија.

Така анализата на емпириските податоци води кон заклучокот дека менаџерите и вработените имаат различни ставови и мислења по прашањето за тоа дека менаџерот добро ги познава сите видови на банкарски ризици. Вработените во 85% ценат дека нивните менаџери добро ги познаваат сите видови на банкарски ризици, што е значително помал во однос на процентот на менаџери (100%) кои ценат дека добро ги познаваат сите видови на банкарски ризици.

Најчесто деловните банки во своето работење се среќаваат кредитниот, оперативниот и каматниот банкарски ризик. Од истражувањето, произлезе заклучокот дека менаџерите и вработените во најголем процент се на мислење дека најчесто се среќаваат со кредитниот ризик. Во речиси ист процент, (31%

од менаџерите и 36% од вработените) се на мислење дека на второ место е оперативниот ризик со кој се среќаваат во банката каде работат. За нас посебно интересно беше сознанието во однос на каматниот ризик кој за менаџерите не постои во банката, а кој го утврдиле 6% од вработените опфатени во истражувањето.

Успешното справување со кредитниот ризик подразбира негово правилно квантитативно мерење и правилна анализа на факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот од страна на менаџерите и вработените во деловните банки.

Истражувањето во таа насока покажа дека и менаџерите и вработените се на мислење дека во нивната банка се врши правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик. Незначителен е процентот на вработени (2%), кои се на мислење дека менаџерите не вршат правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик. Без одговор на ова прашање се 4% од вработените опфатени во истражувањето.

Што се однесува до правилна анализа на факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот од страна на менаџерите и вработените во деловните банки, податоците добиени од истражувањето упатуваат на заклучокот дека менаџерите и вработените имаат висок степен на согласност во мислењата дека во нивната деловна банка правилно се анализираат факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот. Сепак незначителен е процентот на вработени (7%) кои се на мислење дека неправилно се анализираат факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот. Само 3% од вработените немаат одговор на поставеното прашање.

Правилна анализа и предвидување на финансиски потешкотии во банкарското работење е еден од условите за успешно справување со банкарските ризици на деловната банка. Анализата на резултатите добиени од истражувањето упатуваат на мали, но сепак различни мислења на менаџерите и вработените. Имено, сите анкетирани менаџери (100%) сметаат дека во нивната банка правилно се анализираат и предвидуваат финансиските потешкотии во банкарското работење. А вработените во најголем процент (91%) сметаат дека нивниот менаџер правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење на деловната банка. За

3% од вработени, неправилно се анализираат и предвидуваат финансиските потешкотии во деловната банка каде работат, а 6% од вработените немаат одговор на поставеното прашање.

Доколку менаџерот правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот, тогаш сам по себе се наметнува заклучокот дека правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот на кредитобарателот. Менаџерите и вработените во деловните банки немаат исти ставови и мислења по ова прашање. Иако во најголем процент, менаџерите (92%) и вработените (89%) се на мислење дека во нивната банка правилно се оценува имотната состојба и способноста на кредитобарателот за враќање на кредитот, за 4% од вработените неправилно се оценува имотната состојба и способноста на кредитобарателот за враќање на кредитот, а дури 7% од вработените немаат одговор. Сепак, цениме дека не треба да се занемари процентот на вработени кои се сомневаат во правилната анализа на факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот, затоа што може да влијае во градењето на довербата меѓу менаџерот и вработените и на успехот во работењето на банката.

Ефикасното работење на деловната банка во делот на банкарските ризици го иницира прашањето за постоење на стратешки документ на банката за правилно управување и справување со кредитниот ризик, што подразбира состојба во која секоја деловна банка има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик. И менаџерите (100%) и вработените (89%) во најголем процент сметаат дека нивната банка има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик. 4% на вработени се на мислење дека нивната банка нема изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик, а 7% немаат одговор на ова прашање. На мислење сме дека ваквата состојба може да биде резултат на недоволна информираност на сите вработени, сомневање во менаџментот на институцијата во која работат или пак незаинтересираност на дел од вработените, но за тоа не располагаме со информации бидејќи не беа дел од нашето истражување. Грижата за човечките ресурси во контекст на континуиран професионален развој преку организирање на континуирани обуки за навремено препознавање и правилно справување и управување со

кредитните ризици е уште еден индикатор за ефективно работење на банката. Истражувањето говори дека најголем процент од анкетираниите менаџери (100%) и анкетираниите вработени (70%) се на мислење дека во нивната банка доволно се организираат разни форми на континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици. Но загрижувачки е процентот на вработени (15%) кои сметаат дека во нивната банка не се организира континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици. Во ист процент (15%) се и оние вработени кои немаат одговор на ова прашање. Со тоа се потврдува нашето мислење, поради недоволната обука, секоја деловна банка мора да организира и реализира програма за континуирана обука на вработените за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитни ризици. Покрај, менаџирањето, стратегиите и обуките, за успешно справување и управување со кредитниот ризик, деловните банки определуваат субјект, како управен одбор, одделение и слично. Менаџерите во целост (100%) и вработените во најголем процент (93%) опфатени во истражувањето ценат дека во нивната банка има определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитниот ризик. 6% од вработените немаат одговор, а за 1% од вработените банката нема определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитен ризик. Сепак и по оваа прашање има минимални но различни одговори. Ефикасно и ефективно банкарско работење подразбира ефикасен и ефективен менаџер кој успешно ќе раководи со вработените, клиентите и активностите во банката. Речиси идентични се мислењата и на менаџерите (92%) и на вработените (80%) дека менаџерите во деловната банка правилно менаџираат со вработените, клиентите, активностите и сл. Само 9% од вработените се на мислење дека менаџерите во деловната банка неправилно менаџираат со вработените, клиентите, активностите и сл. Но не е мал и процентот на вработени (11%) кои немаат одговор на прашањето.

Сознанијата кои беа емпириски потврдени во истражувањето упатуваат на фактот дека мислењата и ставовите на менаџерите и вработените во деловните банки опфатени во истражувањето не се идентични во целост. Претпоставуваме дека причините се од различна природа како: недоволна информираност поради кратко работно искуство, типот на работни задолженија

и распределбата на работни места, недоволна заинтересираност на вработените. Можеби постојат и други причини, но тие не беа предмет на ова истражување за што емпириски не се потврдени. Ваквата состојба иницира нови истражувања за потребите и организирање на континуирана обука и професионален развој на менаџерите и на вработените што ќе придонесе за зголемување на рејтингот на банката, а со тоа и зголемување на ефективноста и ефикасноста во работењето.

Менаџирањето со ризиците во банкарското работење е сложен процес кој поминува низ фазите на идентификувањето, мерење и проценка на ризикот со цел да се минимизираат неговите негативни ефекти врз финансискиот резултат и капиталот на банката. Банката е должна да формира посебна организациона единица во чиј делокруг е управувањето со ризиците како и да донесе акти со кои ќе ги пропише процедурите за идентификување, мерење и проценка на ризикот, односно за управување со ризиците. За да се обезбеди намален кредитен ризик, менаџерите на финансиските институции мора да ги познаваат и почитуваат одделни принципи. Еден од нив е негативната селекција и моралниот хазард. Имено, негативната селекција е проблем поврзан со асиметричните информации кои се појавуваат пред настанувањето на трансакцијата. Потенцијално високоризичните кредитобаратели најактивно бараат кредити. На пример, големите хазардери или вистински криминалци често пати сакаат да земат кредит токму затоа што знаат дека нема да го вратат. Бидејќи негативната селекција ја зголемува можноста за давање на заем со голем кредитен ризик, кредиторите можат да одлучат да не дадат кредит на никој, иако на пазарот има и неризични кредитобаратели. Морален хазард настанува по настанувањето на трансакцијата, кредитодавателот се вклучува во ризик дека кредитобарателот со одобриениот кредит ќе преземе работи кои не се прифатливи од негова гледна точка, со оглед на намалувањето на можноста за враќање на кредитот. Затоа е потребно присуство на финансиските пазари, особено во ситуации на асиметрични информации. Асиметричните информации се присутни на кредитните пазари бидејќи кредиторите располагаат со помал број на информации за приликите за вложување и активностите на барателите на кредит од самите баратели. Тоа доведува до две активности на финансиските институции насочени кон добивање на информации, а тоа се проверка и следење. Друг принцип при

управувањето со кредитните ризици е долготрајна врска со клиентот. Ако клиентот кој поднел барање за кредит има тековна или штедна сметка во истата финансиска институција во која го поднел барањето, кредитниот референт може да ги провери активностите на тие сметки во минатото и да дојде до голем број на информации за клиентот. Состојбата на тековната и штедна сметка покажува колку е ликвиден потенцијалниот кредитобарател како и периодот во годините во кои клиентот има големи потреби за готовина. Ако клиентот веќе позајмувал средства во истата финансиска институција таа има податоци колку редовно ги плаќал ратите на својот кредит. Така долготрајните врски со клиентот ги намалуваат трошоците за прибирање на информации и го олеснуваат процесот за откривање на кредитниот ризик. Долготрајните врски со клиентите им носат многу предности и на самите клиенти. Фирмите кои негуваат долготрајни врски со некоја финансиска институција полесно ќе дојдат до кредит со ниска каматна стапка бидејќи финансиската институција може полесно да го утврди ризикот кој го носи потенцијалниот кредитобарател. Банките имаат посебно средство за институционализација на долготрајните врски со клиентот кое се нарекува кредитна обврска или рамковен кредит. Договорот за кредитната рамка е силна метода за намалување на трошоците кои банките ги имаат при проверка и прибирање на информации за фирмите.

Во процесот на управување со кредитниот ризик важна алатка се инструментите за осигурување на кредитот. Кредитите кај кои постојат инструменти за осигурување често се нарекуваат осигурени кредити. Инструментите за осигурување (имот ветен на кредиторот) како компензација доколку клиентот не го врати својот кредит, ги намалува последиците од негативна селекција бидејќи ја намалува и загубата на кредиторот. Инструментите за обезбедување така нудат важна заштита на финансиските институции кои одобруваат кредити, па тоа е причина зошто честопати се составен дел на кредитот. Компензациско салдо е друга форма на осигурување при одобрување на комерцијални кредити. Фирмата на која е одобрен кредит мора во секое време да има одреден износ на својата тековна сметка. Компензациското салдо им помага на банките да ги контролираат клиентите и така да го намалат моралниот хазард. Со барањето клиентот да користи жиро сметка во банката, ѝ овозможува на банката да може да ги следи исплатите на фирмата и така да дознае голем број на информации за финансиската состојба

на клиентот на кој му одобрила кредит. Кредитното рационализирање е уште еден начин за решавање на проблемот на негативна селекција и морален хазард. Имено, кредиторите одбиваат да одобрат кредит дури и кога клиентите се подготвени да ја платат бараната, дури и поголемата каматна стапка. Кредитното рационализирање има два облика. Првиот се појавува кога финансиската институција одбие да му одобри кредит на клиентот во било кој износ, па дури ако и клиентот е подготвен да плати поголема каматна стапка. Вториот се појавува кога финансиската институција е спремна да одобри кредит, но го ограничува износот на кредит на помал износ од оној кој го барал клиентот.

Управувањето со кредитниот ризик во современото банкарско работење е комплексен процес кој во суштина се однесува на кредитното работење на банките. Одговорноста на функцијата на управување со кредитниот ризик го подразбира управувањето со портфолиото на различни пласмани, со цел формирање и одржување на стабилно и профитабилно портфолио на ризични пласмани. Одделенијата за кредитни работи или работи поврзани со комерцијалното банкарство се одговорни за односот на банките со поединечните корисници на кредит. Оваа поделба на одговорностите обезбедува неопходна „контрола и рамнотежа“ што на банките им овозможува да формираат одржливо стабилно и профитабилно портфолио на ризични пласмани кои се во состојба да им се спротистават на неповолните циклични движења во економското опкружување. Начинот на кој се остварува оваа контрола и рамнотежа, како и одговорноста на нивото на секоја од овие функции се однесува на формирање и работа на: Одбор за управување со кредитниот ризик, Одделение за управување со кредитниот ризик и Одделенија за комерцијално банкарство/кредитно работење. Одбор за управување со кредитниот ризик, односно Кредитен одбор е тело кое донесува одлуки и претставува составен дел на високото раководство на банката. Неговата функција е да одржува и развива стабилно и профитабилно портфолио на кредитите и ризичните пласмани. Со оглед на оваа значајна функција, членовите треба да ги именува Управниот одбор на банката. Кредитниот одбор треба да поднесува извештај на Управниот одбор. Одделението за управување со кредитниот ризик, односно кредитното одделение носи вкупна одговорност за формулирање на предлогот на

Кредитниот одбор и спроведување на одлуката на Кредитниот одбор. На тој начин банката одржува соодветна култура на кредитно работење. Одделенијата за комерцијално банкарство/кредитно работење во свој домен на работа се во директна врска со клиентите и се во функција на градење и одржување на односите со клиентите на банката, вклучително утврдување на листа на постојани и потенцијални клиенти. Во зависност од големината и нивото на развојот на банката, оваа функција може да се реализира во едно одделение или во неколку одделенија, како и во дирекција, како и на ниво на филијала. Ефикасното работење на банката во делот на менаџирање со кредитниот ризик подразбира креирање на политика и процедури на управување со кредитниот ризик, уредени во пишан документ - прирачник. Тој треба да биде достапен на сите вработени во банката кои се ангажирани во рамките на функцијата на кредитното работење и конкретните кредитни работи, како референтен материјал и содржина за обука. Утврдената кредитна политика и процедури со кои се запознаваат вработените на квалитетен начин, во пишан облик, претставуваат клучен инструмент за управување и обезбедување на контролираниот раст на ризичните пласмани. Што се однесува до континуираното следење на состојбите на ризиците во деловните банки во Република Македонија, состојбите на ризиците, оценката и раководењето на истите во нашата држава ги пропишува Народна банка на Република Македонија (НБРМ). Според критериумите за управување со кредитен ризик кои ги определува НБРМ и според степенот на кредитен ризик банките вршат класификација на секоја активна билансна и вонбилансна ставка. Почести се и кредитите со одобрен грејс-период во портфолијата на банките, каде што тие заземаат околу 22% од вкупните кредити на нефинансиски субјекти. Друга позначајна промена за изминатата година е трендот на реструктурирани кредити кои исто така се значаен показател за кредитен ризик. Истите настануваат најчесто поради финансиски тешкотии на клиентите на банките кои најверојатно би добиле нефункционален статус доколку банките не преземат нивна реконструкција.

За разлика од кај нас, во Република Србија основната изложеност на НБРС на кредитен ризик настанува по основ на управување со девизните резерви. При пласирањето на истите, таа се раководи според начелата за ликвидност и сигурност. Во Хрватска за изминатата година се следи благ

пораст на кредитирање на населението, најмногу преку ненаменски кредити – готовински кредити и пречекорувања на трансакциските сметки. Уделот на лоши кредити се намали втора година по ред и тоа за 16,7%. Исто така и вкупната ликвидност на банките е на доста високо ниво. Профитабилноста на банките се подобрува, а капитализираноста на составот достигнува рекордно висок процент. Континуирано следење на состојбите на ризиците во деловните банки кај нас и во земјите во опкружувањето и пошироко, овозможува согледување на состојбите и градење на соодветни стратегии на банките.

Способноста на менаџментот за совладување на процесот на управување со банкарските ризици го определува и квалитетот на кредитното портфолио на банката. Од тие причини повеќе од потребно е континуирано унапредување со менаџирањето на ризиците во деловните банки, односно постојано оспособување на менаџерите преку присуството на сертифицирани обуки, посетувањето на курсеви како и научни собранија заради размена и богатење на искуствата.

На крај, можеме со право да кажеме дека управувањето со ризиците претставува главен дел од стратегијата за управување на банката. Поради пресудното значење кое го има кредитниот ризик е неопходно тој да биде јасно дефиниран за да може да се следи и да се ограничи на адекватен начин со цел за поквалитетно банкарско работење. Низ годините банкарското работење има важна улога за функционирање на општеството во целина и затоа е неопходна сеопфатна контрола на кредитниот ризик како најважен фактор во работењето на современите банки. Работата на банките не влијае единствено на работата на непосредните сопственици, туку и на целокупната национална економија.

Користена литература

1. Alexander, C. (2003). Operational Risk, FT Prentice Hall, стр. 34-35.
2. Akerlof, A. G. The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism, во *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 84, No. 3. (Aug., 1970), стр. 488-500. достапно на [https://www.sas.upenn.edu/~hfang/teaching/socialinsurance/readings/fudan_hsbcc/Akerlof70\(2.1\).pdf](https://www.sas.upenn.edu/~hfang/teaching/socialinsurance/readings/fudan_hsbcc/Akerlof70(2.1).pdf) прочитано на 13.02.2017.
3. Aragon, G. A. (1989). Financial Management , Boston: Allinand Bacon.
4. Атали, Ж. (2009). Криза, а послје?, Загреб: Меандар медиа.
5. Barać S. (2004). Restruktuiranje bankarskog sektora u svetu i kod nas, во *Finansije, Bankarstvo, Revizija i Osiguranje—Časopis za teoriju i praksu*, FFMO, Beograd., br. 4.
6. Barać S., Stakić B., Hadžić M., Ivaniš M. (2005). Praktikum za bankarstvo, Beograd: CICERO-print.
7. Barać, S., Stakić B., Hadžić M., Ivaniš M. (2005). Poslovno bankarstvo, Beograd: FFMO.
8. Barać S., Stakić B., Hadžić M., Jeremić Z. (2006). Pojmovnik finansija i bankarstva, Beograd: FFMO.
9. Barać S., Stakić B. (2003). Međunarodne finansije, Beograd: FFMO.
10. Barać S., Stakić B. (2006). Osnovi ekonomije, Beograd: FFMO.
11. Барјактаровић, Л. (2013). Управљање ризиком, Београд: Универзитет Сингидунум.
12. Basel Committee of Banking Supervision (2004), стр. 62-65.
13. Базелски одбор за супервизију банака (2000), Принципи управљања кредитним ризиком.
14. Bazelski odbor za nadzor banaka, (2003). Dobre prakse za upravljanje operativnim rizikom i nadzor nad njim, Hrvatska.
15. Bank for International Settlement, Basel Committee on Banking Supervision, (1996), *Settlement risk in foreign exchange transactions: Report prepared for the committee on payment and settlement systemes of central banks of the group of ten countries*, Switzerland, Basel.
16. Bank for International Settlement, Basel Committee of Banking Supervision, (2004). *Settlement risk in foreign exchange transactions: Report prepared for*

the committee on payment and settlement systems of central banks of the group of ten countries, Switzerland, Basel.

17. Basel Committee On Banking Supervision, International Organization Of Securities Commissions International Association Of Insurance Supervisors C/O Bank For International Settlements Ch-4002 Basel, Switzerland, *Credit Risk Transfer* преземено од <https://www.bis.org/publ/joint10.pdf> прочитано на 01.04.2017.
18. Basel Committee on Banking Supervision, *High-level summary of Basel III reforms*, 2017, достапно на https://www.bis.org/bcbs/publ/d424_hlsummary.pdf, прочитано на 02.12.2017.
19. Basel Committee on Banking Supervision, *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*, 2011, достапно на <https://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>, прочитано на 02.02.2017.
20. Berman, K., Najt, Dz. (2009). *Finansijska inteligencija*, Novi Sad: GraphStyle
21. Bessis, J., (2002), *Risk management in banking*, New York: John Wiley and Sons, Inc.
22. Bjelica, V. (2001). *Bankarstvo*, Novi Sad: Stylos.
23. Bogetić P. (1991). *Bonitet i analiza finansijskog položaja firmi*, Bar: Zbornik radova.
24. Vanghghan, J.E., (1997). *Risk Management*, New York: John Wiley & Sons,
25. Вујновић, М., (2007). *VaR анализа кредитног портфолија банака*, Београд: Траг.
26. Vunjak, N. (2005). *Finansijski menadžment*, 2. Izd., Subotica: Proleter Bečej
27. Vunjak, N. (1999). *Bankarske finansije i finansijski menadžment*, Subotica: Ekonomski fakultet Subotica.
28. Vunjak, N. M., Kovačević, L.D. (2002). *Poslovno bankarstvo*, Subotica: Proleter
29. Галбрајт, Џ., (1995), *Економија у перспективи*, Загреб: Мате.
30. Gertler, M. *Financial Structure and Aggregate Economic Activity: An Overview* во *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 20, No. 3, Part 2: *Recent Developments in Macroeconomics*. (Aug., 1988), pp. 559-588. Stable URL: <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-2879%28198808%2920%3A3%3C559%3AFSAAEA%3E2.0.CO%3B2-5>, published by Ohio State University

Press достапно на <http://www.nviegi.net/teaching/master/gertler.pdf>
прочитано на 07.03.2017.

31. Greuning H., Bratanović B. S., (2006). Analiza i upravljanje bankarskim rizicima, 2. izdanje Zagreb: Mate.
32. Gitman S. (1996). Modern Banking in Theory and Practice, John Wilwy&Sons, Ltd Chichester.
33. Gitman, L.J. (1991). Principles of managerial finance, New York: Harper and Row.
34. Dowd, K. (1998). Beyond value at risk: The new science of risk management, West Sussex, England: John Wiley & Sons Ltd.
35. Elikhory, M. (2008). Credit ranig agencies and their potencial impacton developing countries, UNCTAD, Discussion Papers No.186, Geneva.
36. Иваниш, М. (2012). Ризици у банкарском пословању, Београд: Правно-Економски Погледи.
37. Jazić, V. (2008). Rizici u bankarskom poslovanju, Beograd: Stubovi kulture
38. Jović, S. (1990). Bankarstvo, Beograd: Naučna knjiga.
39. Kapor, P. (2005). Bankarstvo sa osnovama bankarskog poslovanja i međunarodnim bankarstvom, Beograd: Megatrend univerzitet primenjenih nauka.
40. Kastratović, M. (2005). Finansijski menadžment, Valjevo: Viša ekonomska škola „Prota Mateja Nenadović“.
41. Krasulja, D., Ivanišević, M. (2006). Poslovne finansije, Beograd: Ekonomski fakultet.
42. Krstić, B. (1996). Bankarstvo, Niš: Ekonomski fakultet
43. Крстић, Б., Маринковић, С. (2002). Транзиција финансијског система ка афирмацији контролне улоге банака у реалном сектору, *Југословенско банкарство 9-10*, Београд: Удружење банака Југославије.
44. Macdonalds, S., Koch, T.W. (2006). Management of banking, London: Thomson.
45. Matić, V. (2002). Upravljanje kreditnim rizikom u svetlu odredbi bazelskog sporazuma, Beograd: *Jugoslovensko bankarstvo, br. 7-8*.
46. Матић, В. (2008). Банкарски ризик – Пословни ризик, достапно на http://www.ubsasb.com/Portals/0/Casopis/2008/11_12/B11-12-2008-Ekoleks.pdf прочитано на 12.02.2017.

47. Мацова, В. (2011). Кредитна политика, Штип: Универзитет „Гоце Делчев“ Штип.
48. Мацова, В. .(2010). Управување со кредитниот ризик во комерцијалното банкарство, Скопје: Центар за банкарство и финансии.
49. Milojević, D. (2003). Leksikon bankarstva, Beograd: MeGraf.
50. Mishkin, S.F., Eakins, G.S. (2005). Financijska tržišta i institucije, Zagreb: Mate.
51. Oetzel, M.J., Bettis, A.R.and Zenner, M. (2001). Country Risk Measures: How Risky Are They? London: *Journal of World Business* / 36(2) , стр. 128–145, достапно на [http://citeseerx.ist.psu.edu/ view doc/ download? doi= 10.1.1.321.6116&rep=rep1&type=pdf](http://citeseerx.ist.psu.edu/view doc/ download? doi= 10.1.1.321.6116&rep=rep1&type=pdf), прочитано на 22.03.2017.
52. Oxford Dictionary of Finance and Banking, (Third Edition), (2005). New York: Oxford University Press.
53. Петер, С.Р., Хаџинс, Џ.С. (2005). Банкарски менаџмент и финаснијске услуге, Београд: Дата статус.
54. Петковски, М. (2009). Финансиски пазари и институции, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Економски факултет.
55. Petrović, P. (2000). Menađment rizicima na tržištu kapitala, Beograd, Institut ekonomskih nauka.
56. Popov, Ѓ. (1996). Metodi procene rizika investiranja u inostranstvu, Beograd: *Knjigovodstvo br. 11*.
57. Radovanović, R. (1999). Bilansi i preduzeća i banaka, Beograd: Beogradsko mašinsko–grafičko preduzeće.
58. Radovanović, R., Škarić, J.K. (2003). Finansijsko računovodstvo, Beograd: Ekonomski fakultet.
59. Radovanović, R., Pejić, L., Stanišić, M.(1991). Ocena boniteta preduzeća, Beograd: Privredni pregled.
60. Ranković, J. (1998). Upravljanje finansijama preduzeća,finansijska politika, organizacija, planiranje, kontrola i analiza, Beograd: Ekonomski fakultet u Beograd.
61. Rejda, F.G. (2003). Principles of Risk Management and Insurance, Boston: Addison Wesley.
62. Rose, P.S. (2002). Commercial bank management, Boston: IRWIN, Homewood IL.

63. Rose, S. P., Hudgins, S.C. (2005). Bankarski menadžment i finansijske usluge, Beograd: Data status.
64. Рудић, С. (2016). Улога деривата у управљању валутним ризицима на финансијском тржишту Србије, Београд: Београдска банкарска академија.
65. Тривановић-Стојановић, М., Врачар, М., Балабан, М. Значај оперативног ризика у пословању банака. Београд, во *SVAROG* бр. 12, мај 2016. стр.119-134 достапно на http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_2/55_2_1/bazel1.html? прочитано на 23.03.2017.
66. Фотов, Р. (2010). Финансиски менаџмент, Штип: Универзитет „Гоце Делчев“.
67. Heffeman, S. (1996). Modern banking in theory and practice., New York: Wiley and Sons Ltd, Chichester.
68. Hempel, G. H., Simonson, D. G.(1999). Bank management, Fifth edition, New York: John Wiley and Sons Inc.
69. Holton, A. G., (2003), Value at Risk: Theory and Practise, Elsevier science, USA.
70. Hull, C.J. (2007). Risk Management and Financial Institutions, New Jersey: Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River.
71. Crouhy, M. D., Galai, R. M. (2001). Risk management, New York: McGraw-Hill
72. Cvetinović, M. (2008). Upravljanje rizicima u finansijskom poslovanju, Beograd: Čugura print.
73. Ćirović, M.(2001). Bankarstvo, Beograd: Bridge Company.
74. Chapman, J. R. (2006). Simple Tools and Techniques for Enterprise Risk Management. London: John Wiley and Sons, Ltd.
75. Ђукић, Ђ. (2007). Управљање ризицима и капиталом у банкама, Београд: Београдска берза.
76. Ђурчић, У., Барјактаровић, М. (2010). Банке и ризици, управљање банком, корпоративним и портфолио ризицима банке, Београд: ЦИП.
77. Đerković Z., Petrović Z. (1998). Računovodstvo, Valjevo: Viša ekonomska škola.
78. Đoković. N. *Operativni rizici u bankarskom poslovanju, Vjerovatnoća*

- ostvarivanja gubitaka*, преземено од www.cgekonomist.com/?broj=10&clanak=509 прочитано на 15.05.2017.
79. Šehović, D. (2010). *Finansijska analiza u funkciji upravljanja kreditnim rizikom*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
 80. Schroeck, G. (2002). *Risk management and value creation in financial institutions*, New Jersey: John Wiley and Sons, Hoboken.
 81. <http://shopina-bla.blogspot.mk/2012/03/bazelski-komitet-za-superviziju-banaka.html> пристапено на 03.03.2017.
 82. http://inflationdata.com/inflation/Inflation_Rate/HistoricalInflation.aspx пристапено на 10.01.2017.
 83. http://www.nbs.rs/internet/latinica/18/18_6/index.html (пристапено на 17.01.2017).
 84. http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_2/55_2_1/bazel1.html (пристапено на 17.01.2017).
 85. http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_2/bazel_3/pripremna_faza.html (пристапено на 17.01.2017).
 86. https://nbs.rs/internet/latinica/90/90_4/godisnji_izvestaj_2015.pdf (пристапено на 17.01.2017).
 87. <https://www.hnb.hr/documents/20182/1997949/h-gi-2016.pdf/bc467db3-9371-40a1-a9b2-970f46c09d5b> (пристапено на 17.01.2017).
 88. <http://www.poslovni.hr/leksikon/bonitet-poduzeca-83> (пристапено на 17.01.2017).
 89. <http://www.makedonski.info/search/%D0%BA%D0%BE%D1%9A%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0?> пристапено на 21.12.2017.
 90. https://www.mathos.unios.hr/analizapp/Files/Modeli_ocjene_rizicnosti.pdf пристапено на 12. 12.2017.
 91. http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/WebBuilder_Godisen_BS_31_12_20160.pdf (пристапено на 17.01.2017).

Прилози

Прилог 1. Анкетен прашалник за менаџерите во деловните банки

Анкетен прашалник

Почитувани,

Овој анкетен прашалник е изготвен за научно-истражувачки активности.
Најнапред Ви благодариме за Вашата соработка и Ве информираме дека Вашите одговори на анкетниот прашалник остануваат анонимни.

Ве молам заокружете само еден од понудените одговори во секое прашање.

1. Дали Вие како вработен сметате дека Вашиот менаџер добро ги познава сите видови на банкарски ризици?
 - а. Да
 - б. Не
 - в. Без одговор
2. Заокружете со кои од наведените банкарски ризици најчесто се среќавате:
 - а. Кредитен
 - б. Оперативен
 - в. Каматен
3. Дали Вие како вработен сметате дека во Вашата банка се врши правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик (се вршат пресметки итн.)
 - а. Да
 - б. Не
 - в. Без одговор
4. Дали Вие како вработен сметате дека менаџерот во Вашата банка правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот?
 - а. Да
 - б. Не
 - в. Без одговор
5. Дали Вие како вработен сметате дека менаџерот правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење во Вашата банка?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

6. Дали Вие како вработен сметате дека правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

7. Дали Вие како вработен сметате дека Вашата банка има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

8. Дали Вие како вработен сметате дека применувате доволно континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

9. Дали Вие како вработен сметате дека во Вашата банка има определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитниот ризик?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

10. Дали Вие како вработен сметате дека менаџерот правилно менаџира (раководи) во Вашата банка (со вработените, клиентите, активностите и сл.)?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

Ви благодарам

Прилог 2 Анкетен прашалник за вработените во деловните банки

Анкетен прашалник

Почитувани,

Овој анкетен прашалник е изготвен за научно-истражувачки активности.

Најнапред Ви благодариме за Вашата соработка и Ве информираме дека Вашите одговори на анкетниот прашалник остануваат анонимни.

Ве молам заокружете само еден од понудените одговори во секое прашање.

1. Дали Вие како вработен сметате дека Вашиот менаџер добро ги познава сите видови на банкарски ризици?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

2. Заокружете со кои од наведените банкарски ризици најчесто се среќавате:

- а. Кредитен
- б. Оперативен
- в. Каматен

3. Дали Вие како вработен сметате дека во Вашата банка се врши правилно квантитативно мерење на кредитниот ризик (се вршат пресметки итн.)

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

4. Дали Вие како вработен сметате дека менаџерот во Вашата банка правилно ги анализира факторите за определување на кредитната способност на кредитобарателот?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

5. Дали Вие како вработен сметате дека менаџерот правилно ги анализира и предвидува финансиските потешкотии во банкарското работење во Вашата банка?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

6. Дали Вие како вработен сметате дека правилно се оценува имотната состојба и способноста за враќање на кредитот?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

7. Дали Вие како вработен сметате дека Вашата банка има изработено стратегија за правилно управување и справување со кредитниот ризик?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

8. Дали Вие како вработен сметате дека применувате доволно континуирана обука за навремено препознавање и правилно справување и управување со кредитните ризици?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

9. Дали Вие како вработен сметате дека во Вашата банка има определено субјект (управен одбор, одделение и сл.) за управување со кредитниот ризик?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

10. Дали Вие како вработен сметате дека менаџерот правилно менаџира (раководи) во Вашата банка (со вработените, клиентите, активностите и сл.)?

- а. Да
- б. Не
- в. Без одговор

Ви благодарам